

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА “ІНСТИТУТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ”
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА НАПН УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ НАПН УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ “УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ПЕДАГОГІВ
І ПСИХОЛОГІВ ПОЧАТКОВОЇ, ДОШКІЛЬНОЇ І ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ”

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

ACTUAL PROBLEMS OF THE PSYCHOLOGY OF PERSONALITY DEVELOPMENT

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної науково-практичної конференції

12–15 травня 2023 року

Київ
Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова
2023

УДК 159.923:005.745
А 43

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол № 7 від 31.05.2023 р.)*

За загальною редакцією професора Тараса ОЛЕФІРЕНКА

Редакційна колегія:

- С. Д. Максименко* – академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор;
Т. С. Яценко – академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор;
Н. В. Дем'яненко – доктор педагогічних наук, професор;
Р. А. Калениченко – кандидат психологічних наук, доцент;
Л. Л. Макаренко – доктор педагогічних наук, професор;
О. В. Матвієнко – доктор педагогічних наук, професор;
О. Я. Митник – доктор педагогічних наук, професор;
Т. О. Олефіренко – кандидат педагогічних наук, професор;
Л. В. Савенкова – кандидат педагогічних наук, доцент;
О. Д. Сафін – доктор психологічних наук, професор;
Г. В. Семеренко – кандидат філологічних наук, професор;
Г. Г. Цветкова – доктор педагогічних наук, професор.

А 43   **Актуальні проблеми психології розвитку особистості :**
матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (12-15 травня
2023 року). – Київ : Український державний університет імені
Михайла Драгоманова, 2023. – 133 с. [Електронне видання]

ISBN 978-966-931-282-2

У матеріалах Міжнародної науково-практичної конференції “Актуальні проблеми психології розвитку особистості” презентовано: вітчизняний і зарубіжний досвід розвитку особистості в онтогенезі, зокрема, забезпечення її успіху у соціумі, в контексті європейського вибору України; психолого-педагогічні та методичні проблеми забезпечення психічного здоров'я дитини у закладах освіти в умовах війни; психолого-педагогічне забезпечення професійної підготовки вчителя та психолога в умовах дистанційної освіти; психологічні засоби надання допомоги особистості, яка зазнала психічних розладів у наслідок травматичних подій.

Матеріали збірника можуть бути використані науковцями, практиками, здобувачами вищої освіти в галузі психології, педагогіки та дотичних до них наук.

УДК 159.923:005.745

<https://doi.org/10.31392/UDU-MKPF-p2023>

ISBN 978-966-931-282-2

© Автори матеріалів, 2023

© Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023

ЗМІСТ

Бех І. Д.

ПРОБЛЕМА УСПІШНОГО ПЕДАГОГА ЯК ВИХОВАТЕЛЯ В КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ..... 7

Максименко С. Д.

ОСНОВНІ ЧИННИКИ І ДЖЕРЕЛА РОЗВИТКУ
ПСИХОГЕНЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ..... 9

Панок В. Г.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ
З ТОЧКИ ЗОРУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ 14

Яценко Т. С.

ДИНАМІКА ТА СЕМАНТИКА ЦІЛІСНОСТІ ПСИХІКИ 16

Гульбс О. А., Лантух А. П., Лантух І. В.

СТРЕС ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ 22

Лантух І. В., Лантух В. В., Кобець О. В.

ПРОБЛЕМА НАДІЙНОСТІ ОСОБИСТОСТІ
У СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ..... 25

Матвієнко О. В.

ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ ТА ПЕДАГОГІВ
В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ..... 28

Митник О. Я.

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ
ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ..... 30

Мороз Л. І., Березюк М. О.

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ТРАВМАТИЧНИХ ПОДІЙ НА РІВЕНЬ
СТРЕСОСТІЙКОСТІ ТА ШЛЯХИ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ..... 33

Олефіренко Т. О.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА
ЯК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ФАХІВЦЯ
В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ..... 35

Панасенко Е. А.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРЕСОВИХ СТАНІВ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНСТВА:
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ЕМПІРИЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ 37

Рибалка В. В.

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ОСОБИСТОСТІ, ПОСТРАЖДАЛОЇ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ 40

Стрижак О. Є.

ЦИФРОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ:
ПРОБЛЕМА ДИСКУРСИВНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ 43

Бойко С. М., Самойленко Г. Е.

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ
УЧНЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.... 48

Ваганова Н. А.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ
В ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ..... 51

Галушко Л. Я., Євтушенко І. В., Бульченко Д. В., Ткаченко К. В., Кохановська І. В.

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АКТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-
ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ ПСИХІКИ В ЇЇ ЦІЛІСНОСТІ..... 54

Гук О. Ф., Бабич А. С.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ
У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
ДО НОВОГО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ..... 58

Дметерко Н. В.

ПСИХОДІАГНОСТИКА ЯК СКЛАДОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ОСОБАМ,
ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ПСИХОТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЙ 59

Калениченко Р. А., Коханець А. С., Телебенєва Є. О.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО УСПІШНОЇ
ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ ГАЛУЗІ РЕПУТАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ 62

Кириленко С. В.

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ
В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ..... 65

Кіян О. І.

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ДУХОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ
НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ. 68

Корх В. М.

ТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ..... 71

Костюшко О. М.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ, СПРЯМОВАНОГО НА СТАНОВЛЕННЯ
СОЦІАЛЬНО УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧА СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ..... 74

Невмержицький В. М.

ХАРАКТЕРИСТИКИ МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ 76

Омельченко Я. М.

ВІДНОВЛЕННЯ СПРИЯТЛИВОГО ПСИХОЕМОЦІЙНОГО КОНТАКТУ
У РОДИНІ ТА АКТУАЛІЗАЦІЯ АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ
ЯК БАЗОВІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ДІТЕЙ У ВІЙСЬКОВИЙ ЧАС 78

Рашковська І. В.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ШКОЛИ З НАДАННЯ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІДЛІТКАМ ПІД ЧАС ВОЄННОГО ЧАСУ 81

Романовська Д. Д.

ОСОБИСТІСНІ СТРАТЕГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В УМОВАХ ВІЙНИ..... 83

Сорока О. М.

ТРЕНІНГ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ
ФАХІВЦІВ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ 85

Ткачшина О. Р.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я 88

Трачук Р. Г.

ФЕНОМЕН ЕПІЗОДИЧНОЇ ТА СЕМАНТИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ:
ВІД ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ ДО РОЗУМІННЯ 91

Хлонь О. М.

ПРАВОСВІДОМІСТЬ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ,
ЯК ОСНОВА ДЛЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ
В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ..... 93

Шулдик Г. О., Шулдик А. В.

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ЛЮДИНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ..... 95

Кондратюк А. А.

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ 97

Лунченко Н. В.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПРАЦІВНИКАМИ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ..... 99

Токарєва Л. Д.

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДОРСЛОГО І ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
У СЮЖЕТНО-РОЛЬОВІЙ ГРІ ЯК ПЛАТФОРМА ФОРМУВАННЯ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ 101

<i>Андрієті А. В.</i>	
ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ ОСІБ, ЯКІ ЗВІЛЬНЕНІ З ПОЛОНУ	104
<i>Матвієнко І. А.</i>	
ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА СОЦІАЛЬНУ АКТИВНІСТЬ СТУДЕНТІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	106
<i>Матвієнко І. А., Щербатюк А. Д.</i>	
КАЗКОТЕРАПІЯ: ЯК ЗАСТОСУВАННЯ КАЗОК МОЖЕ ВПЛИВАТИ НА ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ТА РОЗВИТОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ..	109
<i>Ван Жуньдун</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА У ПРОЦЕСІ ДІЛОВОЇ ГРИ	111
<i>Мітченко К. В.</i>	
НАДАННЯ ПЕРВИННОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ ЗЛОЧИНІВ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД	114
<i>Касинець М.</i>	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ОСОБИСТІСТЮ ЗА ДОПОМОГОЮ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ГЕНЕТИЧНОГО МЕТОДА.....	116
<i>Пивоваренко О. А.</i>	
ХАРЧОВА ПОВЕДІНКА, ЯК ПРОЕКЦІЯ ЛОКУС КОНТРОЛЮ (НА МАТЕРІАЛАХ ОПИТУВАННЯ СТУДЕНТІВ)	120
<i>Попов М. О.</i>	
ОСОБЛИВОСТІ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ЕЛЕКТРОННИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ	122
<i>Силенко Н. І.</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	125
<i>Шинкарьова Л. В.</i>	
РОЛЬ ПСИХОЕДУКАЦІЇ У РОБОТІ З ДРУЖИНАМИ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ...	128
<i>Шинкоренко К. О.</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	130

---

*Бех І. Д.,
дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук,
професор, заслужений діяч науки і техніки України,
директор Інституту проблем виховання НАПН України*

ПРОБЛЕМА УСПІШНОГО ПЕДАГОГА ЯК ВИХОВАТЕЛЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Нині ми маємо з проблеми педагога безліч друкованих текстів, починаючи з філософського рівня й закінчуючи текстами виразно прикладними. Однак усі вони представляють собою у цілому сукупність емпіричних положень, суджень, висновків і рекомендацій. Відтак, наразі відсутній чітко науковий, власне теоретичний погляд на цю проблему, що значно збіднює його й у плані методико-діяльнісному, тобто спрямовано перетворювальному, залишаючи практичного педагога при зустрічі зі своїм вихованцем вдаватися до прийому “пробі помилок”, коли ситуація видається йому нестандартною, тобто не складається у якусь професійну пораду. Більше того, такий педагог починає сумніватися в самій існуючій на даний час науці про дитину. Тоді й виникає сакраментальне питання – педагогіка – це наука чи мистецтво?

Для побудови концептуально-модельного уявлення нам слід строго коректно відповісти на питання – з якою соціальною реальністю має справу вихователь? Звично відповідають, що це діти, батьки, дорослі та ті чи інші соціальні структури. Це звучить майже аксіоматично. Тож уточнимо, що прямим предметом вихователя виступають взаємовідносини. Нехай їх кваліфікують як міжсуб’єктні, інтерперсональні чи міжособистісні. У нашому розгляді будемо додержуватись останніх, оскільки тут суб’єкти виступають у розвиненій формі як особистості. Це й задає відповідний вектор їхнього руху-прямування до особистісного розвитку з відповідною ціннісною структурою й практично (тобто вчинково) утверджувати її. У цьому полягає сутність кінцевої мети індивідуальної і в той же час спільної діяльності і вихователя, і вихованця. Уточнимо, що ціннісна структура має забезпечити у кінцевому підсумку можливість зростаючої особистості достойно жити у світі людей. Якраз на цій духовній височині мають бути зосереджені зусилля вихователя.

Зі сказаного випливає, що заявлену модель педагога як вихователя доцільно розбудовувати, дотримуючись вимоги діалектичної логіки розгортання сходження від загального до конкретного. Відтак, вона видається нам трьохрівневою, перший рівень якої **філософський**.

На ньому педагог-вихователь повинен активно утверджувати соціальну позицію “бути сучасною особистістю”. Наголосимо у цьому зв’язку, що простий факт життя у теперішньому не робить особистість сучасною. Сучасною вона стає за умови високого ступеню соціальної свідомості. З одного боку така особистість належить теперішньому, що рівнозначно повністю усвідомлювати своє існування як людини з її високими устремліннями, відповідальністю перед теперішнім днем (перед суспільством, народом). З іншого – вона осягає, що теперішнє представляє собою процес переходу, який утворює зв’язок між минулим і майбутнім; на це останнє (тобто майбутнє) вона має орієнтувати

себе і своїх вихованців. Таким чином, на філософському рівні моделі йдеться про вищі виховні цілі та вищі смисли їхніх реалізаторів.

Другий рівень моделі – **методологічний**. Він представляє собою низку універсальних здатностей, якими повинен володіти і керуватися вихователь.

- 1) *Це здатність розуміння вихованця.* Для того, щоб процес розуміння вихователем дітей був загалом результативним, він мусить опанувати такими якостями:
  - умінням сприймати та психологічно адекватно інтерпретувати поведінку дитини, фіксувати зміни в почуттях і вчинках, визначати причини цих змін;
  - глибокими знаннями про типові помилки на зразок “стереотипізації”; “нав’язування суб’єктивного бачення” тощо, яких припускаються педагоги, оцінюючи зовнішній і внутрішній образ вихованців;
  - умінням усвідомлювати і правильно реагувати на те, як сприймають й інтерпретують його образ і поведінку вихованці.

- 2) *Це здатність визнання вихованця.* Визнання – це, передусім, право дитини бути собою, індивідуальністю, яка має свою позицію щодо тих чи інших явищ, ситуацій, проблем. Вимога визнання дитини ґрунтується на вірі в її можливості, а отже у самовдосконалення. Таке ставлення спрямовуватиме вихователя до активізації особистісних переживань вихованця. Визнання вихователем дитини не повинно бути суворо обмеженим, таким, що визначається лише його планами та інтересами. Таке визнання враховує, насамперед, індивідуальність вихованця, його особистісну спрямованість;

- 3) *Це здатність прийняття вихованця.* Таке утворення означає безумовне позитивне ставлення до дитини незалежно від того, тішить вона дорослих чи ні. Якщо вихователь приймає вихованця, то приймає і його недоліки. Педагог, здатний до прийняття, не тільки приймає вихованця, а й показує, що приймає його таким, яким він є. Прийняття вихователем вихованця передбачає поблажливе, терпеливе ставлення до нього. Приймаючи дитину ми осуджуємо її вчинки, а не її саму. У спілкуванні з вихователем, який приймає дитину, вона отримує стимул для розвитку, розкриває найкращі свої риси. Отже, прийняття – це кредо вихователя: “Я з тобою”, “Я за тебе”.

Накінець – **науково-прикладний** рівень є змістовим розгортанням (у логічній послідовності) попередніх рівнів пропонованої моделі. Осердям цього рівня виступає категорія “виховна технологія”. Дамо її понятійне визначення. Виховна технологія у вузькому розумінні – це наукомістка, моноцільова вільна особистісно перетворювальна дія з достатнім коефіцієнтом результативності. Високе володіння вихователем виховними технологіями є реальним свідченням його майстерності, або виховної компетентності як вміння успішно вирішувати практичні задачі з особистісного становлення і розвитку вихованців.

Зазначимо, що технології про які йдеться, є гуманістично орієнтованими як за цілями, так і способами їх досягнення; вони в принципі заперечують диктат, підкорення, примус. Отже, ґрунтуються на позитивних емоційних переживаннях і свідомості та самосвідомості вихованців.

Прикладами розроблених нами таких за якістю технологій можуть бути:

- 1) *Технологія інтимно-особистісного типу спілкування.* Воно характеризується тим, що означена комунікація, по-перше, має бути інтерактивною взаємодією; по-друге, вона можлива за умови позитивного емоційного стану вихователя й вихованців; по-третє, має бути наявний базовий смисло-ціннісний консенсус щодо загальних і конкретних поглядів на призначення людини, її ціннісних орієнтацій,

---

стилю життя; по-четверте, умовою особистісного розвитку вихованців є ступінь розуміння ними вихователя, що є досить тонкою психологічною технікою цієї комунікативної технології.

2) **Технологія поетапного сходження зростаючої особистості до духовних цінностей.** Структурними складовими означеного сходження є:

1. *Пізнавальний компонент.* Його мета полягає в усвідомленні вихованцем змісту і сенсу певної духовної цінності як підґрунтя його приємних переживань. Він має представляти собою цілісну мікроконцепцію зі своїми процесуальними закономірностями-вимогами, невідворотними для виконання;
2. *Емоційно-ціннісний компонент.* На цьому етапі емоція бажання певної духовної цінності стає прямим предметом осмислення у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Таке осмислення має ґрунтуватись на положеннях теорії емоційного інтелекту;
3. *Компонент довільного імпульсу.* Введення цього етапу обумовлюється тим, що навіть за досконалого методичного впливу педагога виховні можливості цього компоненту виявляються обмеженими. Для їхнього підсилення пропонується дія довільного імпульсу, за якого формула Я – бажаю трансформується у Я – повинен (мушу). Це не що інше, як виявлення духовної рішучості;
4. *Поведінково-практичний компонент.* Він є свідченням того, що у вихованця сформувалася готовність втілювати привласнену духовну цінність у практичну сферу; і він це здійснює як відповідний вчинок.

Саме за допомогою реалізації духовних учинків зростаюча особистість вступає у розгалужену систему соціальних відносин, стає не лише їх суб'єктом, а й суб'єктом власного суспільного життя як вчинку.

Успішне володіння вихователем усіма рівнями означеної моделі буде свідченням того, що у своїй діяльності він випромінює великі почуття любові, справедливості й відповідальності стосовно своїх вихованців. Відтак, вважаємо, що запропонована концепція значно підвищить професійну майстерність сучасного педагога.

УДК 159.923.2

*Максименко С. Д.,
дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук,
професор, заслужений діяч науки і техніки України,
директор Інституту психології НАПН України імені Г. С. Костюка*

ОСНОВНІ ЧИННИКИ І ДЖЕРЕЛА РОЗВИТКУ ПСИХОГЕНЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

Наукове дослідження психології особистості як дійсного (а не уявного лише) предмету вивчення, як унікальної, неповторної і цілісної системи, єдності, являє собою дуже велику проблему. Справа в тому, що сучасна наука не має головного – методу, який був би адекватним даному предмету. **Метод виступає центральною ланкою всієї проблеми психології особистості, оскільки він є не лише засобом отримання наукових емпіричних фактів. Метод являє собою ще й засіб втілення наукового знання, спосіб його існування і зберігання.** Мета генетичної психології людини –

вивчити умови, у яких процес перетворення змісту і форм власних психічних явищ, станів свідомості і способів дій зможе досягти такого рівня досконалості психічних механізмів діяльності, на якому виникає здатність робити відкриття чи винаходи, створювати художні образи. Іншими словами, мета полягає у пошуках закономірностей генезису від вихідного змісту недиференційованої чутливості людини до механізмів творчості. Чи може сучасна психологія особистості подолати кризу методу дослідження? З точки зору культурно-історичної теорії, культура є ідеальним представництвом реальних здібностей людей, а психіка людини – “соціокультурним і семіотичним утворенням, що розвивається в ситуаціях спілкування”. Для психології це положення виявляється дійсним визначенням власного предмета дослідження: 1) формування в онтогенезі системоутворюючої вихідної здібності цілеспрямованого відношення до свого буття, світу його об’єктивних умов; 2) розвиток цієї здібності в багатстві чисельності її проявів (у мисленні, емоціях, волі, увазі і т. ін.); 3) перетворення їх у цілісність (єдність) усього суб’єктивного світу індивіда. Мова, таким чином, ведеться про вихідну (ключову) здібність людини, яка розвивається за власними законами і на цій підставі об’єднує всі психічні явища в єдине й унікальне ціле – особистість. Викладені методологічні положення були упереджені авторами культурно-історичної теорії в особливому **методі дослідження – експериментально-генетичному**. Сенс цього методу полягає в тому, що предметність діяльності і відповідна до неї інтерпсихічна форма організується і вибудовується самим експериментатором, з урахуванням відомих механізмів і теоретичних положень. Дослідник не створює стимули і не фіксує реакції – він організовує розвиток певного психічного процесу, він – поруч, а не “супроти”, враховуючи те, що підсилено: не лише об’єкт перед дослідником, але й дослідник – перед об’єктом. Такий спільний рух, спільно-розподілена діяльність і дозволяє дійсно вивчати, як виникає і розвивається та чи інша вища психічна функція, а отже, як вона влаштована. Важливо зафіксувати і підкреслити: сама позиція дослідника тут є унікальною – він не “перед”, а “поруч”. Із своїми структурно-схематичними показниками ця позиція тяжіє до позиції психотерапевта (особливо в психоаналітичних і гуманістичних напрямках). **Але є суттєва відмінність – експериментально-генетичний метод покликаний формувати і вивчати, а не долати проблеми, хоча останнє теж відбувається, але – неконтрольовано, ніби мимовільно.**

Експериментально-генетичний метод складається з теорії, у межах якої він виник: проектування (моделювання), перетворюючого (формувального) експерименту та діагностики (фіксації) як проміжних, так і, певною мірою, кінцевих психологічних новоутворень особистості, що розвивається.

Генетико-моделюючий метод має на меті вивчення самої цілісної особистості, що саморозвивається. У зв’язку з цим виникла необхідність пошуку “одиниць” зовсім іншої природи, і було встановлено, що такою є потреба, як суперечлива вихідна єдність біологічного і соціального, яка зумовлює існування особистості. Принципи побудови методу відбивають природу існування об’єкта вивчення: соціального, неможливість отримати остаточні (кінцеві) емпіричні пошуки щодо внутрішнього світу людини (рефлексивний релятивізм). Технологія методу (принцип єдності генетичної і експериментальної ліній розвитку) передбачає проведення дослідження в максимально “природних” умовах існування особистості і створення актуального простору реалізації самою особистістю численних можливостей моделювання власного розвитку і існування. Жива істота, яка починається в материнському лоні, є відпочатково “плоть від плоті” твором двох людських істот. **Потреба двох, біосоціальна за природою, потреба їх один в одному і потреба у власному продовженні – творінні, породжує це творіння і**

продовжується в ньому, реалізуючись у різних потребах, і забезпечує, в тому числі, і те, що називається “вростанням в культуру”. Нужда виступає і носієм віковичного досвіду людини (і як біологічної, і як соціальної істоти) і, водночас, вона є витокom особистісної активності – активатором, енергія якого ніколи не згасає, тому що вона втілюється і відновлюється у новому житті. Коли ми спостерігаємо за дитиною в перший період її існування після фізичного народження, наш чуттєвий досвід (або й експеримент) надає нам інформацію про окремі частини, їх взаємозв’язок, функціонування.

На етапі теоретичної розробки принципово **нового методу, який має назву – “генетико-креативний”** – розроблені і визначені основні його принципи, а саме: **принцип розвитку, принцип переживання, принцип свободи, принцип взаємодії, принцип невизначеності та індетермінізму, принцип терапевтичного ефекту.** Розглянемо їх.

Принцип розвитку означає врахування онто- і актуалгенезу як саморозвитку складної гетерогенної нелінійної системи, якими є особистість і група. Врахування цього є абсолютно необхідним вже тому, що, за нашими попередніми даними, **вихідна сила (нужда), що зумовлює саморозвиток, має відпочатково креативний характер.** Наш новий метод покликаний дати можливість розкритись цій творчесткості, не порушуючи процес інтериоризації. Ми вважаємо, що нужда, в принципі, може асимілювати в собі певні всезагальні способи людської поведінки і виявляти їх при зустрічі з оточенням через потреби і їх опредметнення. Нужда породжує існування і ускладнює його. Ми можемо говорити тепер про душевно-духовне без містики і метафорики – воно є продуктом еволюції нужди, втіленої в людській істоті.

Таким чином, нужда, як генетично вихідне відношення, що конститує особистість, незрозумілим поки що унікальним і складним шляхом вбирає і з’єднує в собі і біологічне, і соціальне, і в процесі онтогенетичного розвитку соціальне перетворюється в біологічне, але не в дорослих особинах, а в новонародженому індивіді як продукті любові. І коли ця специфічна форма нужди реалізується в здібність стати особистістю, вона несе в собі вихідну інтенцію: новонароджений індивід виявляється готовим до соціалізації. Соціальне привласнюється дуже легко, напрочуд легко, якщо зважити на те, що перед нами біологічна, по суті, особина. Без наявності нужди стати особистістю ніяка біологічна дресура не може призвести до соціального становлення індивіда.

Розуміння нужди як єдиної суперечливої цілісності біологічного і соціального дає можливість більш змістовно розглядати її специфічні породження – психологічні засоби, соціальні потяги, інші структури, формування яких визначає спрямованість і саме існування особистості. Повертаючись до аналізу різних теорій, зазначимо, що вони, на наш погляд, просто “вхоплюють” окремі моменти і аспекти існування та розвитку нужди (Г.С. Костюк, Ж. Піаже). Ідучи різними теоретичними шляхами, вчені приходили до одного й того ж (хоча й не експлікованого) положення – механізм породження психічного знаходиться в нужді. Тут – єдність біологічного і соціального, тілесного і духовного, Ми, фактично, фіксуємо зараз наявність різних шляхів до одного й того ж фундаментального суперечливого підґрунтя особистості.

Принцип переживання є провідним в методі, за визначенням (нагадаємо, що середовище ми розглядаємо, як переживання середовища). (Максименко, 2023) Варто враховувати, що кожна людина потрапляє в особливі життєві ситуації, які її спонукають до переживання. В таких ситуаціях перед людиною в тій чи іншій мірі постає “задача на смисл” як задача здобуття осмисленості, пошуку джерел смислу, “розробки” цих джерел.

Додержання **принципу свободи** означає, що процес навчання скеровано на формування свободних дій, тобто таких, що спочатку “інтелектуалізуються”, а вже потім реалізуються як реальні дії.

В людині завжди є щось, що лише сама вона може відкрити у вільному акті самосвідомості і слова, що не піддається зовнішньому заочному визначенню”. Мова йде про незавершеність “внутрішньої” особистості людини.

Здатність до **саморегуляції** поведінки – ще одна сутнісна ознака особистості. (Максименко, 2022). Відомо, що досить довгий час в онтогенетичному розвитку збалансованість психологічних процесів досягається завдяки неусвідомлюваним механізмам так званої базальної емоційної регуляції. Ці механізми працюють незалежно від бажання людини, і сенс їхньої роботи полягає в забезпеченні психологічно комфортного і стабільного стану внутрішнього світу. Вони діють протягом всього життя людини, але з ускладненням життєвої ситуації (а це є прямим наслідком розвитку і соціалізації) їх дія виявляється недостатньою – занадто складними й неоднозначними стають умови життя. Тому в особистості здійснюється формування принципово нових механізмів, які управляються свідомо самою людиною. Першим з відомих є механізм вольової регуляції поведінки. В ситуації боротьби різних, а часто й протилежних, мотивів, вольове зусилля забезпечує вибір і безконфліктний подальший життєвий рух. Виникнення такого механізму є справжнім і значним надбанням особистості. Але виявляється, що він лише частково полегшує стан невизначеності і протистояння.

Принцип взаємодії означає для нас, що суперечність “нормативність – креативність” може бути реально розв’язана лише в свободній взаємодії. Мова йде про творчу унікальність особистості, яка пронизує весь її життєвий шлях. Уже сам початок нової людини є нічим іншим, як результатом творчого акту упредметнення своєї нужди двома люблячими істотами. Вже сама по собі дана особистість є результатом і продуктом творчості. І нужда, втілена у ній, має величезний креативний потенціал, який виявляється в унікальності, гетерогенності, самоусвідомленні, самодостатності в цілому. Дійсна таємничість і загадкова унікальність людської свідомості полягає в її здатності до моделювання і самомоделювання. Саме це призводить, зокрема, до абсолютно своєрідного співвіднесення у свідомості минулого, сучасного і майбутнього.

Принцип невизначеності та індетермінізму, як опозиція передбачуваності, припускає постановку перед особистістю завдань, які відпочатково несуть в собі тенденцію до помилки. Помилкові дії, їх усвідомлення та значення, наскільки нам відомо, в такому контексті не вивчалися. Однак вони (і саме вони) можуть, на певному етапі виступити водночас індикаторами і чинниками процесу творчості. Творчі завдання мають бути зорієнтовані на розвиток здатності до виявлення і постановки проблем; спроможності до генерування великого числа ідей (не боячись осуду); гнучкості – продукування різноманітних ідей; оригінальності – спроможності відповідати на подразники нестандартно; здатності вдосконалити об’єкт, додаючи деталі; вміння вирішувати проблеми.

Принцип терапевтичної дії пов’язаний з нашим переконанням у тому, що процес творчості є необхідною складовою психологічного життя кожної людини (дитини) і створення відповідного креативного середовища, тим самим, позитивно впливатиме на його учасників. Погоджуємося із думкою Р. Стернберга, що розвиток творчості пов’язаний із спроможністю йти на розумний ризик, передбачає готовність переборювати перешкоди, внутрішню мотивацію, толерантність щодо непевності, готовність протистояти думці навколишніх. Проявити креативність неможливо, якщо відсутнє творче

середовище. Творчість, реалізація креативного потенціалу сприяють відчуттю гармонії, психологічному благополуччю особистості.

Організаційно генетико-креативний метод являє собою спеціальне створення в групі/шкільному класі ситуації, яка набуває значимості події. Тим самим актуалізуються творчі потенціали учасників освітнього процесу, виникає переживання задоволеності і радості від участі в колективній події. Вважаємо, що впровадження описаного методу сприятиме творчому розвитку і психологічному здоров'ю учасників освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Maksymenko, S. D. (2021) Genetic principles of creative personality confident as a propulsion of mental development. Ottawa : Accent Graphics Communications and Publishing. Glasgow : Society for the support of publishing initiatives and scientific mobility Limited. 615 p.
2. Максименко С. Д., Руденко Я. В., Кушнєрєва А. М., Невмержицький В. М. Психічне здоров'я особистості : посібник для вищих навчальних закладів. Київ : "Видавництво Людмила", 2021. 438 с.
3. Максименко С. Д., Яланська С. П. Генетико-креативний підхід: діяльнісне опосередкування особистісного розвитку : монографія. Київ : "Видавництво Людмила", 2021. 508 с.
4. Максименко С. Д., Піроженко Т. О., Пророк Н. В., Папуча М. В. Психологічний портрет особистості дитини: вікові періоди Київ : "Видавництво Людмила", 2021. 104 с.
5. Maksymenko S. D. Features of the components of students' psychophysiological readiness to work as teachers , Idōkan Poland Association "IDO MOVEMENT FOR CULTURE. Journal of Martial Arts Anthropology", Vol. 21, no. 2 (2021), pp. 11–18.
6. Максименко С. Д., Руденко Я. В. Мультипсихологінчий дискурс вокалотерапії психосоматичних розладів особистості : монографія. Київ : "Видавництво Людмила", 2021. 904 с.
7. Максименко С., Деркач Л., Кіричевська Е., Касинець М. Психологія когнітивних процесів : науковий посібник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г. С. Костюка. Київ : "Видавництво Людмила" 2022. 420 с.
8. Maksymenko S. D., Viktor Burlaka, Oleksii Serdiuk, Jun Sung Hong, Lisa A. O'Donnell, Vitalii Panok and others. Child Internalizing Problems in Ukraine: The Role of Prosocial and Antisocial Friends and Generalized Self-Efficacy / Societies 2022, 12, 144.
9. Максименко С. Д., Ірхін Ю. Б., Деркач Л. М., Марусинець М. М., Касинець М. М. Психологічна організація модульного формування когнітивних здібностей: генетико-креативний підхід : навчальний посібник. Том 1. Київ : "Видавництво Людмила", 2023. 384 с.
10. Максименко С. Д., Ірхін Ю. Б., Деркач Л. М., Марусинець М. М., Касинець М. М. Психологічна організація модульного формування когнітивних здібностей: генетико-креативний підхід: навчальний посібник. Том 2. Київ : "Видавництво Людмила", 2023. 356 с.
11. Максименко С. Д. Медична психологія : підручник / за редакцією академіка С. Д. Максименка. Том 1. Київ : "Видавництво Людмила", 2023. 458 с.
12. Максименко С. Д. Медична психологія : підручник / за редакцією академіка С. Д. Максименка. Том 2. Київ : "Видавництво Людмила", 2023. 520 с.
13. Allport F. N. Teories of procession and the concept of structure, 1955.
14. Buhler Ch. Meaning Living in the mature years // Aging and Leisure / R.W. Kleemeir (Ed.) – N.Y., 1961.
15. Buhler Ch. Zur Psychologie des menschelischen Lebenslaufes. *Psychol. Rnsich.* 1957. № 1.
16. Csikszentmihalyi M. Flow: The psychology of optimal experience. № 7: Harper@Row, 1990.
17. Deteue J., Guattari F. L'Anti-Qedipe. Capitalisme et schizophrenic. Paris : Gallimard, 1972.
18. Kristeva J. La revolution du language poetique. Paris : Les Editions du Seuil, 1981.
19. Lyotard J.-F. La condition postmodeme. Paris : Les Editions de Mi-nuit, 1979.

-
-
20. Mint M. Thrills and Regressions. London : The Hogarth Press, 1959.
  21. Sartre Z.-P. Being and Nothingness, trans by Hazel Barnes (1956). P. 561.
  22. Spranger E. Lebensformen. 1930.
  23. Watson J. B. Behaviorism. London : Regan Paul. Trench Traubner, 1931.

УДК 159.923.2:159.98

Панок В. Г.
*член-кореспондент НАПН України,
доктор психологічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
директор Українського науково-методичного центру
практичної психології і соціальної роботи НАПН України*

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ З ТОЧКИ ЗОРУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Психологічна практика і психологічна наука не є тотожними, і мають різні цілі, завдання і різну методологію. Разом з тим, вони щільно пов'язані між собою і залежать одна від одної. Усвідомлення цього факту є надзвичайно важливим як для науки, так і, власне, для практики. Для нас психологія, як професійна діяльність, має триєдину природу: психологічна наука, прикладна психологія, психологічне практикування [2].

Психологічне практикування може здійснюватись на різних рівнях пізнання психічної реальності: побутовому (ужиткова психологія), міфологічному (езотерика, релігія, парапсихологія і т.п.) і науковому (системному).

Психологічна практика часто буває безсистемною, хоча застосовує наукові терміни, категорії чи методи. У такому випадку вона перетворюється на езотерику, міфологію, релігію. Нажаль зараз таких "психологів" безліч. Це призводить до дискредитації власне психології як наукової, так і прикладної.

Зараз, в умовах війни, ми не можемо собі дозволити такого стану речей. Сьогодні люди потребують дієвої психологічної допомоги – реабілітації, профілактики, реадaptaції, ресоціалізації. Ефективна психологічна практика, якщо вона хоче мати доказові результати, має ґрунтуватися на чітких теоретичних і методологічних засадах психологічної науки. Для цього психологічна практика потребує наукових психологічних досліджень, теорій і методологій. У зв'язку з цим, варто назвати кілька важливих, на нашу думку, проблем.

Теоретичні уявлення про психологічні механізми, стадії, етапи, новоутворення вікового розвитку. В цьому питанні існує доволі велика кількість підходів і концепцій. Кожна з відомих психологічних шкіл має свої уявлення щодо психологічних механізмів психічного розвитку. Для психологічної науки такий плюралізм підходів, концепцій і поглядів є цілком природним, навіть корисним. Зовсім інша ситуація з психологічним практикуванням. Якщо практикуючі психологи будуть базуватися на різних теоретичних позиціях, то вони просто не зможуть зрозуміти один одного, не зможуть порівняти і оцінити результати своєї роботи.

Психологічна практика потребує одного, узгодженого бачення проблеми психічного розвитку. На нашу думку, найбільш практичною, тобто найбільш системною і

обґрунтованою, є теорія розвитку Л. С. Виготського. Вона як ніяка інша здатна виконати роль науково-психологічної основи психологічного практикування [3].

Наступна проблема – це проблема норм психічного розвитку. Психологічне практикування, зокрема – прикладна (клінічна) психодіагностика без усталених норм психічного розвитку повністю втрачає смисл. Норм практично немає. Більшість відомих норм було напрацьовано більше як 50 років тому. Сучасні норми, що подекуди зустрічаються у зарубіжних психодіагностичних методиках, напрацьовані на закордонних досліджуваних – представниках іншої культури, іншої мови.

Створення сучасних норм психічного розвитку є можливим тільки на основі широкого, скоординованого всеукраїнського експериментального дослідження. Центральним питанням тут є питання застосування валідних психодіагностичних методик. Це – робота на багато років.

Застосування зарубіжних психодіагностичних методик у психологічній практиці дуже часто є результатом комерційних обладок, продажів, а не серйозної наукової експертизи. На нашу думку, всі психодіагностичні методики потребують ревалідації та напрацювання норм психічного розвитку, які ґрунтуються на українському соціально-культурному контексті.

Одержані експериментальні результати мають бути узагальнені специфічним чином. Результатом такого узагальнення можуть бути не один, а кілька трендів (траєкторій) індивідуального розвитку особистості, що відображують багатовекторність розвитку людини в сучасних умовах.

Тільки на основі визначених траєкторій індивідуально-психологічного розвитку сучасної особистості стає можливим побудова (перебудова) багатьох розвивальних, психокорекційних, психореабілітаційних технологій і методик, що застосовуються у психологічному практикуванні. Особлива потреба у таких, науково обґрунтованих технологіях, відчувається серед працівників психологічних служб [1].

Психологічна служба системи освіти найбільш гостро потребує сучасних методик і психологічної діагностики і психологічної корекції. Відсутність, або – невелика кількість, методів роботи практичного психолога, які б ґрунтувались на доказових методах, сьогодні сильно гальмує не тільки розвиток вікової і педагогічної психології, психологічної практики, а і педагогіки в цілому помітно знижуючи ефективність освітніх реформ.

Таким чином, уявлення про динаміку індивідуального психічного розвитку багато в чому залежить від багаторічних наукових досліджень, що ґрунтуються на: а) надійній науковій теорії; б) виваженій науковій методології психологічного дослідження індивідуально-психологічних розбіжностей; в) побудові на основі одержаних даних типових моделей (трендів, траєкторій) індивідуального розвитку особистості.

Список використаних джерел:

1. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2022 р. / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : НАПН України, 2023. 552 с.
DOI: <https://doi.org/10.37472/zvit2022>.
https://lib.iitta.gov.ua/734884/1/ZVIT_NAES_2022.pdf
2. Панок В. Г. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2017. 188 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/707672>
3. Панок В. Г. Процеси синтезу в психології (Відкриття у науковій творчості Л. С. Виготського). *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Психологія. Вип. 60. Харків : ХНПУ, 2019. 262 с. С. 25–54. 1,3 а.а. ISSN 2312-1599.
<https://doi.org/10.34142/23129387.2019.60.02>

Яценко Т. С.

дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук, професор,
заслужений працівник народної освіти України,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

ДИНАМІКА ТА СЕМАНТИКА ЦІЛІСНОСТІ ПСИХІКИ

Асиметричність функціонування сфер свідомого та несвідомого, в цілісності психіки, стимулює наш інтерес до пізнання її природи. Важливо володіти науковими знаннями про функціональні особливості феномену психіки, як і про специфічність взаємозв'язків несвідомого із свідомим. *Академічна психологія* не забуває згадувати факт існування “несвідомого”, але лише номінально і здебільшого *співвідносно з цариною психіатрії або ж клінічною психологією*, неначе у психіці людини, що знаходиться у межах здоров'я, відсутнє несвідоме. Це вочевидь і зумовило той факт, що академічні психологи – не торкаються несвідомого в його провідних характеристиках. *Найважливішою серед яких є структурно-функціональна невід'ємність двох сфер психіки: “свідоме / несвідоме”, за наявності їх функціональної асиметричності.*

Метод “Активного соціально-психологічного пізнання” (далі АСПП) спирається на візуалізацію, учасником занять, власної психіки. Малюнок самопрезентація особи звертає увагу специфікою підібраних сюжетів зображень, котрі часто *виходять за рамки законів земного світу*. Останні охоплюють не лише *едіпальний*, але й *доедіпальний періоди розвитку* людства, в якому ігнорувався “принцип реальності”. Наше відкриття пов'язане із значущістю введеної нами у науковий обіг підструктури “Зверх-Воно”.

Рис. 1. «Сумна реальність», «Моя мрія»

Термін “Зверх-Воно” вперше був використаний французьким психоаналітиком Ш. Од'є [1]. У своїй статті “Зверх-Я” він висловив припущення про існування у психіці сучасної людини *доедіпальної, позасвідомої моральності*, яка не відповідає “принципу реальності”. Важливо розуміти, що позасвідомо і позакультурна “моральність” первісних людей передуює “принципу реальності”, котрий набув дієвості у науковому обігу. З. Фрейд першим кваліфікував його суперечливість “принципу задоволення”. Основою глибокого пізнання є (в даний час, при онлайн) психомалюнки, котрі виконуються спонтанно і до початку занять (по заданій, чи придуманій особисто респондентом тематиці).

Для ясності подаємо психомалюнок студентки психологічного факультету на визначену нею тематику: “Сумна реальність”, “Моя мрія”. Малюнок 1 настільки є семантично-ілюстративним та виразним, що дає змогу констатувати наявну несвободу пташеняти (символізує протагоніста), що вочевидь задано батьками: “ланцюг”, архетипно символізує пуповину, котра засвідчує залежність від батьків. Кров на прикутій ніжці

підкреслює високу ступінь прагнення “до волі”, як і силу страждань. Малюнок справа вказує на мрію про жіночу красу та прагнення до досконалості, до свободи. Важливо те, що на рис. 1 задіяним є небо для здійснення бажань (мрій).

Уже цей окремих психомалюнок ілюструє дієвість підструктури “Зверх-Воно”, котра зберігає нейтральність до “принципу реальності”. Переконаємось також в істинності позиції Ш. Од’є, а саме: “психіці сучасної людини притаманні доісторичні, доєдипальні, доморальні, вірніше, псевдоморальні чинники, що задають потенціал активності” [1, с. 504].

Психомалюнки учасників груп АСПП на психологічну тематику торкаються різних аспектів самовираження людини, що незмінно засвідчує тенденцію *відступу від реальності* шляхом передачі психологічних змістів через образи в небесному просторі (як то ілюструє рис. 1). Врахування вказаного доісторичного періоду становлення людства оновлює та розширює погляд на категорію “психічне”, яке існувало та специфічно формувалось ще до виникнення “комплексу Едіпа”. Останнє є важливим моментом у розумінні впливу на психіку доісторичної епохи становлення людства, що передувало формуванню соціальних заборон, зокрема, “табу на інцест”.

Відкриття 3. Фрейдом провідної ролі означеного ним комплексу відбулося на контингенті невротиків. Водночас він стверджував, що *“проблема розробки психоаналізу психіки здорових людей, ще чекає свого розв’язання”*. Психодинамічний підхід, який ми розвиваємо з 80-х років є одним із можливих рішень вищевказаної проблеми. Ми звернули увагу на довиховавчий, доєдипальний, догенітальний, досоціальний період розвитку людства, що синтезується у категорії “Зверх-Воно”. Відкриття “Зверх-Воно”, як підструктури створеної нами “Моделі” засвідчує **неперервність життя** завдяки нерозривності ланцюга архаїчного спадку, в його синтезі із психікою сучасної людини [5].

Орієнтованість академічної психології лише на “свідоме” нагадує прокомуністичний режим в його прагненні причісування поведінки людей “під одну гребінку”. Проблема нівелювання індивідуалізації суб’єкта вирішувалась через усталеність положень “морального кодексу будівника комунізму”. Прокомуністичний режим, який високо підіймав “ідею людини” як *“господаря усього на землі”*, тримався на засадах створення *ілюзії* формування у людей самовідчуття “Зверх-людини”, що зберігається дотепер у значної частини людей, *що невиправдано каталізує ініціативу підкорення собі інших*.

З огляду на теперішню війну, від якої страждають мільйони людей (через “уявну Велич” однієї особи), стає зрозумілою деструктивність вказаної вище позиції, як і її невідповідність істинній сутності речей. Природа психічного, згідно розробленої нами психодинамічної теорії (та відповідної методології) структурно відображена у “Моделі внутрішньої динаміки психіки” (далі “Модель”, рис. 2). Стрілки позначені пунктирною та суцільною лініями, що відтіняє відмінності в енергетичному їх потенціалі. На “Моделі внутрішньої динаміки психіки” передусім важливими є стрілки 2 і 5. Стрілка 2 – окреслює прагнення людини до соціального ідеалу, до сили. Стрілка 5 – позначає архаїчний потенціал енергії (“Зверх-Воно”).

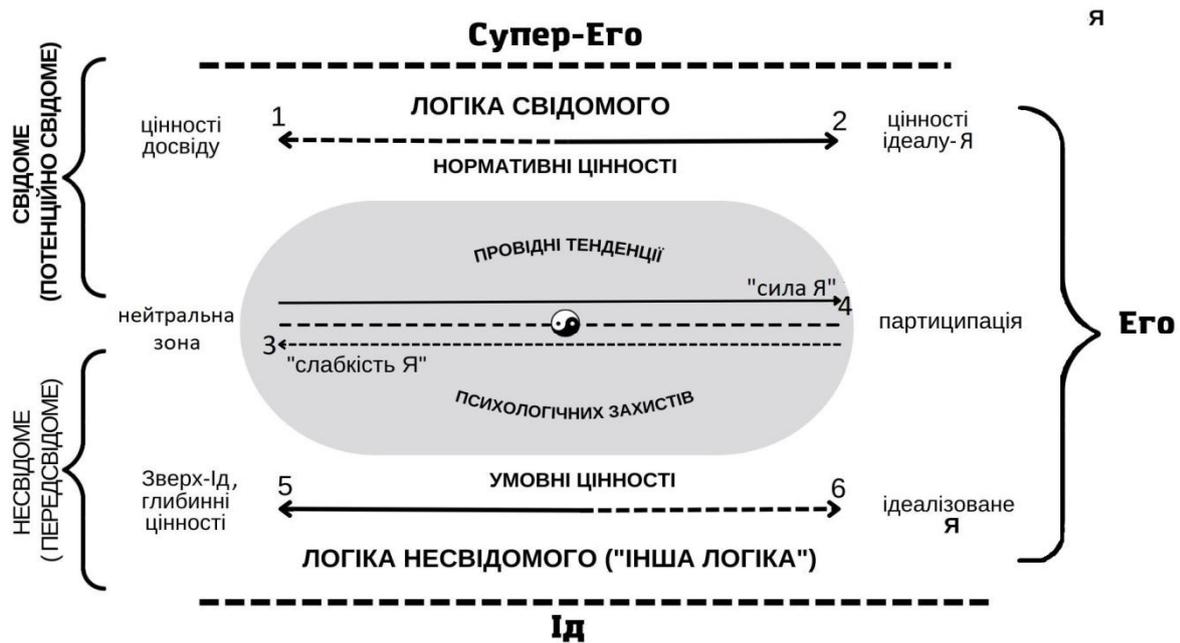

Рис. 2. «Модель внутрішньої динаміки психіки»

Підструктура «Зверх-Воно» вводиться нами в науковий обіг вперше як така, що задана доісторичним, доедіпальним періодом розвитку людства [7]. Саме введена нами підструктура психіки («Зверх-Воно») дає змогу пояснити певні методологічні аспекти психодинамічної теорії, які дозволяють зрозуміти сутність функціонування групи АСПП. Зокрема в центрі нашої уваги знаходиться відступи від реальності, найчастіше, з використанням небесного простору. Введення у «Модель внутрішньої динаміки психіки» категорії «Зверх-Воно» довершує структуру психіки.

Архаїчний спадок багаторічно асимілювався з розвитком психіки в період соціалізації людства, супутнім якому було «табу на інцест», що спричинило вивільнення енергії, на чому й акцентував увагу З. Фрейд. Іншими словами, блокування енергії введенням в регуляцію взаємин в соціумі «табу на інцест» каталізувало перспективи енергетичної переорієнтації та її спонсорвання у розвиток суспільства, зокрема формування просоціальних рис у людини, що були задані дієвістю «табу на інцест». Останнє сприяло переорієнтуванню енергії у соціально прийнятні аспекти: культуру, мистецтво та науку, що каталізувало соціалізацію психіки людини.

Понад сорокарічна наша практика глибинної корекції дала нам змогу сформувати психодинамічну теорію, котра центрується на розумінні цілісності психіки у невід'ємності сфер «свідомого» і «несвідомого», незалежно від функціональної їх асиметричності. Організація діагностико-корекційного процесу в АСПП підкорена «принципу реальності», який каталізується груповими принципами, зокрема: безоцінність суджень, спонтанність поведінки в ситуації «тут і зараз», опосередкованість самопрезентації (та інші). З огляду на провідну роль «принципу реальності» у процесі функціонування АСПП маємо змогу швидко вирізнити поведінку тих учасників групової взаємодії, які об'єктивують «відступи від реальності». Вказане є важливою складовою діагностико-корекційної системи АСПП, яка ґрунтується на безоцінних судженнях як і на спонтанності поведінки. Ігнорування особою «принципу реальності» дає натяк на дієвість (активність) підструктури «Зверх-Воно», що, як правило, здійснюється примасковано певною раціоналізацією.

За останній рік наукових пошуків ми внесли в “Модель внутрішньої динаміки психіки” важливі уточнення, а саме: назва стрілки 4 – “*імпліцитний порядок*” (невидимий) – змінено нами на “*партиципацію*”. Партиципація (співпричетність), у даному контексті є більш адекватним терміном, що пояснює наявність у людини “сліпої навички руки” (термін введено Л. Леві-Брюлем [2]), котра у людини проявляється у здатності до упорядкування. Використання учасниками АСПП малюнкових самопрезентантів відбувається на тлі спадково заданої партиципації, котра відзначається бездоганим умінням до упорядкування. Є усі емпіричні підстави ствердити, що феномен партиципації – це спадково-архаїчна якість психіки.

Термін “партиципація” контекстно доводить наявність вродженого вміння людини *передавати інформацію через співпричетність символів* у психомалюнку, як і “*здатність руки до впорядкування*” самопрезентантів, що сприяє почерговості їх аналітичного розгляду в системі “Психолог ↔ Респондент”. Рука людини самоплинно здатна до спонтанного упорядкування психомалюнків, котрі самостійно підбираються із відомих художніх творів (або малюються), що здійснюється учасниками АСПП до початку сеансу. Результативність вказаного “дійства” (упорядкування візуалізованих самопрезентантів), засвідчена нашою багаторічною практикою, яка підтверджує факт взаємозв’язків між обраними суб’єктом малюнками (так вибирала “рука”), і його можливостями до упорядкування, що засвідчує дієвість партиципації. Йдеться про психоаналіз (в системі “П. ↔ Р.”) за якого об’єктивування малюнків спирається на співзвучність семантики одного з наступним малюнком. Важливо зауважити, що за таких умов ведучий АСПП повинен відзначатись професіоналізмом у постановці запитань. Вказана “здатність руки” людини *до упорядкування* ґрунтується на партиципаційно-латентній її прогностичності, котра подарована людству природою архаїчного успадкування, що і підтверджено дослідженнями Л. Леві-Брюля [2]. Вказане дало нам змогу констатувати важливість архаїчних передумов розвитку людства, що невидимо подарували йому здатність до **передзнань**, на що ми і спираємось покладаючись на самостійний підбір учасниками АСПП малюнкових презентантів та їх упорядкування. **Передзнання**, що є характерним для пралогічного мислення людини (яким володіє і сучасна людина), взаємопов’язане з феноменом *партиципації* [6]. В полі пізнавальної уваги в АСПП перебувають відступи від реальності, котрі неконтрольовані людиною, як семантично, так і енергетично. Останнє є зрозумілим, з огляду на те, що підструктура “Зверх-Воно” знаходиться у взаємозв’язках з “Ідеалізованим Я” (див. лінійну єдність стрілок 5 і 6). Сказане загострює увагу до вивчення та вирішення проблеми адекватного пізнання людиною психіки у її свідомих та несвідомих виявах, котрі засвідчують синтез процесів візуалізації (див. праці [3; 4]).

Представлені результати діагностико-корекційного дослідження вказують на факт того, що зовнішні об’єкти (предмети, психомалюнки) мимовільно привласнюються учасниками АСПП, завдяки дієвості механізмів проекції в єдності з ідентифікацією. Психомалюнки каталізують індивідуалізоване наповнення їх змістом, що слугує надійною платформою для пізнання неусвідомлюваних особою аспектів психіки.

Якщо порівняти психомалюнки із сновидіннями, то перші мають перевагу у можливостях їхнього діалогічного аналізу у взаємодії “П ↔ Р”¹. За умов “малюнкової самопрезентації” стимулом психоаналітичної процедури в АСПП є професіоналізм постановки запитань психологом респонденту.

---

¹ Можливість діалогу пояснюється вільним вибором суб’єктом малюнкового презентанта за участі свідомого, що відсутнє у сновидіннях, які з’являються у сні поза свідомим вибором.

Важливо зауважити, що метод АСПП першопочатково (і дотепер) є зорієнтованим на психічно здорових людей, які не випадають із соціальної канви самореалізації (навчаються чи працюють).

Водночас психоаналітична теорія як і відповідна практика ґрунтуються на вертикалі структури психіки за З. Фрейдом (Я; Зверх-Я; Воно). Психодинамічна теорія з огляду на вказане лише рахується з “вертикаллю” структури психіки. Водночас важливо враховувати, що окрім антагонізму взаємозалежностей на які вказував заснованих психоаналізу З. Фрейд є ще *динаміка взаємозв’язків “по горизонталі”*. “Модель” не може обмежитись статичністю структури, тому представлені складові “Моделі”, які відображають внутрішню динаміку психіки, як по “вертикалі”, так і по “горизонталі” (див. рис. 2).

Фрейдівська “вертикаль” доповнена нами “горизонтальними” взаємозалежностями, які засвідчують виражену силу архаїзмів. Стрілки горизонталей є відносними, вони вказують на певну заданість динамічних потоків енергій “до минулого” чи “до майбутнього”, при збереженні здатності до їх синтезу та взаємообміну.

Коротко зупинимось на аналізі горизонталі і вертикалі як складових “Моделі”: а) лінійні взаємозалежності виражає “горизонталь” в притаманній їй конфліктогенності тенденцій. “Вертикаль” же відзначається антагонізмом структурних взаємозв’язків (між “Супер-Его” та “Ід”). Функціональні розбіжності на “Моделі”, по горизонталі, відзначаються антиномією (різноспрямованістю та водночас невід’ємністю). “Модель” (рис. 2) відображує засвідчує можливості (як і необхідність) пізнання цілісної психіки в єдності (як і протистоянні) сфер свідомого й несвідомого, що проявляються в симетрії та асиметрії; ізоморфізмі та гомоморфізмі. Відкриття нами функціональної значущості категорії “Зверх-Воно” пролило світло на розуміння сутності та енергетичної потентності тенденцій психіки, котрі зумовлюють у людини *“відступи від реальності”*, як і протистояння *“принципу реальності”*. Важливо зауважити, що які б частини психіки ми не виділяли, чи виокремлено описували, – це не впливає на функціональну *цілісність психічного у симультанній єдності усіх підструктур*. Психіка функціонує як цілісна система. Змістове уточнення окремих підструктур “Моделі” не є повновагомим, поза синтезом взаємозв’язків між усіма підструктурами психіки. Вищесказане засвідчує вагомість нашого психодинамічного підходу до *використання психомалюнків у їх комплексі*. Лише повздовжній аналіз може вивести особу на розуміння подвійності асоціативних взаємозв’язків психіки, які будуть відображають “логіку свідомого” (котру суб’єкт об’єктивує) та “логіку несвідомого”, яку йому допомагає пізнати психолог. Суперечливість між ними і зумовлює втрату енергії особою. Вказане вище знаходиться в полі зору функціонування групи АСПП, з огляду на істотне значення для оптимізації психіки – розв’язання стабілізованих внутрішніх суперечностей суб’єкта (які складають сутність особистісної його проблеми).

Спільним для розмаїття форм вираження базальних захистів психіки є емотивна складова, яка і каталізує ініціативи респондента при підборі малюнків-презентантів. Наявність самопрезентації особи через використання малюнку є передумовою об’єктивності процесуальної діагностики у єдності з корекційним процесом в системі АСПП.

Констатація нами дієвості підструктури психіки “Зверх-Ід” каталізувала уточнення архаїчної сутності феноменів психіки, що зумовлюють *“відступи від реальності”*. Останні є взаємопов’язаними з підструктурою “Ідеалізованого Я”. Саме *принцип “відступів від реальності”* є спільними для обох підструктур: “Зверх-Ід” та “Ідеалізоване Я”. Стає зрозумілим, чому, почасти, “Ідеалізація Я” набуває для суб’єкта більшої

енергетично-змістової ваги, аніж само “Я”. Важливо констатувати факт спонсорування “Зверх-Воно” енергією “Ідеалізоване Я” (“Модель” стрілка 5 і 6, рис. 2). Вказані підструктури мають спільну єдність в *ігноруванні “принципу реальності”*. Останнє сприяє створенню ілюзії у сприйнятті респондентом ідеалізації “Я”, він сприймає це за реальність, у чому і є сила енергетичного впливу на психіку особи “Зверх-Воно”.

Недаремно окремим людям говорять “опустись на землю”. Проходження груп АСПП сприяє формуванню реалістичності у самосприйнятті, завдяки розвитку соціально-перцептивного інтелекту на об’єктивному, спостережуваному матеріалі та ще і в групі, де є перспектива знайомства із зовнішнім поглядом на ту, чи ту поведінку учасників АСПП. Відкорегованість психіки майбутніх психологів в групах АСПП, сприяє професійному їх становленню, як і розширенню умінь та навичок професійно співпрацювати з іншою людиною.

Список використаних джерел:

1. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис : пер. с фр. Н. С. Автономовой. М. : Высшая школа, 1996. 623 с.
2. Леві-Брюль Л. Первісне мислення. Психологія мислення. М. : МДУ, 1980. С. 130-140.
3. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання : навч. посіб. К. : Вища школа, 2004. 679 с.
4. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. К. : Вища школа, 2006. 382 с.
5. Яценко Т. С. Архаїчний спадок психіки: психоаналіз феноменології проблеми. Дніпро, 2019. 283 с.
6. Яценко Т. С. Методологія глибинного пізнання: пралогічне і логічне мислення. Днепр : Інновація, 2021. 323 с. (рос. мовою)
7. Яценко Т. Пізнання психіки в її цілісності: теорія і практика. Цілісний підхід у психології та соціальній роботі: теорія та практика : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (24 лютого 2023 року) ; збірник тез / за заг. ред. докт. психол. наук, проф. Клочек Л. В., докт. психол. наук, проф. Гейко Є. В. Кропивницький : ЦДУ, 2023. С. 7–15.

*Гульбс О. А.,
доктор психологічних наук, професор
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини;*

*Лантух А. П.,
кандидат філософських наук, доцент
Харківського інституту медицини та біомедичних наук;*

*Лантух І. В.,
доктор психологічних наук, професор
Харківського інституту медицини та біомедичних наук*

СТРЕС ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

Проблема стресу не втрачає своєї актуальності. Науковців все більше цікавлять питання особливості прояву стресових переживань, а саме на психологічному рівні в кризових ситуаціях. Тому активно аналізуються питання такі як: характерні перебудови в мотиваційній структурі діяльності, роль емоційного регулювання поведінки, стійкість різних когнітивних функцій, що забезпечують ефективність переробки інформації, адаптивність, індивідуальні прийоми компенсації і подолання труднощів. Отже ці питання й досі є проблематичними та потребують подальшого вивчення.

Відомо, що стрес – це захисна реакція організму на зовнішні подразники. Проявляючись психічно, фізично, емоційно він дає змогу адаптуватися до змін навколишнього середовища. Практика свідчить, що у людини стрес часто виникає під час взаємодії із соціумом, а зовнішні чинники сприймаються як загроза, що деформує добробут організму. Природа стресу хоча багатоманітна, але мало вивчена. Серед тих, хто найбільше піддається стресу це поліцейські, шахтарі, біржові брокери, журналісти, медсестри, водії автобусів, офіціанти, вчителі та особливо учасники військових дій, які найбільше, перманентно переживають психологічний стрес.

У дослідженнях можна зустріти наступне його визначення: психологічний стрес – це своєрідна форма віддзеркалення суб'єктом складної, екстремальної ситуації, в якій він знаходиться. Специфіка психічного віддзеркалення обумовлюється процесами діяльності, особливості яких (їх суб'єктивна значущість, інтенсивність, тривалість протікання і так далі) в значній мірі визначаються вибраними або прийнятими цілями, досягнення яких спонукає змістом мотивів діяльності. У процесі діяльності мотиви, які спонукають до дії, "наповнюються" емоційно, сполучаються з інтенсивними емоційними переживаннями, які відіграють особливу роль у виникненні і протіканні стану психічної напруженості [1]. У розвитку психологічного стресу провідне значення мають негативні емоційні стани, перенапруження, що обумовлені конфліктними ситуаціями, негативними емоціями. Одним із проявів психологічного стресу є емоційний стрес.

Емоційний стрес безпосередньо пов'язаний з емоціями особистості, її реакціями емоційного характеру. Він виникає в ситуаціях, загрозливих фізичній безпеці людини (війни, злочини, аварії, катастрофи, важкі хвороби і тому подібне), її економічному благополуччю, соціальному статусу, міжособистісним стосункам (втрата роботи, житла, засобів існування, сімейні проблеми та загибель близьких та захисників нашої батьківщини).

Якщо розглядати психологічний стрес з точки зору суб'єкта, то цікаво розглянути результат дослідження цієї проблеми ученими Рене Техіста та Мері Демпсі [2]. Надзвичайно цікаво вони підійшли до розкриття складних механізмів людської психіки, використовуючи образи, які доступні для розуміння кожному індивіду, вважаючи чинниками, які провокують стреси: безсоння, спонтанні вчинки, неадекватні реакції на події повсякденного життя. Тому було запропоновано не тільки назва стресам-іпостасям, а й механізми їх подолання.

Першу іпостась стресу психологи назвали *“внутрішній годинник”*, який впливає на мозок індивіда, твердячи йому *“швидше, швидше”*, що не дозволяє останньому розслабитися, постійно втілюючи у нього закон: ти потрібен і цікавий оточуючим лише у тому випадку, якщо зайнятий постійно чим-небудь, протягом усієї доби. Такий ритм не витримує навіть здорова людина. Результат – постійні перевантаження, періоди глибокого падіння сил, що веде до нападу нездорового ентузіазму. Тому рекомендовано загальмувати *“внутрішній годинник”*, а саме щоденним відпочинком на 1-2 години, повним спокоєм на деякий час, повільною мовою.

Друга іпостась стресу – це *“угодник”*. Це образ людини, яка завжди з послужливою посмішкою та нікому не говорить *“ні”*. *“Угодник”* переконаний, що оточуючі дуже цінять його безвідмовність. Прагнучи допомогти усім, він, як, правило, не надає реальної допомоги нікому і цим самим спонукає себе до власного безсилля. Дослідники радять *“угоднику”* хоч один раз сказати *“ні”*, перестати безпричинно уявляти себе незамінним, не керуватися правилом: *“Якщо не я, то хто?”*. Проте, *“угодники”* можуть перетворюватися у свою протилежність і назвали їх образно *“шаблезубим тигром”*. А це означає, що ці жертви стресу вибухають від кожної дрібниці, не йдуть на поступки, можуть нагримати. Ті, на кого спрямована негативна енергія *“шаблезубих тигрів”* – це нещасні дружини, залякані діти, робітники сфери обслуговування. Тому *“шаблезубим тиграм”* треба утримуватися від крику і сварок.

Наступна іпостась – це *“верхолаз”*, який впевнений, що життя є нескінченим шляхом нагору, а ступінь щастя знаходиться у прямій залежності від *“висоти положення”*. Для нього робочий день безмежний, чого він вимагає і від підлеглих, будь-який вчинок – звіряє з генеральною лінією, котра виводить його нагору, тобто до кар'єри. *“Верхолазу”* загрожує інфаркт або важка перевтома. Індивіди цієї іпостасі повинні більше спілкуватися з колегами, із сім'єю, не тиражувати свої успіхи.

Четверта іпостась – це *“критичний суддя”*, який без кінця продукує думку, що оточуючі усе роблять не так, як треба. Якщо йому заперечувати, то усі зауваження будуть недоречними. Тому представнику даної іпостасі треба тверезо та самостійно оцінювати свої вчинки, знаходити підходящу сферу щодо своїх здібностей або навіть змінити професію.

Такі основні іпостасі стресу – хвороби ХХІ ст. Безумовно, на психіку людини, на її схильність до стресу впливають не тільки агресія перерахованих вище типажів, але і інші важливі і незалежні від волі людини обставини. У цьому зв'язку цікавим для сучасної людини є тест, який пропонують дослідники – Томас Хоулмс та Ричард Рзе [3]. Так, деякі стресові події вираховуються певними балами: смерть людини у різних кризових ситуаціях – 100; розлучення подружжя – 73; смерть близького родича – 63; поранення або важка хвороба – 53; одруження – 50; звільнення з роботи – 47; примирення подружжя – 45; вихід на пенсію – 45; хвороба членів родини – 44; вагітність – 40; проблеми у сексі – 39; народження дитини у родині – 39; суттєва зміна характеру роботи – 39; зміна фінансового положення – 38; смерть близького друга (побратима) – 37; родинна сварка – 35; дуже великий борг – 31; зміна характеру відповідальності на службі – 29; втеча із

родини сина чи доньки – 29; тертя із невісткою (зятєм) – 29; значні досягнення – 28; звільнення з роботи – 26; початок або кінець навчання – 26; зміна в умовах помешкання – 25; зміна звичок – 24; незгода з керівником – 23; зміна в умовах праці – 20; переїзд на нове місце проживання – 20; перехід в іншу школу – 20; відпочинок на новому місці – 19; зміна у звичці відвідувати церков – 19; зміна у соціальній активності – 18; заклад частини майна – 17; зміна звичок, котрі пов'язані зі сном; зміна сімейних традицій збиратися разом – 15; зміна у кулінарних смаках – 15; свято – 15; Різдво – 12; дрібне порушення закону – 11.

Засоби послаблення впливу стресу на людину є. Медики, наприклад, віддають перевагу гімнастиці для тіла та душі, пропонують прості вправи зняття напруженості усіх м'яз.

Панацеї від стресу не знайдено. Але на думку Міжнародного бюро праці, спроби боротися із стресом в кризових ситуаціях можна звести до двох спроб: або особистості допомагати нівелювати стресові ситуації і перемагати їх; або змінити саму кризову ситуацію [4].

Лікарі, особливо в кризових ситуаціях суспільства, пропонують створення у лікарнях спеціальних “антистресових” відділень. Є підстави вважати, що у наступний час в Україні будуть затребувані такі відділення в значних масштабах, бо вже під час війни кожний четвертий українець потребує допомоги психолога та психотерапевта. Враховуючи образи-іпостасі стресів, рекомендовано кожній особистість в наступних кризових ситуаціях, що склалися в Україні, регулювати вплив стресу на її стан, що амортизуватиме цей процес.

Список використаних джерел:

1. Наугольник Л. Б. Психологія стресу : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 324 с.
2. Эхо планеты. 1991. № 41 (184). С. 44-45.
3. Thomas И. Holmes and Richard H. Rahe. The Social Readjustment Rating Scale. *Journal of Psychosomatic Research*. II, 1967.
4. Керівні принципи з систем управління безпекою та гігієною праці. Женева : Міжнародне бюро праці, 2009. 38 с.

*Лантух І. В.,
доктор психологічних наук, професор
Харківського інституту медицини та біомедицини наук;*

*Лантух В. В.,
доктор історичних наук, професор
Української інженерно-педагогічної академії;*

*Кобець О. В.,
доктор психологічних наук, професор
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини*

ПРОБЛЕМА НАДІЙНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Сучасне українське суспільство висуває перед особистістю нові завдання щодо світоглядно-ціннісного складання її особистої та суспільної сутності. Надзвичайно швидка динамічність й інформаційність сьогодення змушує тим самим особистість підключати до структури особистої феноменологічності такі складові, як шляхетність, відповідальність та надійність, без яких неможливим є набуття соціокультурної суб'єктності у складні часи нашої країни.

Водночас соціокультурні перетворення у суспільстві, з одного боку, вимагають від особистості унікальної здатності здійснювати вибір у вкрай складних умовах воєнного часу, а з іншого – потребують детального вивчення особистості, котра приймає життєве важливе рішення у змінних обставинах нестабільності соціуму, спрямовуючи свою активність на самореалізацію, самоактуалізацію, на перетворення як себе, так і навколишнього світу. Розбираючи соціокультурну сутність особистості, як феномену людського буття, важливо говорити про те, що воно націлене у власній сутнісній структурі на задоволення амбівалентних потреб у споживанні, творчості і самопожертви, що вимагають такої якості особистості як надійність.

Поняття “надійність” визначається її процесуальними характеристиками, що відображають особливості механізмів її регуляції, та показниками результативності, що свідчать про рівень, ступінь усталеності, стабільності професійних параметрів діяльності. Етимологічно “надійність” пов’язана з упевненістю, міцністю, тривалістю, тривкістю, непохитністю, збереженістю, дотриманням угод у несприятливих, екстремальних умовах. Надійна людина – у побутовому розумінні – це така людина, на яку можна покластися, понадіятися, довіритися. Вона – вірна, міцна, дужа, чесна, виконавча, дисциплінована.

Слід відмітити, що термін “надійність” була затребувана людською спільнотою з найдавніших часів. Звертаючись до слів індоєвропейського походження, бачимо, що це поняття означало внутрішній стан людини, її переживання: вірити, надіятися, відчувати тощо. Відшуковуючи значення терміну “надійність”, необхідно спиратися на ті символічні відповідності й психічні структури, котрими жила в давнину людина. Згідно концепції К. Юнга, це вроджені психічні структури у так званому колективному безсвідомому, котре є сховищем спадкової пам’яті, звернення до якої викликає у людей неусвідомлені асоціації [1].

Ці архетипи лежать в основі загальнолюдської символіки, виявляються у міфах та віруваннях. Символ – це умовний знак; це предмет, зображення, явище, котре слугує

умовним позначенням якого-небудь образу, поняття, ідеї. Якщо порівнювати символ зі знаком, то перший – більш багатозначний, більш змістовний. Численні дослідження психологів переконливо довели той факт, що асоціації, викликані контактом з тим чи іншим архетипічним символом, однакові для всіх людей. Це свого роду загальні закономірності функціонування психіки, котрі притаманні абсолютно всім. У символі важливим змістом є цінність. Значення символів указує на значимість, цінність тих чи інших явищ як для окремої людини, так і для людської спільноти взагалі. Своєрідність символу пов'язана з характером його зовнішньої сторони, а саме – “означаючим”. Символ – це мотивований знак. Означаюча сторона символу завжди, певним чином, пов'язана із знаком і означає, що має з ним якусь схожість.

Першими, хто звернувся до явища надійності, були філософи Стародавнього Китаю. Так, конфуціанська традиція надає першочергове значення “назві речей своїми іменами”, тобто особистісної честі та порядності, а отже і надійності. Дотримуючись принципу антропоморфізму між зовнішнім світом і внутрішнім змістом людини, благонадійність буквально означала серце, дух, орган свідомості і зосередження психічних можливостей людини. Такий підхід до надійності сформулював її аксіологічне навантаження й можливість подальшої трансляції у психологію.

Враховуючи ціннісну спрямованість надійності, її позитивний сенс, Еріх Фромм зв'язав розуміння надії із психічним станом людини. Він зазначав, що надія є невід'ємним елементом структури життя, динаміки людського духу; що надія – це є настрої, що супроводжує віру [2]. Тому у сфері людських взаємин вірити в іншу людину – означає бути впевненим в її стрижні, в її стійкості, у тому, що можна покласти на неї. Це є архінеобхідним, бо з давніх-давен світ, котрий оточував людину, був, врешті-решт, хаотичним, ненадійним, непередбачуваним, оскільки життя в ньому і діяльність з його облаштування сформували запит на такі важливі явища, як надію та надійність. Все це розглядалося в аспекті певної умови безпеки, а отже – виживання. Тобто, поняття надійності – це поняття, що характеризує водорозділ між хаосом і порядком. Це те, що стабілізує, гармонізує як соціальні явища, так і самого суб'єкта діяльності. Тому логічно, що поняття надійності підсилює своє значення і в емоційному, і в психологічному плані, асоціюючись з такими дефініціями як *довіра, вірність, чесність, добро, справжність*. Ці категорії насичують надійність елементом стійкості і не дають їй схибити переходом у площину асоціальних дій, тобто ненадійності, не справжності, руйнування. Безперечно можна констатувати, що надійність, по-перше, фіксує одну із найважливіших сторін розуміння світу; по-друге, акцентує увагу на поведінці особистості; і по-третє, актуалізує діяльність людини.

Проблему надійності найбільш актуально розглядати в соціокультурному просторі сьогодення у багатоманітних умовах стосунків особистості: професійній діяльності, військовій ситуації та життєвих взаємовідносинах соціального загалу. Потрібно зазначити, що це надає усі підстави розглядати дефініцію надійності особистості з точки зору її взаємостосунків у різних видах її діяльності. Феномен особистісної надійності у професійній діяльності дослідники пропонують оцінювати його з боку швидкості, маючи на увазі швидкість виконання робочих функцій; стабільності – зберігання значень вихідних параметрів трудового процесу протягом заданого періоду на рівні, адекватному вимогам до активізації професійно значимих функцій людини; стійкості, що відображає здатність людини утримувати параметри професійної діяльності і її функціональну активність на рівні, котрий забезпечує задані показники трудового процесу при впливі екстремальних факторів середовища і у позаштатних ситуаціях; ефективності, що вимірюється оцінкою особистого благополуччя й можливостей реалізації внутрішнього

потенціалу людини; психофізіологічної ціни діяльності, під якою розуміється ступінь зміни співвідношення між поточними, вихідними та межовими станами функціональних систем організму, які є провідними для забезпечення певної діяльності [3]. Професійна надійність позиціонується через особистісні ознаки людини, які їй притаманні. Це може бути самоконтроль, відповідальність, обов'язок, честь, що забезпечують надійність особистості у кризових умовах війни та життя людей, їх моральна надійність, при якій життєві цілі й способи досягнення усвідомлені, організовані, впорядковані у відповідності з нормами моралі спільноти соціокультурного простору.

У широкому розумінні поняття соціальна надійність – це суспільний механізм, фактор регуляції й стимуляції діяльності особистості. У вузькому сенсі надійність особистості – це узагальнена системна характеристика процесу соціалізації людини, що веде до осмислення її відповідальності перед суспільством, соціальним середовищем, самим собою та виступає метою і критерієм життєдіяльності. Розвиток соціальної надійності особистості можливо здійснювати та продукувати через формування соціальної відповідальності, почуття справедливості, віри, соціальної зрілості у соціокультурному просторі.

Стан війни в Україні сколихнув велику кількість людей, які потрапили у різноманітні кризові ситуації: відстоюють свою батьківщину, захищають свої родини, рятують своїх дітей у різних країнах світу, що потребує відповідальних стосунків та надійного їх забезпечення з боку суспільства. Такі умови потребують нової “пересоціалізації” особистості, активізації їх відповідальності, діловитості, взаєморозуміння, соціальної зрілості та сформованості високої надійності.

Таким чином, вищезазначені характеристики надійності особистості у соціокультурному просторі сучасної України вимагають від особистості пересоціалізації, креативності, інноваційності, моральності, відповідальності, сумлінності, шляхетності та соціальної зрілості.

Список використаних джерел:

1. Юнг К. Архетип и символ. Москва : Наука, 2015. 336 с.
2. Фрейд З. Введение в психоанализ. Москва : АСТ., 2021. 320 с.
3. Лантух І. В. Психологічна структура надійності особистості в підприємницькій діяльності : монографія. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 474 с.

*Матвієнко О. В.,
доктор педагогічних наук, професор,
заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків,
завідувачка кафедри початкової освіти
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова*

ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ ТА ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Основні аспекти реформування національної системи вищої педагогічної освіти зумовлені реалізацією керівних засад Концепції нової української школи, одним із напрямів якої є оновлення змісту, форм, методів, ресурсів та засобів навчально-виховної та комунікативні стратегії.

Особливого значення набуває підготовка особистості в сучасний період глобалізації суспільних процесів, що супроводжується розширенням середовища спілкування, зближенням націй, держав, інтеграцією України до європейського та світового освітнього простору.

Але є досі залишається невирішеною проблема підготовки майбутніх вчителів до створення емоційно безпечного освітнього середовища для дітей молодшого шкільного віку.

Дослідники з Університету Ла Троба щомісячно проводили опитування в соціальних мережах серед 560 викладачів по всій Австралії в 2018-2019 роках. Пауліна Біллетт, вчитель соціології, Едгар Бернс, старший викладач соціології, і Рошель Фогельгарн, викладач педагогічної освіти, виявили, що більше 70% учасників зазнали знущань або переслідувань з боку своїх учнів протягом останніх 12 місяців. Найпоширенішою формою булінгу була вербальна агресія (30%), за нею йшли фізичне насильство (10%) та пошкодження особистого майна (12,5%), а також студенти, які порушували недоторканність приватного життя вчителів (16,6%). Майже 60% вчителів повідомили про хоча б один випадок насильства з боку батьків за останні 12 місяців. Найпоширенішою формою батьківського домагання було словесне знущання вчителя.

Отже, на сучасному етапі розвитку освіти надзвичайно гостро постає проблема агресивних проявів у міжособистісних стосунках між суб'єктами освітнього середовища на усіх рівнях, не лише на учнівському. Коли йдеться про булінг в освітньому середовищі, передусім на думку спадає цькування дітей однолітками. Проте жертвами булінгу нерідко стають і вчителі – вони потерпають не лише через психологічне, а й через фізичне насилля з боку учнів та їхніх батьків. Особливого розповсюдження набувають прояви систематичної, довготривалої агресії учнів та їх батьків по відношенню до учителя, коли в ситуацію прояву агресії поступово “включається” ще й адміністрація школи, яка стає на сторону батьків, адже боїться “критики” у засобах масової інформації. Зазвичай в конфліктних ситуаціях навіть не розглядають усі сторони, а одразу знаходять винних в особі вчителя та надають вирішення проблеми: “учень правий, а вчитель повинен вибачитись” та вислухати ряд необгрунтованої критики, а деколи навіть образливі слова від батьків та дітей. Особливо агресивно реагують батьки, які знають усі права їх дитини, які прочитали лише декілька сторінок Концепції НУШ та статті, написані МОН щодо того: на що учні мають право, але, на жаль, вони не орієнтуються в правах учителя.

Відповідно до положень Конституції України, Закону України “Про освіту” (2019 р.), Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)”, Листу МОН України 29.01.2019 № 1/11-881 “Рекомендації для закладів освіти, педагогічних працівників щодо застосування норм Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)” кожен учасник освітнього середовища має право на захист своєї гідності та честі, має право на захист та відшкодування щодо морального та фізичного насилля.

Для того, щоб унеможливити насильство та створити безпечне освітнє середовище, кожен учасник навчально-виховного процесу повинен мати уявлення не тільки про те, що вважається насильством, але й про те, як мінімізувати ризики та небезпеки, і в результаті, створити умови для внутрішньої безпеки та безпеки референтного довкілля.

Метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування значимості емоційного благополуччя для повноцінного особистісного розвитку дітей. Виклики пов’язані з широкомасштабною війною, розв’язаною Російською Федерацією проти України, спричинили суттєві зміни у напрямках, формах і методах професійної діяльності педагогів, змісті професійної підготовки. Емоційне благополуччя – одна з базових якостей життя людини, важлива умова збереження фізичного та психічного здоров’я. Його фундамент закладається в дитячому віці та є необхідною умовою розвитку дитини. У нашому дослідженні розглянуто основні виклики які стоять перед системою освіти в умовах воєнного стану як-то: створення безпечного освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу; необхідність відновлення та ефективної організації освітнього процесу в закладах освіти в умовах воєнного стану та у повоєнний час; вирішення питання психолого-методичного та інформаційного забезпечення всіх учасників освітнього процесу системи освіти; проблема налагодження ефективної комунікації між учасниками освітнього процесу та запропоновано шляхи їх вирішення. Проведений аналіз наукової літератури, дозволив зробити висновок, що інформаційне поле, яким оточена дитина, пронизано різними почуттями та емоціями. Емоції дають можливість отримувати той, важливий інформаційний матеріал, без якого немислиме людське спілкування. Картина світу дитини, формується завдяки саме почуттям та емоціям, які вона переживає під час спілкування та спостережень. Емоції відіграють значну роль у становленні особистісного розвитку та забезпеченні психічного благополуччя підростаючого покоління. Поряд з вивченням змісту емоційного розвитку в дитячому віці дослідники особливу увагу приділяють вивченню умов, які сприяють або перешкоджають повноцінному становленню емоційної сфери дитини. В роботах авторів показано, що цей процес не є стихійним, він відбувається в результаті цілеспрямованого виховання, що спирається на механізми онтогенезу. У зв’язку з цим стає очевидним роль дорослого в емоційному розвитку дитини. Узагальнюючи теоретичні результати дослідження можемо стверджувати що, емоційне благополуччя – базове відчуття емоційного комфорту, що забезпечує довіру й активне ставлення до світу. Забезпечується емоційне благополуччя проявом турботи дорослого й демонстрацією дитині свого позитивно-емоційного ставлення до неї.

На нашу думку, дуже ефективним у процесі підготовки майбутніх вчителів до організації безпечного середовища є навчальний курс “Благополуччя дітей та вчителів: ефективні інструменти та практики підтримки”. Цей курс психосоціальної підтримки для вчителів закладів дошкільної та загальної середньої освіти був розроблений дослідницьким партнером LEGO Foundation MHPSS Collaborative, який є глобальним центром досліджень, інновацій, навчальних програм та комунікаційних кампаній для підтримки психічного здоров’я дітей та дорослих. Курс є складовою цілісної екосистемної підготовки українських педагогів закладів дошкільної та загальної середньої освіти.

Отже, важливим завданнями для вчителів щодо запобігання та протидії булінгу в навчальному закладі є: створення в навчальному закладі безпечного освітнього середовища, що включає психологічну та фізичну безпеку учасників навчально-виховного процесу; визначення стану, причин та передумов поширення булінгу (домагань) у навчальному закладі; підвищення рівня обізнаності учасників навчально-виховного процесу про булінг (домагання); формування в учасників навчально-виховного процесу нетерпимості до насильницьких моделей поведінки, усвідомлення булінгу (домагань) як порушення прав людини; заохочення всіх учасників навчально-виховного процесу до активної пропаганди запобігання булінгу.

Список використаних джерел:

1. Боковець О. І., Емоційний інтелект як ресурс психічного здоров'я. *Психологія особистості*. Випуск 37. 2022. С. 68-75.
2. Дерев'янка С. П. Актуалізація емоційного інтелекту в емоціогенних умовах. *Соціальна психологія*. 2008. № 1. 96–104 с.
3. Максьом К. В. Емоційний інтелект: основні концептуальні підходи та структурна модель соціально-психологічного феномену. *Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості*. С. 348-355.
4. Моргун В. Р. Емоційний інтелект у багатовимірній структурі особистості. *Постметодика*. 2010. № 6 (97). 2–14 с.
5. Фролова Г. С. Наукові підходи до визначення феномену “емоційний інтелект”. *Теорія і практика сучасної психології*. Вип. № 1. 2018. С. 107-111.
6. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Models of Emotional Intelligence Sternberg R. *Handbook of Intelligence*. Cambridge, UK : Cambridge University Press, 2000. 396 – 420 P.

УДК 37.091.2:613/614]:159.923

Митник О. Я.,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У зв'язку з військовим нападом росії на Україну більшість громадян України перебуває у стані стресу, депресії. Особливо страждають діти, які відчують брак любові, захищеності з боку значущих дорослих: батьків, вчителів. Відбувається руйнація психічного здоров'я і, як наслідок, дитина не хоче спілкуватися з іншими, замикається в собі, стає соціально ізольованою або проявляє руйнівну агресію, поведінка стає асоціальною. Ми підтримуємо погляд О. Косаревої [1], яка наголошувала, що агресивна поведінка є наслідком певних умов соціального середовища і її можна упередити та взяти під контроль. Теоретичний аналіз наукових досліджень І. Беха, О. Кононко, Т. Поніманської дає підстави стверджувати, що тільки значущі дорослі (батьки і вчителі) грають вирішальну роль у профілактиці руйнівної сили агресивної поведінки і тільки узгодженість їхніх дій має бути підґрунтям у спрямуванні її у прогресивну площину, що

допоможе дитині досягти успіху у соціумі. Ми вважаємо особливо актуальною у сьогоденні думку С. Максименка, що особистість має бути оточена любов'ю. Саме любов і підтримка, перш за все, рідних, значущих в житті людей матеріалізується як енергетична сила Всесвіту і є сутністю психогенетичного потенціалу особистості [2]. Саме любов дорослих є підґрунтям життєстійкості особистості дитини, виховання прагнення до певних прогресивних дій, а значить до досягнення успіху у соціумі.

Забезпечити успіх дитини у соціумі, відчуття самоцінності дитини, як активного носія суб'єктивного досвіду, може кожний вчитель шляхом побудови здоров'язбережувального середовища – простору, в якому домінують у часі поважливі, емоційно насичені, зорієнтовані на співпрацю стосунки між всіма суб'єктами освітнього процесу. Кожна дитина має відчувати “Я-включеність” в освітній процес, відчувати, що для вчителя її думка цінна. Вчитель має лише дякувати кожній дитині за її думку, створюючи палітру роздумів, розгортання проблемно-пошукового діалогу. В результаті таких діалогів кожна дитина має усвідомити ступінь істинності і правильності своєї думки. Такі діалоги є підґрунтям формувального оцінювання учнів. Саме такі взаємостосунки між учителем та учнями сприяють зменшенню внутрішньої напруги й тривожності останніх. А це, перш за все, запобігає захворюванню, і, врешті-решт, освітній процес стає оздоровчим процесом.

Саме у такому середовищі, де відсутній страх перед помилкою, у кожній дитини виникає бажання думати і працювати у команді. Уміння думати, висловлювати свою думку чітко, логічно та доказово; конструктивно взаємодіяти з іншими – основні характеристики успішної особистості. Така особистість прагне до саморозвитку та самовдосконалення, вміє долати труднощі, володіє емоційною стійкістю, стійка до стресу [3].

На формування соціально успішної особистості молодшого школяра спрямоване експериментальне дослідження всеукраїнського рівня: “Психолого-педагогічний супровід формування соціально успішної особистості учня початкової школи”. Програма формування соціально успішної особистості учня початкової школи включає три напрями роботи: робота з учителями та практичними психологами закладів загальної середньої освіти, з учнями та їх батьками.

Робота з вчителями початкових класів була спрямована на ознайомлення з техніками побудови розвивального освітнього середовища, розвивальною місією інтерактивних методів навчання та усвідомлення взаємозв'язків між методом, формою роботи з учнями і відповідним завданням; правилами організації командної роботи в дитячому колективі; техніками створення завдань розвивального характеру, а саме: завдань з логічним навантаженням, завдань, пов'язаних із змістом курсу “Логіка”, завдань комбінованого характеру. Здійснювалася також робота з практичними психологами закладами освіти. Її проводили наукові співробітники Українського НМЦ практичної психології та соціальної роботи НАПН України. Було презентовано психолого-педагогічні умови розвитку спрямованості учня початкової школи на успіх у діяльності; прийоми організації безпечного освітнього середовища”; техніки керування власним психічним станом як засіб досягнення успіху у взаємодії з іншими; система завдань, спрямованих на розвиток соціального та емоційного інтелекту. Також особливу увагу було приділено організації конструктивної взаємодії між практичним психологом та вчителем початкових класів як підґрунтя профілактики і подолання конфліктів в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Названі напрями роботи з вчителями початкової школи та практичними психологами закладів освіти було реалізовано у межах курсів підвищення кваліфікації на базі Педагогічного факультету УДУ імені

Михайла Драгоманова. Заняття проводили як викладачі кафедр педагогіки та методики початкового навчання, практичної психології, так і співробітники Українського НМЦ практичної психології та соціальної роботи НАПН України. Підсумком роботи з вчителем є спецвипуск журналу “Початкова освіта” за темою “Розвиток соціально успішної особистості” (№ 9–10, травень 2021 р.). У межах 80-ти сторінок журналу містяться розробки вчителів експериментальних закладів щодо здійснення проблемно-пошукових діалогів, організації командної роботи з учнями на уроках з дисциплін гуманітарного та природничо-математичного циклів, а також організації позакласної роботи з учнями та батьками.

Робота з батьками була спрямована на розвиток умінь щодо побудови психологічно комфортного родинного середовища, в якому домінують у часі зорієнтовані на співпрацю взаємини між дорослим і дитиною. В експериментальних закладах було реалізовано такі форми роботи з батьками: батьківські зустрічі, ринг, тренінги, дискусії, сімейна рада. Основною метою проведення таких форм роботи є, перш за все, ознайомлення з анатомо-фізіологічними, віковими особливостями дітей, розв’язування певних морально-етичних задач, які є типовими у повсякденному житті. Названі форми роботи з батьками, спрямовані на залучення їх до активної участі у життєдіяльності класу, школи.

Робота з учнями спрямована на розвиток поняттєвого та дивергентного мислення, емоційного та соціального інтелекту, інтелектуальних і творчих умінь, інтелектуалізованого мовлення, комунікативних умінь. З метою забезпечення зазначеного розвитку в освітній процес впроваджено курси: “Логічний калейдоскоп” у першому класі, “Логіка” у 2-4-х класах, система завдань, пов’язаних із змістом курсу “Логіка”, яка впроваджується на уроках математики, української та англійської мов, літературного читання, природознавства у 2-4-х класах в експериментальних закладах.

Описана вище робота сприяє забезпеченню благополуччя дитини, розвитку життєстійкості, яка охоплює такі риси, як: витривалість, оптимізм, наполегливість та збереження внутрішньої рівноваги.

Список використаних джерел:

1. Косарева О. І. Психолого-педагогічна сутність взаємин батьків та дітей дошкільного віку. *Інноватика у вихованні*. 2018. Вип. 7 (2). С. 114-123.
2. Максименко С. Д. Психогенетичний потенціал особистості: монографія. Том 2. Київ: “Видавництво Людмила”, 2021. 448 с.
3. Alexander Mytnyk, Olena Matvienko, Andrii Guraliuk, Nataliia Mykhalchuk, Ernest Ivashkevych THE DEVELOPMENT OF CONSTRUCTIVE INTERACTION SKILL AS A COMPONENT OF SOCIAL SUCCESS OF JUNIOR PUPIL. *Proceedings of the International Scientific Conference*. Volume II, May 28th-29th, 2021. P. 387-401.

*Мороз Л. І.,
доктор психологічних наук, професор;
Березюк М. О.,
доктор психологічних наук, професор
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини*

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ТРАВМАТИЧНИХ ПОДІЙ НА РІВЕНЬ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ТА ШЛЯХИ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

Досить вичерпна представленість у сучасній психологічній літературі систематизованих відомостей про явище стресостійкості робить більш виразними упущення окремих дуже важливих аспектів дослідження цієї проблематики. Зокрема, звертає на себе увагу порівняно невелика кількість досліджень щодо зовнішніх чинників рівня стресостійкості. Тому предметне поле наукових розвідок стресостійкості має бути розширене за рахунок включення у фокус досліджуваних змінних окремих об'єктивних чинників, що можуть на неї впливати. Зважаючи на екстремально стресогенні умови життєдіяльності українців, кардинальне погіршення якості їх життя протягом останнього року, уявляється важливим розгляд проблеми впливу травматичних подій на рівень стресостійкості та окреслення можливих шляхів надання психологічної допомоги у просторі подолання наслідків психологічної травматизації з урахуванням стану стресостійкості людини як важливого елемента її саногенного особистісного потенціалу.

Психотравматичні події, такі як природні катастрофи, війни, терористичні акти, аварії, насильство, підривають звичну картину життя, руйнують базові світоглядні настанови особистості, трансформують перманентно-глибинні уявлення про влаштування світу та рівень його безпечності для людини. Важкі травматичні події, що носять виражений екстремальний характер та безпосередньо загрожують життю людини завжди будуть мати для неї екзистенційне значення, що зумовлене їх кардинальним впливом на фундаментальні та здавалось би непорушні першооснови буття. Загальний напрям впливу травматичних подій полягає у загостреному усвідомленні перманентної невідвортної загрози, що надходить ззовні, своєї безпорадності перед нею, порушує базову довіру людини до світу, перетворюючи його на чужий та ворожий простір, знову і знову повертає людину до переживання базальної тривоги.

Психотравматичний досвід визначається як інтенсивний вплив несприятливих, важких умов навколишнього середовища або гострого стресового впливу інших людей на психіку суб'єкта життєдіяльності, що завдає значну шкоду його психічному здоров'ю. У свою чергу психологічна травма визначається як доволі стійка патологічна структура, що базується на інформації травматичного досвіду, основною характеристикою якої є її неопрацьованість, кристалізація та практично автономне, малоусвідомлюване існування у структурі особистості. Характеризуючись значним психоруйнівним потенціалом формування травматичного комплексу, позначається на функціонуванні психіки, призводячи до виражених порушень системи переробки інформації. Він тривалий час зберігається у формі травматичного переживання з відповідними симптомами емоційного порушення [5, с. 87].

У контексті нашого викладу важливим є тлумачення стресостійкості Л. Наугольника, згідно якого дана властивість передбачає наявність особливої організації

існування особистості як системи, що забезпечує максимально ефективне функціонування у стресогенних обставинах [4, с. 96]. Як зазначає В. Корольчук, стресостійкість є структурно-функціональною та динамічною властивістю особистості, що включає об'єктивну характеристику ситуації, її когнітивну репрезентацію, а також процеси саморегуляції. Тобто процес ефективного збереження оптимального психоемоційного стану під час впливу травмуючих подій у осіб з достатньо розвинутою стресостійкістю відбувається завдяки узгодженій та посиленій активації усіх ланок саморегуляції особистості [1, с. 216].

Цілком очевидним є факт зниження рівня стресостійкості під впливом травмуючих подій, що виражається у численних дисфункціях системи саморегуляції. Адже сама поява емоційних розладів після травматичних впливів, наприклад тривожно-фобічного розладу, посттравматичного стресового розладу, свідчить, що основний удар психотравматичних подій припадає на стресостійкість як інтегральну здатність особистості оперативно зберігати емоційну рівновагу та гомеостаз у відповідь на стресогенні обставини. Про це, зокрема, йдеться у наукових розвідках Н. Костишин, Т. Яковець, А. Bleich, М. Gelkopf, P. Pacek, Z. Solomon, O. Truszczyński [2; 6; 7].

На основі попереднього аналізу було встановлено, що розвинена стресостійкість має в своїй основі ефективну роботу усіх ланок саморегуляції. Тому психологічна допомога постраждалим від психогенного травмування особам, що має своєю стратегічною метою відновлення належного рівня стресостійкості, повинна бути спрямована на оптимізацію роботи усіх ланок саморегуляції. Раніше нами була запропонована дворівнева модель розвитку стресостійкості, в якій один з рівнів містить досить детальне розкриття заходів психологічної допомоги, що можуть застосовуватись для відновлення порушених внаслідок психотравми навичок саморегуляції та емоційної само підтримки [3, с. 51]. Мова йде про процесуальний рівень розвитку стресостійкості, метою якого є формування навичок динамічної саморегуляції, конструктивного самоналаштування, самостійного забезпечення оптимального психоемоційного стану. У якості конкретних психотерапевтичних методів та прийомів, що можуть застосовуватись для оптимізації рівня стресостійкості осіб, що був знижений внаслідок переживання інтенсивних психотравматичних подій, пропонуються релаксаційні техніки (наприклад, прогресивна релаксація за Джекобсоном), аутогенне тренування, спеціально організована рухова активність та систематичне виконання фізичних вправ, дихальні вправи у поєднанні із самомасажем. У роботі психолога з тривожними та фобічними реакціями, дуже розповсюдженими у цієї категорії клієнтів, досить добре зарекомендувала себе когнітивно-поведінкова терапія.

Природне зниження стресостійкості під впливом травматичних подій, не дивлячись на приховану в ньому індикацію зниження внаслідок психотравматизації адаптаційного потенціалу особистості, кризових явищ у царині її психологічного простору, перетворюється на поле можливостей для компенсаційного відновлення стресостійкості до попереднього або можливо навіть більш досконалого рівня, що стає цілком вірогідним після успішного подолання психологічних наслідків психогенної травматизації. Адже сутнісна природа будь-якої кризової події передбачає одночасну представленість у ній двох рівновеликих потенцій: з одного боку, це загроза руйнування базових підвалин існування особистості й виникнення на цій основі психотичних розладів, а з іншого – безмежні можливості прогресивного особистісного розвитку та самовдосконалення як закономірний результат активності людини щодо вирішення кризової ситуації, яка передбачає залучення усього її особистісного ресурсу та його динамічного збагачення на цьому ґрунті. Пам'ятаючи про це, необхідно з розумною часткою оптимізму підходити до

будь-якої кризової психотравматичної ситуації як до унікального простору можливостей вдосконалення стресодолаючого ресурсу особистості за умови організації належного психологічного супроводу та підтримки суб'єкту переживання кризових подій.

Список використаних джерел:

1. Корольчук В. М. Обґрунтування організаційної моделі дослідження стресостійкості особистості. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип. 7. С. 210-218.
2. Костишин Н. С., Яковець Т. А. Стресостійкість колективу під час війни: налаштування психологічного клімату. *Міжнародний науковий журнал "Грааль науки"*. 2022. № 14-15. С. 565-570. DOI 10.36074/grail-of-science.27.05.2022.102.
3. Мороз Л. І., Сафін О. Д. Модель розвитку стресостійкості здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2022. Том 34 (73). № 5. С. 48-53.
4. Наугольник Л. Б. Психологія стресу. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 324 с.
5. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій. Київ : ДП "Вид. дім "Персонал", 2017. 160 с.
6. Gelkopf M., Solomon Z., Bleich A. (2013). A longitudinal study of changes in psychological responses to continuous terrorism. *The Israel journal of psychiatry and related sciences*. 2013. № 50 (2). P. 100-109.
7. Pacek P., Truszczyński O. Hybrid war and its psychological consequences. *Torun International Studies*. 2020. № 1 (13). P. 23-30. DOI:10.12775/TIS.2020.002.

УДК 378.091.3:159.9-051

Олефіренко Т. О.,
кандидат педагогічних наук, професор,
декан педагогічного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ЯК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ФАХІВЦЯ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Професійна підготовка на педагогічному факультеті УДУ імені Михайла Драгоманова зорієнтована на підготовку висококваліфікованого фахівця, мобільного, активного, творчого, здатного до впровадження новітніх професійних технологій, спроможного до фахового розвитку та власного неперервного саморозвитку в умовах інтеграції України у Європейський простір. Така підготовка здійснюється за певних організаційно-методичних умов, а саме:

а) *Забезпечення автономії студентів у навчанні*: поступове перетворення навчання у самонавчання, коли студент набуває знання в результаті самостійної роботи з навчальними матеріалами, розв'язання системи взаємопов'язаних завдань, серед яких є репродуктивні, проблемно-пошукові і творчі. Розв'язання таких завдань допомагає здобувачу освіти зробити самостійно певні висновки. Забезпечити таку роботу

допомагають розроблені кожним викладачем електронні курси, які розміщено у середовищі Moodle.

б) Зміна місії викладача в освітньому процесі: викладач з інформатора перетворюється на організатора проблемно-пошукової роботи студентів із самостійного пошуку та “відкриття” знань. Його головна задача – пропонувати студентам певні шляхи пошуку нової інформації, презентувати певні можливості використання теоретичного матеріалу у професійній діяльності, залучати здобувачів освіти до дослідницької діяльності.

в) Індивідуалізація освітнього процесу: створення індивідуальної траєкторії розвитку кожним здобувачем освіти у співпраці з викладачем, забезпечення Я-включеності кожного студента в освітній процес.

г) Кооперативне навчання і виховання, яке базується на командній роботі студентів, в межах якої здійснюється комбінування єдиного цілого з мікро частин. Кооперативне навчання і спільна позанавчальна діяльність домінує на Педагогічному факультеті. Студенти постійно працюють у парах та малих групах, звітуючи про результати самостійної колективної роботи як викладачеві, так і всій своїй академічній групі в цілому. У колективній творчій діяльності викладачів і студентів до річниці повномасштабного вторгнення рф в Україну підготовлено виставку “*Моя історія війни... Війна очима студентської молоді*” Історії нашої студентської молоді були виражені пером у вигляді слів, інші – пензлем. За сприяння і підтримки ректора Українського державного університету імені Михайла Драгоманова Віктора Петровича Андрущенка історії студентів першого курсу спеціальності “Початкова освіта” народилися у вигляді есе у збірнику “*Ми з України... Війна очима студентської молоді*”. Напередодні Великодня ми шануємо українські мистецькі традиції. Свідченням цього є виставка “*Розмаїття писанок: від традицій до сучасності*”, яка була підготовлена командою педагогічного факультету.

д) Забезпечення в освітньому процесі взаємозв'язку теорії з професійною діяльністю, де ціниться індивідуальний життєвий досвід кожної особистості. Це означає, що в освітньому процесі домінує у часі конструктивна взаємодія між суб'єктами освітнього процесу, яка передбачає:

- впровадження лекцій проблемного характеру, а саме: прес-конференція, удвох, дискусія, з розбором конкретних ситуацій, консультація;
- перетворення практичних занять у так звані “майстерні”, тобто такі види занять, де студенти в ході обговорень, дискусій вирішують значущі проблеми спеціальності на основі власних самостійних напрацювань;
- впровадження у практичні заняття презентацій, самостійно підготовлених студентами за завданнями викладача;
- впровадження рольових тренінгів, де кожний здобувач освіти вчиться грамотно діяти у змодельованому професійному середовищі.

е) Удосконалення системи контролю знань, навичок та вмінь, набутих студентами. Студентам пропонується система тез, треба визначити і довести істинність кожної, перетворити хибну тезу на істинну за допомогою зміни слова узагальнюючого характеру.

Впровадження названих умов у професійній підготовці фахівця допомагає у становленні його конкурентоспроможності тобто здатності конкурувати на ринку праці за допомогою розвинених якостей мислення, емоційно-вольових якостей, інтелектуальних і комунікативних умінь.

Особливо важливою у сьогоднішній роботі, спрямованій на становлення конкурентоспроможного практичного психолога, яка здійснюється на нашому факультеті. У процесі практичної підготовки студенти під керівництвом досвідчених викладачів вчаться надавати кваліфіковану першу психологічну допомогу населенню України, яке перебуває у стані тривоги, паніки, стані посттравматичного стресового розладу, депресії, при наявних дисоціативних розладах (добровільна соціальна ізоляція, деперсоналізація, небажання розмовляти) тощо. Вони допомагають у збереженні психічного здоров'я дітей, постраждалих від активних бойових дій російських окупантів. Під керівництвом *проф. Митника О. Я., доц. Євтушенко І. В., доц. Рашковської І. В.*, використовуючи засоби арт-терапії, в онлайн-форматі студенти спеціальності “Психологія” проводять заняття з дітьми 5–12-річного віку з метою забезпечення їх життєстійкості, наповнюють життя дитини позитивними емоціями. За ініціативи *Зінько О. М.*, доцента кафедри практичної психології, створено соціальний проєкт “Разом”. З 28 лютого 2022 року психологи-фахівці разом із студентами, майбутніми практичними психологами ОР “магістр”, нашого факультету щоденно в онлайн-форматі надають безкоштовні консультації 54-х груп психологічної підтримки “Разом”.

Працюємо злагоджено та згуртовано. У такій роботі наближуємо перемогу.

УДК 378.091.8:159.944.4

*Панасенко Е. А.,
доктор педагогічних наук, професор
ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний університет”*

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРЕСОВИХ СТАНІВ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ЕМПІРИЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Студентська молодь вітчизняних закладів вищої освіти стала однією з груп населення, яка почала відчувати наслідки військових подій. Студенти стали свідками загострення соціально-політичної ситуації у країні, змушені відстежувати новини на кшталт звісток про бойові дії, загибель людей, що призводить до збільшення рівня стресу у них. Війна та конфліктні ситуації в Україні можуть спричинити значний рівень стресу серед студентів, особливо тих, які проживають у зонах бойових дій або мають родичів та близьких, які перебувають під загрозою. Навчання в умовах нестабільності та невизначеності також збільшує ризик виникнення емоційного та психологічного напруження у студентів, що може впливати на їхнє навчання та розвиток. У зв'язку зі збільшенням стресів серед здобувачів вищої освіти внаслідок війни та конфлікту в Україні, важливо підтримувати їхній психологічний стан та надавати їм необхідну підтримку, щоб допомогти протистояти важким умовам та досягти успіху в навчанні та житті.

Стрес – це комплексна реакція організму на будь-яке фізичне або психологічне навантаження, яке вимагає від нього певного зусилля для адаптації та подолання. У психологічній науці стрес розглядається як стан психічного напруження, який може бути спричинений різними факторами – від незначних труднощів в повсякденному житті до серйозних життєвих подій, таких як втрата роботи, розрив стосунків, травма або хвороба. Стрес може бути як короткочасним, тобто пов'язаним зі стрімким навантаженням на

організм, так і тривалим, коли організм зазнає довготривалого напруження. Він може бути позитивним (єдине навантаження допомагає організму зміцнитися) або негативним (коли стрес перетворюється на хронічний і негативно впливає на здоров'я та добробут людини).

Теорія Ганса Сельє, видатного канадського науковця, який зробив вагомий внесок у розвиток вчення про стрес та вперше описав поняття “стресу” у 1936 році, вважається основоположною. Науковець підкреслював, що стрес є неспецифічною відповіддю організму на будь-який негативний стимул, який може призвести до несприятливих наслідків для здоров'я. Стрес учений розглядав як “загальний адаптаційний синдром”, який виникає при будь-якій зміні у довкіллі та зазначав, що “стрес – це не те, що трапляється з вами, а те, як ви на це реагуєте”. Учений розробив концепцію “загальної адаптаційної синдрому” (General Adaptation Syndrome), який включає три фази: стадію тривоги, стадію опору, стадію виснаження, що представлено у праці “The Stress of Life” (1956). У стадії тривоги організм реагує на стресори відповіддю боротьби або втечі, що призводить до підвищеного виділення гормонів стресу, таких як адреналін та кортизол. У стадії опору, організм намагається пристосуватися до постійного стресу, збільшуючи виробництво гормонів стресу. У стадії виснаження, організм перестає виробляти достатньо гормонів стресу, що може призвести до зниження імунітету та інших проблем зі здоров'ям [2]. Згідно з теорією Г. Сельє, стрес впливає на різні системи організму, такі як імунна, ендокринна, нервова, і може призводити до різних фізичних і психологічних проблем. У роботі “Stress Without Distress” (1974) Г. Сельє розглядає різні види стресу, їхні наслідки та можливі шляхи подолання стресу [2].

Проаналізуємо результати методики “Індекс стресу” (SCL-90-R), отримані у 100 здобувачів вищої освіти педагогічного факультету спеціальностей 053 Психологія, 012 Дошкільна освіта та 231 Соціальна робота денної та заочної форми навчання (м. Слов'янськ, м. Дніпро). Психодіагностична методика “Індекс стресу” (SCL-90-R) оброблювався нами шляхом розрахунку рівнів наступних 9 субшкал:

1. Соматичні симптоми (SOM) (розраховувалися як середнє арифметичне оцінок для 12 питань, що стосуються фізичного здоров'я): середнє значення – 1,3, стандартне відхилення – 0,3. Ця субшкала відображає фізичні прояви стресу у студентів, такі як біль у грудях, животі, головні болі, підвищення артеріального тиску тощо. 23% опитаних здобувачів свідчили про проблеми зі здоров'ям та погіршенням фізичного стану.

2. Ізольованість (ISO) (розраховувалася як середнє арифметичне оцінок для 6 питань, які відображають почуття самотності, відчуженості та ізольованості): середнє значення – 1,7, стандартне відхилення – 0,4. Ця субшкала відображає відчуття відокремленості від інших людей та соціальну ізольованість. 52% респондентів відзначили свої проблеми з соціальними відносинами та відчуття самотності, адже більшу частину свого часу проводять вдома через повномасштабну війну та перехід на дистанційне навчання.

3. Октруєність (OCT) (розраховувалася як середнє арифметичне оцінок для 5 питань, які відображають почуття невпевненості та неприйнятності себе): середнє значення – 1,5, стандартне відхилення – 0,5. Ця субшкала відображає ступінь впливу зовнішніх обставин на емоційний стан студента. Виявлено 41% студентів, які легко піддаються впливу зовнішніх факторів та переживають стресові ситуації.

4. Депресія (DEP) (розраховувалася як середнє арифметичне оцінок для 13 питань, які стосуються симптомів депресії): середнє значення – 1,6, стандартне відхилення – 0,7. Ця субшкала відображає настроївий стан студента, включаючи сумнівність, безнадійність та втому. 46% студентів засвідчили про проблеми з емоційним станом.

---

5. Огидність до себе (HOS) (розраховувалася як середнє арифметичне оцінок для 5 питань, які стосуються почуттів невдоволеності та огиди до себе): середнє значення – 1,1, стандартне відхилення – 0,2. Ця субшкала відображає відчуття неприйнятності свого тіла, власної особистості та може вказувати на проблеми зі самооцінкою. Лише 17% здобувачів, відзначили про проблеми зі статусом студента або зовнішнім виглядом.

6. Тривога (ANX) (розраховувалися як середнє арифметичне оцінок для 10 питань, які стосуються симптомів тривоги): середнє значення – 2,3, стандартне відхилення – 0,7. Ця субшкала відображає рівень тривожності та напруженості, яка може бути пов'язана з невизначеністю, незахищеністю, страхом або занепокоєнням. Тут був зафіксований найвищий показник 73%, що свідчить про проблеми зі здатністю студента впоратися зі стресом та потребу у психологічній підтримці.

7. Агресія (AGG) (розраховувалася як середнє арифметичне оцінок для 6 питань, які стосуються почуттів роздратування та агресивності): середнє значення – 1,2, стандартне відхилення – 0,3. Ця субшкала відображає ступінь агресії та ворожості до інших людей. 19% опитаних здобувачів проінформували щодо проблем зі стосунками з іншими людьми.

8. Фобія (PHOB) (розраховувалися як середнє арифметичне оцінок для 7 питань, які стосуються страхів та фобій): середнє значення – 2,4, стандартне відхилення – 0,7. Ця субшкала відображає наявність фобій або інших патологічних страхів. Високий показник, а саме 69% студентів мають проблеми зі здатністю впоратися зі страхами та фобіями різних видів.

9. Параноя (PAR) (розраховувалася як середнє арифметичне оцінок для 5 питань, які стосуються почуттів переслідування та параної): середнє значення – 1,3, стандартне відхилення – 0,5. Ця субшкала відображає рівень наявності підозрілості та параної. 23% студентів засвідчили про проблеми зі здатністю довіряти людям.

Також під час оброблення результатів тесту “Індекс стресу” (SCL-90-R) нами використовувався такий параметр як сумарний бал (Global Severity Index, GSI) – це загальний показник, який відображає загальний рівень психічного дистресу у студента. Він розраховується шляхом підрахунку середнього значення всіх 90 запитань тесту. Кожен з 100 опитуваних студентів педагогічного факультету отримав загальний бал на тесті в діапазоні від 0 до 360 балів. Відтак, нормативний рівень стресу було зафіксовано у 29% здобувачів вищої освіти. Підвищений рівень стресу виявлено у 47% студентів, що свідчить про емоційну нестабільність та знижену стійкість до стресових ситуацій. А у 24% молоді визначено високий рівень стресу, що вказує на наявність серйозних емоційних проблем та потребу у психологічній допомозі. Таким студентам рекомендована психотерапія та заняття релаксацією.

Проведене дослідження показує, що сучасні студенти в Україні зазнають високого рівня стресу. Цей стрес пов'язаний з повномасштабною війною, адаптаційними процесами, фінансовими труднощами, конфліктами в особистому житті, сімейними проблемами, навчальним процесом та іншими факторами. У багатьох випадках стрес негативно впливає на фізичне та психічне здоров'я студентів, що може призвести до зниження академічних досягнень та загальної якості життя. Тому важливо розглядати питання профілактики та психокорекції стресу серед студентів. З метою зменшення рівня стресу у студентів, можуть бути використані різноманітні копінг-стратегії, такі як фізична активність, медитація, психологічна та соціальна підтримка тощо. При цьому, важливо враховувати індивідуальні особливості студента та адаптувати стратегії до його потреб. Отже, на основі проведеного дослідження можна стверджувати, що в Україні високий рівень стресу серед студентів є проблемою, яка потребує уваги та вирішення.

Список використаних джерел:

1. Selye H. Stress Without Distress. Philadelphia : J. B. Lippincott Company, 1974. 220 p.
2. Selye H. The Stress of Life. New York : McGraw-Hill, 1956. 382 p.

УДК 364.62-058.62]:159.9

Рибалка В. В.,

*доктор психологічних наук, головний науковий співробітник
лабораторії прикладної психології освіти УНМЦППСР НАПН України,
провідний науковий співробітник відділу психології праці
ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України*

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ОСОБИСТОСТІ, ПОСТРАЖДАЛОЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В гібридній екзистенційній війні Росії проти України значне місце займає психологічна складова. До цього варто додати, що воєнна небезпека діє водночас із пролонгованою пандемічною загрозою, яка викликана коронавірусом COVID-19. У смертельно небезпечній ситуації значна частина людей набуває відповідно до законів соціопсихогенезу, складного **деструктивного воєнно-патопсихологічного синдрому з його** взаємопов'язаними між собою симптомами. Останні можуть бути класифіковані за підструктурами, компонентами, рівнями тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості (Рибалка В. В., 2023). Вираженість симптомів даного синдрому залежить від перебування і близькості людини до зони бойових дій, сили і тривалості впливу на неї воєнних чинників (смертельних загроз бою, ракетних та артилерійських обстрілів, повітряних тривог, комендантської години, панічних атак тощо), видів ураження, а також від особистісних, вікових, статевих особливостей переживання екстремальних ситуацій, від рівня їхнього усвідомлення та упідсвідомлення як небезпечних для життя.

Зовнішній соціальний воєнний конфлікт різнобічно відображається в **цілісній характеристиці** міжособистісної та внутрішньоособистісної конфліктності людини. Наслідками конфліктності виступають деперсоналізація, дегуманізація, деструкція, що виявляється у функціональному блокуванні, гальмуванні, руйнації, зниженні ступеня функціонування певних підструктур особистості, частіше за все, вищих, таких як духовність, психосоціальність, спілкування, спрямованість і висування на перший план нижчих базових підструктур – психофізіології, психосоматики, психогенетики.

Ще одним важливим показником конфліктності особистості постає суттєва трансформація **емоційно-почуттєвої сфери особистості**, її негативізація, фобізація, депресізація, дистресізація тощо. Під впливом загроз для життя виникає свідомо та несвідомо діючий стрес і дистрес. Вони відбуваються, за Г. Сельє, за класичною формулою: тривога – опір – виснаження. Саме цей механізм під впливом війни, як потужного стресору, визиває емоційне виснаження потерпілих, професійне вигорання військовослужбовців. Психологічна допомога постраждалим від воєнного дистресу та емоційного вигорання полягає у знятті тривоги, страхів та фобій, використанні засобів протидії стресору, релаксації й відтворенні життєдіяльності особистості.

На кожній з особистісних підструктур детермінована війною конфліктність має свою специфічну вираженість, рівень впливу тощо. Звичайно, що воєнно-патопсихологічний синдром представлений своїми симптомами нерівномірно, по-різному розподіленими і вираженими в кожній підструктурі та компоненті діяльності особистості, з різним ступенем їхньої відкритості і латентності, через що їх варто аналізувати, характеризуючи в контексті певної ідеальної узагальненої моделі особистості постраждалого. **Диференційована картина конфліктності особистості** пов'язана з симптоматичними відхиленнями у функціонуванні різних її соціально-психолого-індивідуальних підструктур, компонентів діяльності, рівнів розвитку.

Основні стресори і засоби подолання їх негативних, деструктивних і патогенних наслідків можна стисло охарактеризувати за підструктурами особистості наступним чином:

Так, **духовна сфера**, як вищий інтегративний чинник особистості, під час війни починає деформуватись, але і в цьому деформованому мілітарному вигляді відіграє значну роль у житті людини, на що вказував ще Б. Наполеон, стверджуючи, що у солдата “духовна сила відноситься до фізичної як три до одного”. Це стосується і цивільної людини. Духовні цінності змінюються у бік більшої вираженості негативних цінностей, контрастності, поляризації, антиномічності тощо. Між позитивними та негативними цінностями встановлюється явний антагонізм, дисбаланс, значно більші, ніж у мирний час. Спостерігається домінування й обертання негативних цінностей у ставленні до ворога, до якого формується ненависть, бажання помсти, смерті, підкорення. Разом з тим, в українському суспільстві більш виразно і дієво виявляється дух державності, патріотизму, зміцнюється солідарність між різними верствами населення, бажання допомогти одне одному. Цьому сприяють й релігійні почуття. Військові психологи виділяють у духовності, як її стрижень, моральну складову. Моральний стан військ виступає фактором життя і смерті, головною секретною зброєю армії, а його зміцнення – найважливішим завданням бойової підготовки. Так, Коупленд вважає, що “найміцніша зброя армії – її ідеали, але цей вид зброї, як і всі інші, має бути викуваний нацією”. Діють і такі фактори, як оптимістична віра в перемогу й очікування миру. Саме на це має бути спрямоване виховання та самовиховання військовослужбовців і громадян. Підструктура **духовності** з вказаною деформацією системи духовних цінностей потребує використання спеціальних духовних практик, зокрема модифікованого до умов війни катарсису (див. у І. А. Зязюна, 2000).

Психосоціальність характеризується порушенням сталих соціальних зв'язків, певною десоціалізацією особистості, адже зростає опосередкованість, віддаленість соціальних взаємостосунків, поширюється автономізація існування людини всередині суспільства, певна відчуженість людей одне від одного. Водночас визрівають тенденції до корпоративності і солідарності на ґрунті патріотизму. Психосоціум характеризується, з одного боку, розподілом його на своїх та чужих, ворогів та друзів, мілітаризацією, дисгармонізацією, конфліктизацією суспільної атмосфери, панічними настроями, бажанням мирного населення врятуватися від смертельної загрози втечею, евакуацією в більш безпечний соціум, у тому числі за кордон тощо. З іншого боку, зростає громадянськість, бажання згуртуватися в єдиному суспільстві, підтримати одне одного, що виражається, зокрема, у волонтерському русі. Стають актуальними соціально-психологічний тренінг, адаптований до умов війни, а також певні процедури демократії та збільшення згуртованості громадянського суспільства.

Спілкування різко трансформується, зокрема через домінування дистанційних видів комунікації, зростає дефіцитарність, неточність інформації або відверта

дезінформація, що визиває потребу у додаткових заходах з відтворення ефективних видів діалогу, зокрема модифікації діалогових універсалій (Г. О. Балл, 2004), формування здатності до мультиперсонального діалогу – за допомогою нових комп'ютеризованих комунікаційних систем.

У підструктурі прямованості найпоширеніші деформації мотиваційно-сислової сфери пов'язані з фрустрацією планів, намірів, цілей, що потребує розробки нових мотиваційних вправ і тренінгів (С. С. Занюк).

У характері зростає питома вага акцентуєваних рисі (астено-нейротична, сенситивна, циклоїдна, демонстративна акцентуації), знижуються пороги переходу, через акцентуації, від норми до патології, що визначає необхідність пошуку засобів дезакцентуації, підтримки характеру особистості, його виховання і самовиховання.

Самосвідомість характеризується наростанням внутрішніх суперечностей, деформацією Я-структури і зниженням рефлексивності, що ставить питання про посилення рефлексивного потенціалу особистості за рахунок застосування адекватних психологічних захистів рефлексивного типу, спеціальних рефлексивних вправ, тренінгів і рефлексивної психотерапії.

Досвід потребує, зі зміною умов громадської поведінки і професійної діяльності, нової мілітаризованої компетентності, зокрема нових компетенцій у сфері охорони здоров'я, формування так званої приватної медичної філософії охорони власного здоров'я кожною особистістю.

Інтелект: війна породжує когнітивний дисонанс, що визиває необхідність у реструктуризації інтелекту, підвищенні його ролі у забезпеченні особистості додатковою орієнтацією у воєнній ситуації, інтелектуальної роботи з ризиками для життя в умовах смертельної загрози, з поправкою на особливості психологічної війни як ключової складової гібридної війни, зростання ролі інтелекту у виживанні, зокрема розвитку так званого саногенного мислення тощо.

Психофізіологія – зростає неконгруентність між темпераментом та іншими підструктурами особистості, загострюється конфліктність між носіями різних типів темпераменту, виникають переважаючі хронічні хвороби, що спонукає психологів до пошуку і використання адекватних методів послаблення та компенсації деструктивних і патогенних тенденцій, зокрема використання так званої конгруентно-відтворюючої психотерапії;

Психосоматика: антагонізм, розлади між психікою та тілом мають зніматися ефективними психосоматичними практиками, зокрема дихальними вправами, заземленням, оздоровчими системами фізичних вправ, раціональним режимом харчування, сну тощо;

Для підструктури **психогенетики стають властивими** неадекватне домінування інстинктивної та рефлексорної сфери, диспропорції у взаємозв'язку між генотипом та фенотипом, що потребує використання гуманістичних психогенетичних практик з метою окультурення вказаної генетично визначеної природженої сфери.

Діяльність особистості, особливо професійна, що регулюється вказаними вище підструктурами особистості, також дещо деформується – переорієнтовується, дистанціюється, переопосередковується, деперфектується тощо. Вона має бути по-новому операційно оснащеною, озброєною і мілітарно результативною — відповідно до умов війни і потреб виживання індивіда в ній.

У ситуації воєнних дій формується специфічний мілітарний вид психічного **розвитку** особистості, власне її певний інволюційний генезис за військовим типом. Формуються нові життєво необхідні здібності, компетентність, професіоналізм,

---

майстерність, таланти. Водночас доцільно враховувати перспективу повернення до мирного типу розвитку постраждалої особистості та її психореабілітації. У цій ситуації потребує перегляду роль традиційних психопедагогічних заходів розвитку і формування особистості.

Психологічна допомога населенню в умовах війни має враховувати вказаний вище воєнно-патопсихологічний синдром та його симптоми і спиратися на гуманістичні ресурси наукової психології, її принципів, законів, методів і технологій, на оздоровчі можливості різних її галузей та напрямів, зокрема, теоретичної, прикладної і практичної психології. Доцільно володіти також міжнародними стандартами надання першої психологічної допомоги, викладеними, зокрема, у відповідному посібнику Всесвітньої організації охорони здоров'я “Перша психологічна допомога” (2014). Принципами надання такої допомоги є “Підготовка! Спостереження! Слухання! Поєднання!”

В умовах війни постає необхідність певного перегляду методологічних засад гуманістичної психології і педагогіки, зокрема їхня трансформація в напрямі асиміляції принципів, приміром, педагогіки добра І. А. Зязюна, раціогуманістичної психології Г. О. Балла, формування ноогуманізму на основі ноосферної парадигми В. І. Вернадського та його послідовників тощо.

УДК 159.923:004.77]:37.091.212

*Стрижак О. Є.,
доктор технічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
заступник директора Національного центру
“Мала академія наук України” МОН і НАН України*

ЦИФРОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ: ПРОБЛЕМА ДИСКУРСИВНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Сучасні цифрові сервіси в освіті повинні враховувати спроможність навчального середовища закладу надавати ефективні освітні послуги та цифрову освітню логістику, інтелектуальні засоби якої формують складний ланцюг транзакцій навчальної діяльності для кожного учня. Самі спроможності повинні представляти всю множину ресурсів, які забезпечують навчальний процес. Інноваційні глобальні освітні програми спрямовані на формування навичок XXI століття, зміст і структура яких визначені у документах освітнього альянсу The Partnership for 21st Century Learning (Skills) (P21), діяльність якого спрямована на підготовку молоді до працевлаштування і самореалізації.

Цифрові освітні активи для реалізації освітньої програми повинні створюватися з орієнтиром на забезпечення сучасних викликів щодо організації та забезпечення навчально-пізнавальної діяльності учнів. Із розвитком технологій актуальним стає такий напрямок як персоналізоване онлайн навчання. Якщо шлях персоналізований, то учні з різними здібностями можуть отримувати різні мотивації для досягнення одних і тих самих цілей та отримувати матеріал у різних форматах – текстовому, мультимедійному або онлайн.

Тому мега-завданням сучасної освіти є реалізація навчальної діяльності учнів через цілеспрямоване формування у них ціннісної картини світу на засадах виявлення, дослідження та інтерпретації ними властивостей природних, соціальних та інших

значущих для розвитку людства процесів. Таке трактування освіти дозволяє коректно визначити категорією компетентності, як розуміння та вміння учнями інтерпретувати властивості процесів, які вони вивчають, згідно операціональності його ціннісної картини світу.

Фактично, використання цифрових сервісів в освітньому процесі, переводить його у формат організації науково-освітньої діяльності учнів. Так вони починають активно чи пасивно шукати певні інформаційні контенти. А це, як наслідок потребує формування у них навичок щодо структуризації, класифікації цих контентів. Тобто пасивне у навчальному середовищі учня виникають проблеми нарративного дискурсу. Й тим самим у свідомості учня реалізується процес формування картини світу.

Наративний дискурс, що реалізується у навчальному процесі при взаємодії учнів з інформаційно-освітніми ресурсам, досить суттєво впливає на формування моделі світу у учнів, на засадах формування понятійної системи як певного формату знань. Це реалізується на засадах їх взаємодії із освітніми ресурсами у форматі поетапного виявлення та означення невизначеностей, які виникають у його свідомості [1].

Але довільний науковий пошук направлено на виявлення невідомого, такого що ще невизначене, об'єкта чи процесу, властивості якого ще невизначені. Особливості подання інформації на різних рівнях взаємодії із інформаційними ресурсами обумовлюють різні типи невизначеності – семантичну, лінгвістичну, метаянформаційну (остання відноситься як до семантики, так і до синтаксису подання інформації). Тому розгляд взаємодії із освітніми ресурсами як поетапне виявлення та означення невизначеностей треба розглядати як процес відшукування невідомих (принаймні для суб'єкта, що досліджує) відомостей (фактів, ідей і т. д.), необхідних для отримання знання, нового для даної предметної області (наприклад, що дозволяє виявити зв'язки між фрагментами відомого знання чи знайти приклади, які підтверджують чи спростовують наукові гіпотези).

Такий підхід дозволяє розглядати освітній процес як сукупність певних когнітивно-комунікативних сценаріїв консолідованої взаємодії із цифровим нарративами та освітніми активами. Впорядкованість цих сценаріїв визначається стійкістю міжконтекстних бінарних зв'язків різних нарративних описів.

Міжконтекстна зв'язність мережевих інформаційних ресурсів також визначається через поняття дискурсу. Сам дискурс може бути представлений вербально-активною рефлексією, на основі якої реалізується таксономічне різноманіття. Це дозволяє нам представляти дискурс через когнітивно-комунікативний акт, який одночасно реалізує на основі міжконтекстних зв'язків консолідоване використання вибраних інформаційних ресурсів та їх інтерпретацію, як відображення та представлення.

Використання консолідованої інформації певним чином реалізує її системологічність. Це забезпечується певним таксономічне різноманіттям, що реалізує принцип відкритих таксономій, яке також є таксономічним покриттям усіх цифрових активів, що використовуються. Воно формується на засадах певної класифікації концептів, забезпечує реалізацію гіперфункції семантичного аналізу, систематизації тощо. На основі трансдисциплінарних засобів ці таксономії чи таксономічне різноманіття трансформуються до формату онтології нарративів. Це дозволяє нам визначити для консолідованої мережевої інформації, якою є цифрові нарративи та освітні активи, формат нарративного дискурсу.

Таким чином когнітивно-комунікативні сценарії консолідованої взаємодії із цифровим нарративами та освітніми активами, які фактично є дискурсними фрагментами інтерактивних систем знань, що реалізуються на засадах формування таксономічних структур у процесі оброблення документів та нарративів, визначається високою стійкістю

системологічних ознак концептів таких таксономій та їх відношень. Відповідний метод трансдисциплінарної консолідації мережових інформаційно-освітніх ресурсів та систем знань в операціональному середовищі науково-навчальної діяльності учня представлено на рис. 1. Це забезпечується наступною процедурною інтерпретацією властивостей самих таксономій, як певних об'єктів складної ієрархічної структури [2].

1) Формування пропозиційних виразів в нотації алгебри висловлювань, які визначають класи концептів таксономій на основі оптимального визначення та вибору комбінацій атрибутів, що є значущими на інтервалі певної шкали. При цьому, за рахунок застосування операції “заперечення”, реалізується також процедура мінімізації довжини описів кожного визначеного в таксономії класу понять.

2) Достовірна класифікація усіх концептів, що включаються у склад навчальної вибірки для таксономій, й як наслідок формування пропозиційних виразів, які динамічно виявляють закономірності як відповідних класів концептів так й відношень між ними, регулюючи при цьому компактність навчальної вибірки, що виключає оцінювання якості закономірностей, що були виявлені.

3) Визначення функції належності, яка реалізує механізми нечіткої логіки при обчисленні ознакових характеристик концептів таксономій та їх класів, й отримання чітких та нечітких рівнів достовірності та їх рангів, щодо дійсності атрибутних ознак концептів та їх властивостей і відношень між собою, включаючи нульове значення типу “не знаю”.

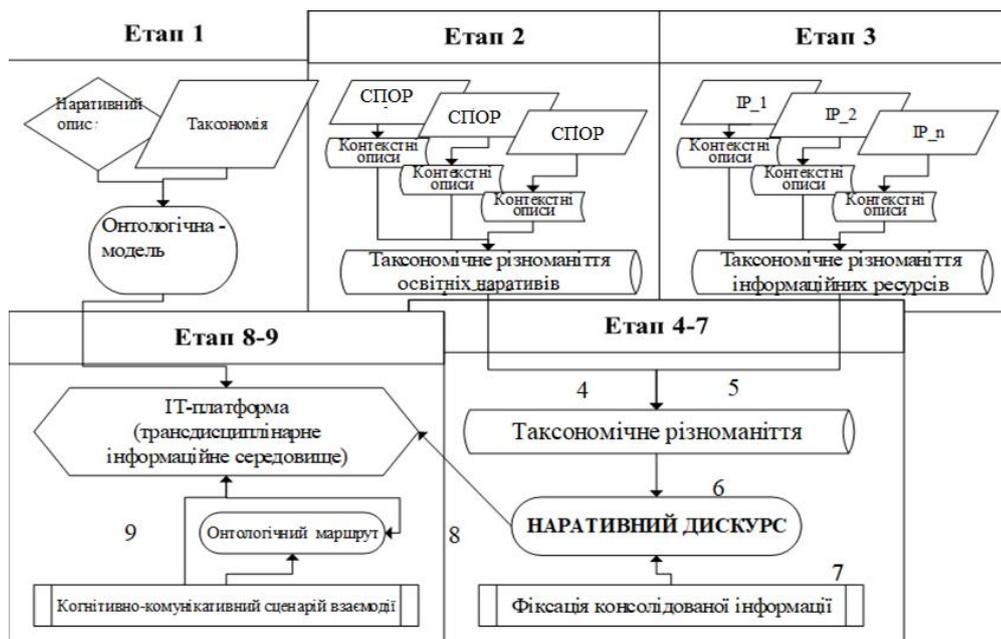

Рис. 1. Метод трансдисциплінарної консолідації мережових інформаційно-освітніх ресурсів та систем знань

Усі вказані процедурні дії забезпечують формування таксономій й подалі на їх основі логіко-лінгвістичних моделей (ЛЛМ), яка визначає функціональну структуру інтерактивної системи знань. На їх основі в середовищі вказаної системи реалізується лінгво-семантичний та концептографічний аналіз й оброблення різномовних природномовних нарративних описів. Забезпечується виділення лінгвістичних конструктів різної довжини та складності, виявлення та виділення міжконтекстних відношень для усіх

концептів, що визначають семантичні ознаки таксономій і ЛЛМ, включаючи й навчальну вибірку [2, 3].

Таксономії і як наслідок ЛЛМ, які побудовані на основі описаних вище процедур машинного навчання, характеризуються властивістю індуктивності. Подальший розвиток таксономій на основі інкапсуляції новітніх концептів, також розширює множину пропозиційних виразів, які фактично є певними лінгвістичними конструктивами, що побудовані на основі застосування логічних операцій до неупорядкованих елементарних записів – висловлювань, які не мають всередині логічних операторів.

Це й реалізує виявлення дискурсивних невизначеностей при консолідованому використанні цифрових активів у науково-освітньому процесі. Вказана дискурсивна невизначеність свідчить про факт відсутності у учнів зв'язної понятійної основи для інтерпретації повної картини світу. Їх трансдисциплінарне розв'язання реалізується на основі використання гіпервластивостей: рефлексія, рекурсія й редукція. Ці гіпервластивості утворюють певну замкнуту множину, яка забезпечують зв'язування та динамічну зміну упорядкування контекстних описів наративів. Вказані гіпервластивості мають трансдисциплінарний та когнітивний характер [3].

Зміни станів взаємодії учнів з цифровими інформаційно-освітніми наративами реалізують виявлення локальних невизначеностей [4]. Вони висвітлюють наступні проблеми, що виникають у процесі реалізації навчально-дослідницької діяльності учня:

- 1) невизначеності співвідношення “свідомого/невідомого” у процесі вивчення /дослідження;
- 2) невизначеності системи характеристичних ознак для структуризації предмета вивчення/дослідження;
- 3) семантичної невизначеності формулювання предмета вивчення/дослідження;
- 4) лексичної невизначеності як фактору ступеня відповідності мови предметної галузі;
- 5) невизначеності критеріїв порівняння концептів предмету, що вивчається/досліджується (адекватність формальних заходів близькості, реалізованих у конкретних системах знань);
- 6) невизначеності інтерпретації систем знань (суб'єктивність та неповнота реконструювання користувачем сенсу освітнього наративу).

Однак головної проблеми – включення виявлених невизначеностей у систему особистих знань та формування релевантного для науки її означення – такі підходи не вирішують. Це визначає, особливо для освіти, головну мету – формування семантичних платформ науково-навчальної діяльності учнів. Для цього вони повинні допомагати тим, що навчаються, виявляти невідомі факти, об'єкти та процеси, а також їх властивості.

Методологія трансдисциплінарної розв'язності дискурсивних невизначеностей при консолідованому використанні цифрових активів у науково-освітньому процесі конструктивно забезпечує перетворення наративних текстів у формат інтерактивних баз знань, контексти яких зв'язуються між собою дискурсивними невизначеностями. Ці невизначеності є вузлами таксономій, які спроможні визначати умови стійкості інформаційних баз інтерактивних систем знань, реалізовувати перетворення в їх формати неструктуровані наративні описи різного типу, від наукових статей до каталогів наукової і науково-технічної продукції, монографічних видань тощо.

Концептуальна основа таких перетворень у вигляді безтипових виразів забезпечує реалізацію інтелектуальних сервісів щодо оброблення наративів засобами лінгвістично-семантичного та концептографічного аналізу з подальшим їх перетворенням у формат логіко-лінгвістичних моделей і інтерактивні бази знань.

Вказані методи й моделі визначають функціональне ядро трансдисциплінарної платформи із компонентною архітектурою когнітивних сервісів, які забезпечують – (i) виявлення та розв’язання дискурсивних невизначеностей, які виникають при консолідованому використанні цифрових наративів і освітніх активів та інформаційно-освітніх систем у науково-освітньому процесі; (ii) автоматизованої побудови освітніх наративів на основі трансдисциплінарної трансформації цифрових активів, що використовуються; (iii) реалізацію трансдисциплінарної консолідованої взаємодії із цифровими активами, які використовуються у науково-освітньому процесі.

При такому підході технологічно науково-освітній процес реалізується у науково-дослідницькому форматі засобами знання-орієнтованої мережецентричної когнітивної освітньої веб-платформи (трансдисциплінарного кластеру наукової освіти). Для її реалізації необхідні предметні інтерактивні інформаційно-навчальні системи знань, що відповідають змісту навчальних програм наукової освіти, засобами вербально-активних когнітивних сервісів семантичного аналізу, структуризації, виявлення критеріїв вибору, оцінювання навчальної діяльності, агрегованого відображення засобами онтологічного інтерфейсу, у форматі якого реалізуються сценарії навчально-дослідницької взаємодії тощо.

Алгоритми трансдисциплінарного кластеру наукової освіти забезпечують формування індивідуальних онтологічних сценаріїв навчання у науково-дослідницькому форматі. Когнітивні сервіси забезпечують трансдисциплінарне перетворення наративів навчально-інформаційних матеріалів на інтерактивний формат, автоматично знаходять відповідні до розділів навчальних програм необхідні контексти, що складають зміст інформаційно-навчальних матеріалів: підручників, лекційних та навчально-методичних матеріалів, монографій, популярних видань з основ наук тощо.

Список використаних джерел:

1. David K. Elson. (2012). Modeling Narrative Discourse // Ph.D. thesis, Columbia University, New York City. 383 p.
2. Виталий Величко Логико-лингвистические модели как технологическая основа интерактивных баз знаний. *Information Models and Analyses*. International Journal. Volume 8, Number 4, 2019. С. 325-340.
3. Dovgyi S., Stryzhak O. Transdisciplinary Fundamentals of Information-Analytical Activity // *Advances in Information and Communication Technology and Systems*. Cham : Springer. 2021. p. 99–126. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58359-0_7
4. Кушлик-Дивульська О. І., Кушлик Б. Р. Основи теорії прийняття рішень. К., 2014. 94 с.

Бойко С. М.,
кандидат філософських наук,
завідувач сектору авторського педагогічного новаторства
відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи;

Самойленко Г. Е.,
методист вищої категорії сектору експериментальної педагогіки
відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи
Державної наукової установи
“Інститут модернізації змісту освіти”

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Серед основних завдань модернізації та реформування освітньої системи в Україні визначено проблему інтелектуального та соціального розвитку учнів початкових класів, формування ініціативної та соціально успішної особистості, яка здатна реалізувати себе в житті та сприяти розвитку суспільства. Зазначений аспект актуалізується у процесі оволодіння учнями початкових класів ключовими компетентностями, однією з яких є соціальна компетентність.

Актуальність проблеми формування соціальної компетентності учнів початкових класів визначено в основних нормативно-правових документах, зокрема в Законі України “Про освіту” (2017), Державному стандарті початкової освіти (2018), Концепції “Нова українська школа” (2017).

Педагогічна теорія та психологічні дослідження підтверджують, що зміст і способи формування соціальної компетентності учнів початкових класів дедалі більше цікавлять науковців.

Питання формування соціальної компетентності особистості розкривають у своїх працях такі вчені, як: Н. Бібік, С. Даниленко, Н. Калініна, О. Кононко, О. Проценко та ін. Деякі аспекти формування соціальної компетентності особистості висвітлюють І. Бех, Н. Бібік, Н. Гавриш, І. Єрмаков, А. Мудрик, Т. Поніманська, М. Савченко, Л. Сохань, М. Степаненко та ін. Ідеї формування соціально успішної особистості учня початкових класів висвітлено у працях С. Дубасенок, О. Митника, В. Панка, О. Стрижака та ін. [2; 3].

Мета публікації: теоретичне обґрунтування актуальності проведення експериментальної діяльності всеукраїнського рівня на базі закладів загальної середньої освіти для пошуку ефективних шляхів формування соціально успішної особистості учня початкових класів.

Для розв’язання поставленої мети використовувалися теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення теоретичних даних, що представлені у педагогічній та психологічній літературі.

У Державній науковій установі “Інститут модернізації змісту освіти” станом на 01 лютого 2020 року здійснюється науково-методичний супровід і координація декількох експериментів усеукраїнського рівня, які пов’язані з формуванням соціальної активності учнів [1]. До них належать:

- 1) “Педагогічні умови формування соціальної активності учнів у закладах загальної середньої освіти” на 2019–2023 роки (наказ МОН України від 18.03.2019 № 368);

-
-
- 2) “Соціально-педагогічне проектування розвивально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі” на 2016–2021 роки (наказ МОН України від 04.03.2016 № 228);
  - 3) “Організаційно-педагогічні умови формування в учнів м’яких навичок шляхом соціально-емоційного та етичного навчання” на 2019–2024 роки (наказ МОН України від 18.11.2019 № 1431);
  - 4) “Психолого-педагогічний супровід формування соціально успішної особистості учня початкової школи” на 2018–2023 роки (наказ МОН України від 08.08.2018 № 887) та інші.

Більш детально розглянемо особливості реалізації експерименту всеукраїнського рівня за темою “Психолого-педагогічний супровід формування соціально успішної особистості учня початкової школи” (наукові керівники: О. Митник, В. Панок). Експериментальною базою дослідження є 6 закладів загальної середньої освіти міста Києва (Спеціалізована школа № 304 з поглибленим вивченням інформаційних технологій, Спеціалізована школа № 31 м. Києва з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу, Спеціалізована школа № 3 з поглибленим вивченням інформаційних технологій, Школа I–III ступенів № 256 Оболонського району м. Києва, НВК “Оболонь” Оболонського району, ТОВ “Колегіум “Олімп”).

Мета експерименту полягає у розробці, науковому обґрунтуванні психолого-педагогічного супроводу формування соціально успішної особистості учня початкової школи та експериментальній перевірці впливу розробленого супроводу на стан сформованості досліджуваного явища.

Гіпотеза проведення експерименту: процес становлення соціально успішної особистості учня початкової школи у межах освітнього середовища закладу загальної середньої освіти та родинного середовища набуває ефективності за умови його використання як системи, що охоплює мету, зміст, форми, методи та засоби життєдіяльності дітей.

Поняття “*соціально успішна особистість учня початкових класів*” учасники експерименту розуміють як комплексну характеристику особистості, яка здатна змінювати на краще себе й однолітків, аналізувати й оцінювати наслідки цих змін, конструктивно взаємодіяти з іншими людьми. Основними критеріями становлення такої особистості є: знання у вигляді чіткої системи взаємопов’язаних компонентів (розглядаються як інструмент пізнання об’єктивного світу); інтелектуально-творчі уміння та уміння конструктивно взаємодіяти з іншими людьми.

Із змістом, структурою, критеріями та показниками сформованості соціально успішної особистості учня початкової школи та складовими готовності вчителя, батьків до формування названої особистості учасників експерименту було ознайомлено у вересні 2020 року у межах теоретичного семінару за темою “Сутність соціально успішної особистості молодшого школяра та засоби розвитку в освітньому процесі”.

У межах семінару було затверджено *психолого-педагогічні умови формування соціально успішної особистості учня початкових класів* та програма формування такої особистості. Серед умов визначено такі: побудова розвивального освітнього простору, в якому домінує проблемно-пошуковий діалог між суб’єктами освітнього простору; впровадження в освітній процес і в родинне середовище інтерактивних методів і форм роботи; застосування системи завдань розвивального характеру, спрямованої на розвиток поняттєвого і дивергентного мислення, інтелектуалізованого мовлення; на розвиток емоційного та соціального інтелекту; на розвиток комунікативних умінь.

Програма формування соціально успішної особистості учня початкової школи включає *три напрями роботи*: робота з учителями та практичними психологами закладів загальної середньої освіти, з учнями та їх батьками.

Робота з вчителями початкових класів була спрямована на ознайомлення з техніками побудови розвивального освітнього середовища, розвивальною місією інтерактивних методів навчання та усвідомлення взаємозв'язків між методом, формою роботи з учнями і відповідним завданням; правилами організації командної роботи в дитячому колективі; техніками створення завдань розвивального характеру, а саме: завдань з логічним навантаженням, завдань, пов'язаних із змістом курсу “Логіка”, завдань комбінованого характеру.

Здійснювалася також робота з практичними психологами закладами освіти для педагогів і батьків. Її проводили наукові співробітники Українського навчально-методичного центру практичної психології та соціальної роботи НАПН України. Деякі напрями роботи були реалізовані у межах курсів підвищення кваліфікації на базі Педагогічного факультету НПУ імені М. Драгоманова. Заняття проводили як викладачі кафедр педагогіки та методики початкового навчання, практичної психології, так і співробітники Українського НМЦ практичної психології та соціальної роботи НАПН України.

Робота з учнями спрямована на розвиток поняттєвого та дивергентного мислення, емоційного та соціального інтелекту, інтелектуальних і творчих умінь, інтелектуалізованого мовлення, комунікативних умінь. З метою забезпечення зазначеного розвитку в освітній процес впроваджено курси: “Логічний калейдоскоп” у першому класі, “Логіка” у 2-4-х класах, система завдань, пов'язаних із змістом курсу “Логіка”, яка впроваджується на уроках математики, української та англійської мов, літературного читання, природознавства у 2-4-х класах в експериментальних закладах.

Важливою обставиною у проведенні експерименту є непрості умови у період пандемії та військового вторгнення росії на територію України. У зв'язку з вище зазначеним більшість заходів проходили дистанційно, в онлайн форматі.

Результати проведення експерименту були оприлюднені і презентовані на VI Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми рекреаційної психології та педагогіки дитинства” (24-25 вересня 2020 року, м. Одеса, ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”); II Всеукраїнському відкритому науково-практичному онлайн-форумі “Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії, (25–26 листопада 2020 року, м. Київ); II Міжнародній науково-практичній конференції “Trends in the scientific development” (28 вересня – 01 жовтня 2021 року, Ванкувер, Канада) та ін.

Таким чином, експериментальна діяльність є одним із ефективних шляхів формування соціально успішної особистості учня початкових класів.

Перспективними напрямками дослідження виступають питання розробки та впровадження дієвої системи формування соціальної активності здобувачів освіти в умовах дистанційного навчання, визначення структурних компонентів цієї системи та основних суб'єктів, з'ясування технологічного рішення та технічного супроводу.

Список використаних джерел:

1. Дослідно-експериментальна робота всеукраїнського рівня у закладах освіти України : інформаційно-аналітичний довідник / упорядники : С. М. Бойко, Л. М. Павлова, О. І. Кіян, Г. Е. Самойленко, І. Д. Кондратюк та ін. / за заг. ред. Ю. І. Завалевського, С. В. Кириленко. Київ : редакційно-видавничий центр Київського Палацу дітей та юнацтва, 2020. 72 с.

-
-
2. Митник О. Я., Стрижак А. Є. Становлення соціально успішної особистості фахівця у процесі навчання. *SCIENCE AND STUDY 2021*. Матеріали III Міжнародного форуму науковців та дослідників. 1 жовтня 2021 року, Асоціація сприяння глобалізації освіти та науки “СПЕЙСТАЙМ”, Київ, Україна. С. 160-164.
  3. Панок В. Г. Психологічний супровід реформування освіти. *Психологічний і педагогічний дискурс: наукові записки вчених: збірник матеріалів конференції / за заг. ред. проф. Т. О. Олефіренка*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 12-15.

УДК 373.2.015.3:159.9]:355.01

Ваганова Н. А.,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ В ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Організація освітнього процесу в дошкільних закладах з урахуванням реалій сьогодення в умовах воєнного стану в першу чергу включає забезпечення психічного здоров'я дітей та створення для них комфортного інклюзивного середовища та безпечних умов перебування для всіх учасників освітнього процесу.

Створення безпечних умов перебування дітей у закладах освіти включає облаштування внутрішнього простору приміщень укриттів та облаштування групового простору для організації різних видів діяльності дітей. Важливо, щоб у вікових групах для дітей були створені осередки за інтересами, зонування ігрового простору на гамірні й тихі зони, предметно-ігрове обладнання для ігор, занять, художньо-творчої діяльності, тобто сучасний універсальний дизайн оточуючого середовища, орієнтований на особистісний розвиток дитини, реалізацію її потенціалу, індивідуальних уподобань, інтересів, здібностей.

Освітнє середовище, в якому перебувають діти в нових соціальних умовах, має бути не лише безпечним, а й розвиваючим, інформативним, змістовним, цікавим, і стимулюючим їхній інтелектуально-емоційний, діяльнісно-поведінковий та ціннісний розвиток. Педагогу необхідно володіти елементарними засобами розслаблення дитини, зниження нервового напруження, тривожного стану, вміти переспрямувати увагу конкретної дитини, або групи дітей, в будь-яких ситуаціях важливо вміти зацікавити їх, знайти способи піднесення їхнього настрою, налаштувати на позитивні явища.

Одним з ефективних засобів роботи з дітьми може бути метод арт-терапії. Як відомо, арт-терапія – це терапія мистецтвом. Це психотерапевтичний метод, який дозволяє дитині, чи дорослій людині за допомогою творчої діяльності пережити свої страхи, внутрішні конфлікти, тривогу тощо. Цей метод є достатньо екологічним, він підходить як дітям, так й дорослим з різними симптомами: страхи, тривога, агресія тощо. Сам процес творчості сприяє та допомагає людині самостійно зцілитися, й вкрай важливо не втручатися у цей процес, щоб не порушити баланс, а натомість створити умови, в яких дитина може самостійно обрати творчий інструмент для самоцілення. Можна малювати, робити аплікації, танцювати, створювати казки, ліпити з пластиліну чи працювати з піском, тобто пропонується будь-яка творча діяльність, що допомагає дитині проявити та

висловити свої емоції. Доречно мати різні творчі інструменти: олівці, фарби, фломастери, багато паперу, пластилін, природний матеріал тощо. Зцілює сам процес, а не результат.

Присутність психолога, його підтримка та зацікавленість у процесі творення допомагають дитині прожити якусь конфліктну внутрішню ситуацію, через творчість дитина проявляє те, що турбує її всередині, через кольори, фарби, природні матеріали, сюжет, який вона хоче зобразити. Психолог комунікує з дитиною невербально, часто на символічному рівні допомагає їй впоратися зі страхами чи тривогою.

Наступним ефективним засобом у роботі з дітьми є гра. Саме під час гри дошкільники швидко у доступній формі оволодівають знаннями та уявленнями про оточуючий світ, вчаться використовувати їх на практиці і проявляють свою активність, творчість і самостійність. Ігрова компетентність одна із найважливіших соціальних компетентностей дітей, що формуються в дошкільному віці і є одним із провідних напрямів діяльності закладів дошкільної освіти. Гра – провідна діяльність дітей дошкільного віку, яка передбачає емоційно насичену спонтанну активність, позитивну взаємодію в ігрових та рольових діях, реалізацію особистих інтересів та можливість застосування наявних і освоєння нових знань. У процесі гри відбувається розвиток пізнавальних способів дій та пізнавальних вмінь дитини. Пізнавальні способи дій полягають в умінні дитини аналізувати і синтезувати отриману інформацію, тобто вміння аналізувати предмети і явища за окремими ознаками, досліджувати об'єкти як в цілому, так і за окремими складовими, складання цілого з частин, використання цих знань в різних видах діяльності.

Психологам та педагогам необхідно створити безпечні умови для повноцінної участі дітей у будь-яких видах ігор, як дитячих самодіяльних, з іграшками, так й ініційованих дорослими з метою навчання (дидактичні, конструктивно-будівельні, рухові, словесні, настільно-друковані), або з метою організації дозвілля, наприклад, ігри-естафети, драматизації, хороводи, обрядові, карнавальні ігри та інші. Під час проведення творчих ігор дорослі долучаються до гри через другорядні ролі, не беручи при цьому на себе головну роль й надмірну ініціативу, а пропонують та заохочують дітей до нових сюжетних ліній, створюють безпечний процес партнерства, підтримки дитячих інтересів та ігрових дій. Необхідно також стимулювати та мотивувати спілкування дітей одне з одним, допомагати висловлюватися та коментувати свою діяльність та своїх однолітків. Психолог допомагає створити таку атмосферу, де всім комфортно, щоб ніщо не відволікало від процесу творчості, не розпитує дітей, що з ними відбувається чи що вони відчувають, а натомість створює умови, в яких запускаються механізми вільної самодіяльної творчої гри, з'являються ініціативність, креативність, самостійність та свобода вибору дитини.

У процесі взаємодії дитини з дорослим відбувається розвиток усіх компонентів пізнавально-творчої діяльності, творчих здібностей та пізнавальних вмінь. Будь-які види дитячої творчої діяльності, будь то сюжетно-ігрова, театралізована, образотворча, повинні обов'язково спиратися на принцип єдності всіх сфер життєдіяльності дитини, а саме емоційної, комунікативної та пізнавальної, що передбачає забезпечення інтелектуального, емоційного, психічного розвитку, а також культурологічного і духовного аспекту розвитку особистості. А враховуючи реалії сьогодення важливо об'єднати зусилля психологів, педагогів, батьків для зміцнення національної ідентичності дітей, як основи, яка виховує справжній патріотизм, особистісну та національну гідність, ціннісне ставлення до своєї родини, як частинки свого народу, його історії, традицій та культури.

Забезпечення психічного здоров'я дошкільників є неодмінною умовою сучасного виховання в ЗДО, реальності сприйняття ними соціального сучасного життя, входження в

яке є умовою соціалізації дитини, її життєвого досвіду, що стає надбанням особистості та актуалізує стан постійної готовності до безпеки, милосердя та практики підтримки життя, що характеризує, в цілому, гуманістично орієнтовану поведінку дитини.

Сьогодні в умовах війни через ведення активних бойових дій психологу, педагогам надзвичайно важливо володіти елементарними навичками самопомоги та психологічної допомоги дітям у стані стресу, подолання тривожності, нападів панічної атаки тощо. Важливо вміти переспрямовувати увагу кожної конкретної дитини, або групи дітей на позитивні явища, вміти зацікавити їх, знайти способи піднесення їхнього настрою, а також володіти елементарними засобами розслаблення дитини, зниження нервового напруження, тривожного стану. В існуючих умовах сьогодення психологам необхідно створити безпечні умови для повноцінної участі дітей у будь-яких видах ігор, як дитячих самодіяльних, з іграшками, так й ініційованих дорослими з метою навчання (дидактичні, конструктивно-будівельні, рухові, словесні, настільно-друковані), або з метою організації дозвілля, наприклад, ігри-естафети, драматизації, хороводи, обрядові, карнавальні ігри та інші. Так, створення безпечних умов перебування дітей дошкільного віку у закладах освіти включає облаштування внутрішнього простору приміщень укриттів та облаштування групового простору для організації різних видів діяльності та вільної гри дітей. Важливо, щоб у вікових групах для дітей були створені осередки за інтересами, зонування ігрового простору на гамірні й тихі зони, предметно-ігрове обладнання та сучасний універсальний дизайн оточуючого середовища, орієнтований на особистісний розвиток дитини, реалізацію її потенціалу, індивідуальних уподобань, інтересів, здібностей.

Галушко Л. Я.,
кандидат психологічних наук, доцент
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка;

Євтушенко І. В.,
кандидат психологічних наук, доцент
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова;

Бульченко Д. В.,
аспірант
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького;

Ткаченко К. В.,
аспірантка
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького;

Кохановська І. В.,
аспірантка
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АКТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ ПСИХІКИ В ЇЇ ЦІЛІСНОСТІ

Активне соціально-психологічне пізнання (АСПП) введено в науковий обіг Т. С. Яценко як метод, спроможний надати допомогу людині в розв'язанні особистісної проблематики, породженої внутрішньою, стабілізованою суперечністю психіки [10]. Першопочатково увага дослідниці була зосереджена на підготовці вчителя (вихователя) до спілкування з учнями [9; 10]. Практика групової підготовки педагога до комунікації з учнями була зосереджена на упередженні педагогічно-психологічних проблем у вихованні дітей в прогуманістичному аспекті. Активне соціально-психологічне навчання започатковано ще у 80-тих роках ХХ ст., що сприяло становленню теорії та практики глибинної психокорекції в Україні на методичних засадах, сформованих академіком НАПН України Т. С. Яценко (захищено 44 дисертації у напрямку психодинамічної теорії) [7; 8]. Первинна назва методу “активне соціально-психологічне навчання” (АСПН) було уточнено: слово “навчання” замінено на “пізнання” (АСПП) [8; 11]. Пояснення: категорія “навчання” неспіввідноситься з “несвідомим”, яке в глибинній психокорекції перебуває в центрі уваги. Метод АСПП базується на оптимальності діагностико-корекційного процесу, який передбачає актуалізацію психіки в її цілісності («свідоме»/»несвідоме»), що спирається на фактори нерозривної єдності сфер свідомого й несвідомого.

У групі АСПП спілкування між її учасниками відзначається спонтанністю з використанням у саморепрезентації візуалізованих засобів для об'єктивності самопізнання. Тези представляють аналіз причиново-наслідкових залежностей феномену психічного при спонтанній поведінці учасників діагностико-корекційного процесу в групах АСПП.

Закон, якому підпорядковується уся процедура АСПП, сформулювала Т. С. Яценко – це “позитивна дезінтеграція психіки і вторинна її інтеграція на більш високому рівні психічного розвитку суб’єкта” [1]. Він є дієвим в аспекті забезпечення порційності та багаторівневості діалого-корекційного процесу АСПП, як і поступальність процесів самозмін, що нівелюють особистісну проблему людини. Тому необхідним є професійне об’єктивування та пізнання внутрішньої стабілізованої суперечливості, яка невидима для суб’єкта, проте заявляє “про себе” контекстно в дисгармонійності психіки та її дезінтеграції.

Пізнання психіки потребує уваги до її ідентичності. У роботах І. С. Кона наголошується: “...при вивченні ідентичності центральне місце займає питання: від чого залежить послідовність поведінки і психічних процесів індивіда” [3]. Відповідь на означене питання знаходиться в синергетичних системах відношень між “образом Я” особи і її “неусвідомлюваним “Я””.

У процесі функціонування груп АСПП спостерігається різноспрямованість мотиваційних тенденцій у їх учасників, які задаються неусвідомлюваними чинниками. Пізнання категорії “несвідоме” ґрунтовно досліджено в психоаналітичній теорії З. Фрейда [11]. Разом з тим важливо враховувати й те, що несвідоме знаходить вираження у двох категоріях: “підсвідоме” і “зверхсвідоме”. Ці категорії набули опрацювання в інформаційній теорії емоцій П. В. Сімонова, який вказав на нерозривний зв’язок емоцій з потребами. Зокрема, він стверджував: “..у системі потребно-мотиваційних координат” підсвідомість перебуває на межі біологічних та соціальних потреб, а “надсвідомість” – в зоні інтерференції соціальних і ідеальних потреб [5, с. 183].

Психоаналітична позиція З. Фрейда є близькою до підтвердження важливості співвіднесеності біологічного і соціального. У дослідженнях П. В. Сімонов уточнює, що “протиріччя виникають між соціальним і ідеальним менше, але глибше і динамічніше, ніж конфлікт (на який вказував З. Фрейд) між біологічним і соціальним” [5, с. 184]. Учений подає критерії визначення підсвідомого і надсвідомого (Зверх-свідомого), а також описує можливості розрізнення вказаних різновидів феномену психічного. Підсвідоме орієнтоване “на себе”, а надсвідоме працює “на інших”. Для точності розуміння понять “зверхсвідоме” та “підсвідоме” доцільно розмежувати категорії “досвідне” та “позадосвідне”, введені Іоффе в 1969 році. “Досвідні” елементи, як вказував А. Іоффе, – це бажання, прагнення, спогади, фантазії, відчуття, сприйняття, почуття, які можуть бути як свідомими, так і несвідомими [10]. Практика груп АСПП засвідчує, що підсвідоме (неусвідомлюване) має відношення до сфери “досвідного”. Згідно визначення П. В. Сімонова, “підсвідоме оперує вторинно несвідомими реаліями, навичками, соціальними нормами, як і досвідом, набутим безпосередньо шляхом імітаційно-адаптивної поведінки” [5, с. 143].

З іншого боку, постає важливе питання про “позадосвідні” компоненти психіки. Позадосвідний світ існує, проте є невідомим суб’єкту. З цієї позиції, вся система несвідомого знаходиться у “позадосвідній” сфері. До позадосвідного, вслід за Е. Валлерстайном, ми відносимо і “зверх-свідомість”, що є областю конструкцій, які визначають упорядкованість та взаємозв’язок підструктур психіки [10].

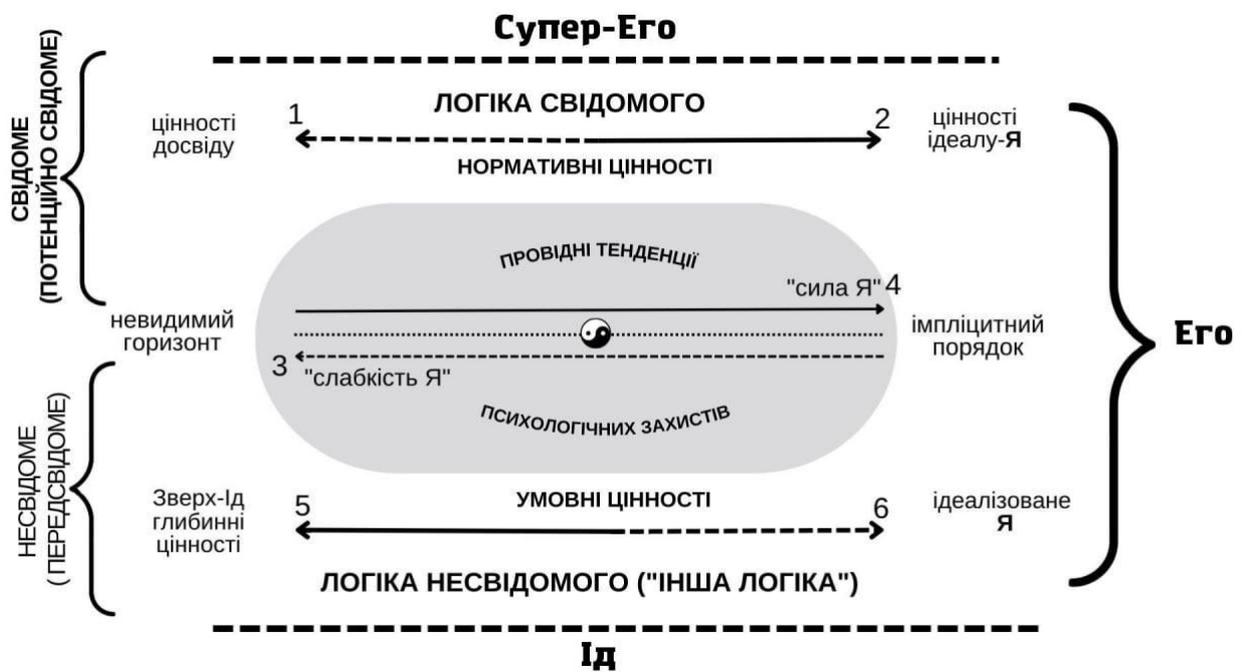
«Механізми психологічних захистів» взаємопов’язані із “захисною поведінкою” суб’єкта, що набуває дієвості у процесі функціонування груп АСПП за авторською методикою, котра базується на психодинамічній теорії, розробленій академіком НАПН України Т. С. Яценко. Самі собою “психологічні захисти”, а також категорія “досвідного” належать до “підсвідомості”, яка задає безпосередні (спостережувані) форми поведінки, як і прояви афективно-мисленнєвої діяльності за участі механізмів психологічного захисту.

Захисна поведінка суб'єкта пов'язана з сферою досвіду, світу переживань, форм поведінки, афектів, які часто не усвідомлюється суб'єктом. Психологічні захисти пов'язані зі сферою "позадосвідного" (позасвідомого): усвідомлюється лише той зміст, котрий представляє результат діяльності свідомості, але не роботу сфери несвідомого як такої, хоча важливо враховувати факт їх взаємозв'язку.

Отже, психологічний захист виявляється передовсім у формі та способах роботи свідомості, спрямованої на захист "Я". Останнє пояснює, як поведінка, почуття та ідеї гальмуються, блокуються психологічними захистами. Даний факт відмітила Б. В. Зейгарник: "...активізація на підсвідомому рівні захисних меж призводить до деформації вчинків людини у реальності, як і до порушення гармонійних зв'язків між метою та поведінкою" [9]. Звідси висновок, що мета захисного мотиву перебуває в логічному протиріччі із сутністю очікуваного результату.

Вищесказане доводить факт дієвості у психіці суб'єкта внутрішніх неусвідомлюваних ним протиріч та розщепленості психіки, що представлено у працях Т. С. Яценко як фахівця в галузі глибинної психології, яка стверджує, що джерело "психологічного захисту" обумовлено як зовнішніми чинниками (ситуативні захисти), так і внутрішніми (базальні захисти) [1; 10]. На думку дослідниці, детермінанти внутрішнього побудження є активними і мають взаємозв'язок із ситуативними захистами. Якщо ситуативні захисти підлеглі спостереженню дослідником, то базальні їх форми – відзначаються причетністю до архаїчного спадку психіки людства [1; 7; 10].

Підсумовуючи, відзначимо, що психодинамічна парадигма, у напрямку якої здійснюється групова практика АСПП, набуває стрімкого розвитку в Україні, спирається на сутність психічного в його цілісності (свідоме/несвідоме) і враховує його взаємозв'язок з архаїчним спадком людства [4; 7]. В крайніх працях Т. С. Яценко уточнила та ввела в науковий обіг підструктуру Зверх-Ід [6].

«Модель внутрішньої динаміки психіки»

Підструктура психіки “Зверх-Ід” (синонім “Зверх-Воно”) введена в “модель” Т. С. Яценко [6]. Ця категорія пов’язана із відображенням тих характеристик психіки, започатковані в догенітальний (доедіпальний) період розвитку людства. Академік НАПН України Т. С. Яценко стверджує, що таким уточненням архаїчний спадок людства набув конкретизації та довершеності. Підструктура “Зверх-Ід” вказує на невинуватість ігнорування періоду становлення психіки людства в доедіпальний період. Як свідчить діагностико-корекційна практика АСПП, в генезі психологічного становлення людства пустот не буває. Психомалюнок практика в групах АСПП підтверджує те, що “Зверх-Ід” специфічно є інтегрованим в психіку шляхом розширення можливості вираження інформації, яка може мати розходження, невідповідність законам земного світу. “Зверх-Воно” пов’язане з тенденціями, які акумулюють в собі “іншу логіку”, з’єднану з “доісторичною мораллю”, яка несумісна з “принципом реальності”, котрий дисциплінує прояви “Я” суб’єкта.

Список використаних джерел:

1. Галузевий стандарт вищої освіти (розроблений під керівництвом Т. Яценко). Напрямок підготовки: 0101 – Педагогічна освіта. Спеціальність: 6.010100 – Практична психологія. Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр. Київ, 2005. 325 с.
2. Євтушенко І., Амурова Я., Бульченко Д., Ткаченко К., Кохановська І. Проблема гармонізації цілісності психіки майбутнього психолога. Цілісний підхід у психології та соціальній роботі: теорія та практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (24 лютого 2023 року); збірник тез / за заг. ред. докт. психол. наук, проф. Клочек Л. В., докт. психол. наук, проф. Гейко Є. В. Кропивницький: ЦДУ, 2023. С. 84–88.
3. Кон И. С. Открытие “Я”. М.: Политиздат, 1978. 367 с.
4. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. Психология мышления. М.: Изд-во МГУ, 1980. С. 130–140.
5. Симонов П. В. Эмоциональный мозг: физиология. Нейроанатомия. Психология эмоций. М.: Наука, 1981. 214 с.
6. Яценко Т. Пізнання психіки в її цілісності: теорія і практика. Цілісний підхід у психології та соціальній роботі: теорія та практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (24 лютого 2023 року); збірник тез / за заг. ред. докт. психол. наук, проф. Клочек Л. В., докт. психол. наук, проф. Гейко Є. В. Кропивницький: ЦДУ, 2023. С. 7–15.
7. Яценко Т. С. Архаїчний спадок психіки: психоаналіз феноменології проблеми. Дніпро, 2019. 283 с.
8. Яценко Т. С. Методология глубинного познания: прагматическое и логическое мышление. Днепр: Инновация, 2021. 323 с.
9. Яценко Т. С. Психологические основы активной подготовки будущего педагога к общению с учащимися: дис. ... докт. психол. наук: спец. 19.00.07. “Педагогическая и возрастная психология”. Киев, 1989. 432 с.
10. Яценко Т. С. Соціально-психологічне навчання при підготовці майбутніх вчителів. Київ, 1987. 110 с.
11. Yatsenko T. Archaic Heritage of the Psyche: Psychoanalysis of the Phenomenon (V. Lunov, Trans.). Ottawa: Accent Graphics Communications & Publishing. Glasgow: Society for the support of publishing initiatives and scientific mobility Limited, 2021. 324 p.

*Гук О. Ф.,
кандидат педагогічних наук, доцент
Київського національного університету імені Тараса Шевченка;*

*Бабич А. С.,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДО НОВОГО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Аналіз наукових досліджень щодо формування позитивного ставлення дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб до нового закладу дошкільної освіти (ЗДО) виявив, що ця особистісна проблема є актуальною для сучасних наукових досліджень, що дозволяє зробити кілька теоретичних висновків.

Шляхом аналізу теорії та методології ставлення у педагогіці та психології було визначено, що “позитивне ставлення дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб до нового ЗДО” означає стійку та позитивну емоційну спрямованість дитини, що проявляється у засвоєнні ритму та правил групового життя, бажанні встановлювати доброзичливі взаємини з оточенням та прояві активної позиції в різних видів дитячої діяльності [1, 3, 5, 7].

Важливими є вікові особливості дітей вказаної категорії, зокрема, відсутність відчуття зацікавленості до соціального середовища, нездатність до комунікації та спільної гри і поділу іграшок, що проявляється через сором'язливість та безініціативність. Крім того, є нерозвиненість активного мовлення та особлива вразливість фізичного та психічного здоров'я.

На основі теоретичних та дослідних висновків встановлено, що дитина дошкільного віку із сім'ї внутрішньо переміщених осіб використовує власні психологічні механізми та чинники соціалізації для адаптації до нового оточення, спираючись на накопичений досвід та психологічні резерви [2].

Аналіз ключових напрямів дозволив обґрунтувати комплекс педагогічних умов, що сприяють формуванню позитивного ставлення дітей із сім'ї внутрішньо переміщених осіб до нового ЗДО, як важливого чинника успішної адаптації на етапі переходу до нового соціального середовища.

Педагогічні умови, спрямовані на формування позитивного ставлення у дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб до нового ЗДО, включають проведення пропедевтичної роботи з батьками, яка має на меті позитивне налаштування на взаємодію з адміністрацією та педагогічним колективом закладу. Також необхідна поетапна зміна форм і методів взаємодії педагогів та батьків з урахуванням формування позитивного ставлення до нового ЗДО. Додатково, необхідно забезпечити психолого-педагогічний супровід процесу адаптації цих молодших дошкільників до ЗДО, який передбачає послідовну зміну сеансів активізації спілкування, різноманітних видів дитячої активності та застосування щоденних ритуалів [4, 7].

Організація освітнього процесу, що надає дітям можливість самовизначення в різних видах діяльності, є важливою для успішної адаптації дитини до нових соціальних умов групи ЗДО [6].

В результаті дослідження проблеми, яку ми розглядали, стало очевидним, що проведення пропедевтичної роботи з батьками майбутніх вихованців є важливою складовою успішної адаптації дітей. Ця робота включає підготовку батьків до співпраці з дошкільними закладами, формування у них позитивного ставлення до процесу дошкільної освіти, розвитку ровесницьких стосунків та навичок конструктивного грамотного спілкування з дітьми.

Один з вирішальних факторів успішного формування позитивного ставлення дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб до нового ЗДО полягає у взаємодії та взаємопроникненні родинного та суспільного виховання. Можна вважати взаємодію між сім'єю та дошкільним закладом як складний процес, де ці два соціальні інститути впливають один на одного. У цьому процесі центральною фігурою є особистість дошкільника, а взаємодію між родиною та дошкільним закладом можна розглядати як процес взаємовідносин та зв'язків між суспільним закладом та малою групою, який має на меті успішну адаптацію дитини.

Список використаних джерел:

1. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження) / [авт. кол. за заг. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ : Ніка-Центр, 2020. 122 с.
2. Жданович Ю. М. Особливості адаптації дітей вимушених переселенців. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21 (1). С. 204-214.
3. Захарова Н. М. Адаптація дітей до дитячого садка. *Дошкільне виховання*. 2006. № 4. С. 8–11.
4. Захарова Н. М. Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору : монографія. Донецьк : Ноулідж, 2010. 218 с.
5. Зверева І. Д. Коваль Л. Г., Хлебник С. Р. Соціальна педагогіка. К. : Вища школа, 1999. 337 с.
6. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л. А. та ін. ; за ред. Волинець Л. С. К. : ТОВ "Видавничий дім "Калита", 2015. 72 с.
7. Шкляр Н. А. Адаптація дитини молодшого дошкільного віку до ДНЗ: взаємодія вихователів з батьками. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. Вип. 20 (2). С. 324-336.

УДК 159.9.072:364.62

*Дметерко Н. В.,
кандидат психологічних наук, доцент
ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет"*

ПСИХОДІАГНОСТИКА ЯК СКЛАДОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ОСОБАМ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ПСИХОТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЙ

Значна частина українського суспільства відчуває наслідки впливу психотравмуючих і кризових ситуацій, що зумовлені повномасштабним вторгненням РФ в Україну. Ці ситуації суттєво вплинули на психічний стан багатьох людей, який характеризується переживаннями страху, тривоги, безпорадності та ін. Також реакцією на психотравмуючу ситуацію може бути гострий стресовий розлад, посттравматичний

стресовий розлад, депресія та інші психічні проблеми. У зв'язку із цим зростає потреба в отриманні кваліфікованої психологічної допомоги фахівців.

Однією із складових та важливим інструментом кваліфікованої психологічної допомоги є психодіагностика осіб, які мають психотравмівний досвід. Психодіагностика осіб, що постраждали в надзвичайних ситуаціях, є важливим етапом їх подальшого відновлення та підтримки психічного здоров'я [1; 2; 3]. Психодіагностика дозволяє вирішувати низку важливих завдань з надання психологічної допомоги. Перш за все, оцінити рівень травматизації та ступінь ризику для подальшого розвитку порушень у постраждалих, визначити потреби у підтримці і лікуванні. Окрім оцінювання, психодіагностика вирішує й інші завдання, зокрема: встановлення довірливих стосунків з людиною, її інформування і підтримування, збирання інформації про інші проблеми фізичного та психічного здоров'я, налагодження співпраці тощо. Процес оцінювання має мотивувати людину продовжувати спілкування з психологом та іншими фахівцями [2; с. 86].

Відмічають, що психодіагностика осіб, що пережили кризові та психотравмівні події, має здійснюватися за певними принципами, як то: принцип безпеки, принцип зацікавленості, принцип мінімізації травми, принцип відповідальності, конфіденційності, професіоналізму і професійної відповідальності, принцип достатнього мінімуму, принцип чіткого розуміння меж професійної компетентності [2].

Основними інструментами психодіагностики є опитувальники, тести, клінічне спостереження та інтерв'ю, які дозволяють отримати об'єктивні дані про емоційний та психічний стан осіб, що пережили психотравмівні події. Клінічні спостереження спрямовані на сприймання поведінки, настрою та реакцій людини на стимули, що можуть викликати тривогу або стрес. Інтерв'ю може допомогти уточнити інформацію, отриману з інших джерел, та дозволяє психологу більш детально вивчити питання, що виникають.

Одним із перших кроків посткризової психодіагностики є проведення скринінгу. Скринінг (відбір, сортування) – у медицині система первинного обстеження груп клінічно безсимптомних осіб із метою встановлення наявності чи відсутності певного захворювання. Основна мета скринінгових процедур у посткризовій діагностиці – визначити актуальний психологічний і медичний стан, виявити тих, хто перебуває у стадії стресу. Завдання скринінгу залежить від часу, коли він проводиться. Якщо скринінг проводиться впродовж місяця після травмівної події, то він спрямований переважно на виявлення гострого стресового розладу (ГСР), який часто виникає саме в цей період. Через місяць після травмівної події проводиться скринінг посттравматичного стресового розладу (ПТСР) з метою виявлення цього розладу на ранньому етапі. Ще одне завдання скринінгу – виявлення осіб із високим ризиком пізнішого відтермінованого розвитку ПТСР і тих, хто потребує ретельнішого обстеження [2].

Для обстеження осіб, що постраждали внаслідок психотравмівних ситуацій, можуть бути використані такі психодіагностичні методики, як: “Опитувальник для скринінгу посттравматичного стресового розладу”, “Контрольний перелік питань для оцінки ПТСР (PCL-5)”, “Шкала самооцінки наявності ПТСР (PCL-C) – цивільна версія”, “Шкала самооцінки наявності ПТСР (PCL-M) – військова версія”, “Контрольний перелік життєвих подій (LEC)”, “Шкала оцінювання впливу травмівної події (IES-R) (для визначення впливу пережитої події на особу) та ін. [2].

Для психодіагностики у постраждалих також можуть використовуватись тести для виявлення рівня депресії “Опитувальник Бека для оцінювання депресії (BDI)”, можливого депресивного розладу («Опитувальник пацієнта про стан здоров'я (PHQ-9)») [2],

---

тривожності та інших психічних станів як наслідків дії психотравмуючої або кризової ситуації.

Увага вітчизняних науковців спрямована на підбір та використання діагностичного інструментарію, який би дозволив досліджувати проблему психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій в умовах війни (Л. Карамушка, О. Креденцер та ін.). У навчальному виданні “Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій: психологічний практикум” систематизовано психодіагностичні методики залежно від їх орієнтації на вивчення таких феноменів як: складових та спрямованості психічного здоров'я особистості; структурних компонентів та загального показника благополуччя особистості; чинників психічного здоров'я та благополуччя (мікрорівень аналізу); чинників психічного здоров'я та благополуччя (мезорівень аналізу) [1].

Підсумовуючи вищесказане зазначимо, що психодіагностика осіб, які постраждали внаслідок кризових і психотравмуючих подій, має певну специфіку. Здійснення цього виду діяльності потребує спеціальної підготовки психолога для роботи з постраждалими від надзвичайних ситуацій, зокрема, знання принципів психодіагностики осіб, що пережили кризові та психотравмівні події, вміння використовувати відповідний психодіагностичний інструментарій та розробити індивідуальний план підтримки і реабілітації на основі отриманих результатів.

Список використаних джерел:

1. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій : психологічний практикум / Л. М. Карамушка та ін. ; за ред. Л. М. Карамушки. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.
2. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. / загальна редакція : Н. Пророк. Київ, 2018. 208 с.
3. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Л. І Литвиненко, Л. Г. Царенко ; за ред. З. Г. Кісарчук. К. : ТОВ “Видавництво“Логос”, 2015. 207 с.

*Калениченко Р. А.,
кандидат психологічних наук, доцент
Київського національного університету будівництва і архітектури;*
*Коханець А. С.,
власник Digital Marketing агентства,
спеціаліст з підтримки ділової репутації в мережі Інтернет;*
*Телебенєва Є. О.,
керівник з маркетингу і стратегічного розвитку
та співвласник міжнародної Digital Marketing & PR агенції,
спеціаліст DMC inc з питань виходу бізнесу на закордонний ринок*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ ГАЛУЗІ РЕПУТАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Розвиток соціально успішної особистості відбувається в різних сферах її життєдіяльності під впливом комплексу різного роду чинників, серед яких особливе значення відіграє професія, що багато в чому визначає інтереси, життєві орієнтації і спосіб життя людини. У процесі активної трудової діяльності специфіка професії відіграє важливу роль у професійній самореалізації особистості, причому не лише в реалізації її наявних можливостей, але й у зростанні творчого потенціалу.

Тому визначення особливостей професійного розвитку соціально успішної особистості працівників сфери репутаційного менеджменту можливе за умови висвітлення специфіки їх професійної діяльності.

Першою специфічною рисою такого розвитку виступає підприємницький характер діяльності репутаційної сфери, що характеризується прагненням створювати щось нове, бажанням долати перешкоди, готовністю до ризику, самостійністю, систематичністю, діяльністю на власний розсуд з метою отримання прибутку [1].

Digital маркетинг агентство зазвичай складається з наступних відділів:

1. Відділу по роботі з клієнтами (директор з продажу, менеджери по роботі з клієнтами).
2. Творчого відділу (креативний директор, дизайнери, копірайтери, іноді художник, фотограф).
3. Виробничого відділу (менеджери проєктів, фахівці з підтримки ділової репутації, комплексного репутаційного супроводу бізнесу в Інтернеті).
4. Медійного відділу (фахівці з медіа-планування та моніторингу).
5. Адміністративного відділу (фахівці бухгалтерського обліку).

Репутаційний менеджмент – галузь досить молода і, мабуть, одна з найменш досліджуваних. В той же час ставлення суспільства до результатів цієї діяльності є досить суперечливим, оскільки іноді вважається, що репутаційний менеджмент, як і реклама, - є способом маніпулювання масовою свідомістю та поведінкою людей у вигляді редукування потреб до традиційного, модного, престижного вибору. Тут також, як у рекламному бізнесі, - основними методами впливу на споживача виступають навіювання, використання кольору і форми, емоційне зарядження, порівняння та ін. І цілі як у реклами розрізняються в залежності від етапів життєвого циклу товару: інформування, спонукання, порівняння, нагадування, підкріплення.

Як зазначає Л. Карамушка, рекламна сфера достатньо нова і розвивається в Україні лише останні 10-15 років, а отже, дає можливість зайнятим у ній працівникам бути новаторами, що є дуже важливим для процесу самоактуалізації особистості. Також Л. Карамушка зазначає, що саме в цій сфері менше жорстко встановлених і регламентованих норм і правил діяльності. Менеджери в цій сфері мають більше можливостей приймати нестандартні рішення, гнучко підходити до вирішення завдань, брати більше відповідальності на себе, а отже відчувати власну значущість як професіоналів у досягненні організаційних цілей, які стоять перед ними; у них є більше можливостей для реалізації творчого потенціалу для створення креативного і нового продукту; існують більші можливості підвищення рівня професійної комунікації та компетентності (семінари, тренінги, виставки) [2, 3].

А з іншого боку, дослідники зустрічаються з психологічним механізмом (закономірністю) деформації особистості, що полягає в односпрямованих змінах в щоденному тренуванні демонстративності, емоційних коливань, станів відпущених бажань, невротичних переживань. Що обумовлено психологічним змістом рекламно-репутаційних продуктів (відеороликів, плакатів, копії-тексту), які спрямовані на ініціювання в покупцях бажання придбати саме цей продукт. З позиції психології бажано сформулювати компенсаційний механізм для стримування психологічного виснаження та професійного вигорання працівників сфери репутаційного бізнесу.

Досліджуючи самореалізацію як процес і результат у професійній діяльності, С. Максименко узагальнює основні показники її складових: організаційного – характер цілей, мотивів, ціннісних орієнтацій та умов розвитку кар'єрного зростання, їх усвідомленість, рівень домагань, ставлення до обраної професії, бажання оволодіти необхідними знаннями, вміннями, навичками та ін.; діяльнісно-творчого – переважаючі засоби і способи реалізації професійної діяльності, професійна компетентність; професійна спрямованість, самоконтроль, ступінь прояву професійної етики; характер творчої активності та вміння творчо розв'язувати професійні задачі; ступінь реалізації творчого потенціалу особистості; суб'єктно-особистісного – рівень сформованості суб'єктних якостей і особистісно-професійного розвитку; результативно-професійного – рівень результативності професійної діяльності, у т.ч. реалізації професійних знань, умінь, навичок і практичних професійних дій [4].

Також С. Максименко, розглядаючи змістову складову самореалізації, стверджує, що доцільно виокремити в ній інтегральні та часткові характеристики. До інтегральних характеристик в першу чергу слід віднести світогляд, образ світу й ставлення до нього, уявлення про себе, самоусвідомлення, ідентичність, спрямованість особистості [4].

Отже, до специфічних особливостей професійної діяльності працівників сфери репутаційного менеджменту можна віднести наступні:

1. Репутаційний менеджмент – це різновид підприємницької діяльності, що полягає у створенні творчого рекламно-репутаційного продукту з метою надання та поширення інформації споживачеві, за допомогою якої можна привернути увагу до певних послуг або товару та викликати у покупців бажання їх придбати.

2. Серед особистісних якостей спеціалістів, які спеціалізуються в рекламно-репутаційному менеджменті, професійно важливими можна вважати організаторські та лідерські здібності, здатність до аналізу і синтезу інформації. Для фахівців з репутаційного маркетингу такими якостями є комунікативні здібності, вміння переконувати, добре розвинений вербальний інтелект, висока аналітичність мислення; для копірайтерів - образно-знакове мислення, вербальний інтелект, великий словниковий

запас, лінгвістична інтуїція, здатність до аналізу інформації, для дизайнерів - творчі та художні здібності, креативність [1].

3. Репутаційний менеджмент – це командний вид роботи, яка передбачає інтенсивну взаємодію між собою в мікрогрупах та з клієнтами – замовниками послуг на етапі обговорення та створення проектів, а також при демонстрації готового продукту. Успішність агентства залежать від переговорів на етапі пошуків клієнтів-замовників – перемога в діалозі ділового типу має дуже велику ціну.

4. Велике навантаження на образну сферу вимагає від працівників наявності творчих здібностей та креативних умінь, основними з яких є: здатність, створювати творчий рекламно-репутаційний продукт, що реально працює; нестандартно мислити та продукувати нові оригінальні ідеї; творчо і швидко опрацьовувати різні за своїм змістом інформаційні матеріали з різних сфер бізнесу; уміння доводити проект до завершення; швидко приймати нестандартні рішення.

5. Підвищена емоційна напруга через вимоги від співробітника постійно нового й творчого рекламно-репутаційного продукту в чітко окреслений й часто короткий строк; високий темп засвоєння і використання знань і вмінь в умовах постійних змін змісту і завдань роботи відповідно до очікувань клієнта, маркетингових цілей, термінів виконання та бюджету незалежно від моменту генерації творчого задуму.

6. Деталізована й досить жорстка система оцінки персоналу, підвищені вимоги до особистості працівника, створення внутрішньої конкурентності за ключовою ознакою якості та темпу виконання часто зумовлюють плинність кадрів у Digital Marketing & PR агенціях.

Список використаних джерел:

1. Кот В. Г. Психологічні аспекти професійної самореалізації працівників рекламної сфери з урахуванням специфіки діяльності. *Актуальні проблеми психології*. Т. 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Київ, 2013. Вип. 38. С. 265–269.
2. Карамушка Л. М., Москальов М. В. Психологія підготовки майбутніх менеджерів доуправління змінами в організації : монографія. Київ; Львів : Сподом, 2011. 216 с.
3. Карамушка Л. М., Ткалич М. Г. Самоактуалізація менеджерів у професійно-управлінській діяльності (на матеріалі діяльності комерційних організацій) : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2009. 260 с.
4. Максименко С. Д. Теоретико-методологічні проблеми психології особистості. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. Вип. 7. С. 3–18.

*Кириленко С. В.,
кандидат педагогічних наук,
начальник відділу інноваційної діяльності
та дослідно-експериментальної роботи
ДНУ “Інститут модернізації змісту освіти”*

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Сучасні реалії розвитку нашої держави, життя, перетворення, що відбуваються в освітньому просторі, створюють основи для формування соціально успішної особистості вчителя. Визначені демократичні тенденції вимагають від громадянина не лише політичної активності, а й усвідомлення власної ролі та значення в житті суспільства, а також дій відповідно до власних переконань і цінностей.

Одним із пріоритетів стратегічного розвитку України визнано інтеграцію нашої держави до Європейського співтовариства, оскільки Європа має багатий історичний досвід розвитку та становлення демократичного суспільства. Європейський вибір України зумовлений її геополітичним положенням і спільною історією формування та розвитку європейської культури.

Одним із пріоритетних завдань освіти Української держави в контексті Європейського вибору – формування соціально-успішної особистості вчителя,

створення умов для набуття молодим поколінням позитивного європейського досвіду, демократичної поведінки та комунікативної взаємодії, що означає взаємоповагу та взаємодію між суб'єктами, які забезпечують реалізацію освітнього процесу; варіативність вибору, змісту, методів і форм навчання; передбачає діалогічний характер освіти, атмосферу взаємоповаги та довіри; уміння конструктивно взаємодіяти з європейським співтовариством та його провідними структурами.

Актуальність означеної теми посилюється в контексті вимог Болонського процесу, який спрямований на формування єдиного відкритого європейського простору у сфері освіти. Реалізація цього завдання зумовлює важливі зміни в системі й структурі національної освіти та її інтеграції в європейський освітній простір. Такі докорінні зміни потребують формування соціально-успішного вчителя, удосконалення його професійного розвитку, оскільки поєднання гуманістичних традицій української педагогіки та зарубіжного досвіду виховання особистості, здатної до активних самостійних дій, дозволить виховати динамічну, мобільну, конкурентоспроможну людину.

Значні зміни, які відбуваються в системі освіти визначаються стратегією випереджувального інноваційного розвитку і відбуваються у контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні загальнолюдські цінності. Сучасне суспільство, яке адаптується до проблем глобалізації, потребує чітких відповідей на чимало запитань і повною мірою розраховує на інноваційні наукові розробки. Вони в свою чергу залежать від активного запровадження в освітній процес науково-технічних досягнень, новітніх технологій навчання, заснованих на нових методологічних засадах інтеграційного характеру.

Документами, що визначають стратегічні орієнтири трансформацій в освіті у кордонах Європейського співтовариства, є “Європейська рамка ключових компетентностей для навчання протягом життя” (2006, 2018), “Європа 2020” (2010),

---

“Освіта й навчання 2020” (2009), “Новий погляд на освіту” (2012) “Удосконалення і модернізація освіти. Висока якість освіти для всіх” (2016) тощо. Нова філософія освітньої діяльності вчителя потребує нового, інноваційного мислення, нових принципів організації навчального процесу, партнерських взаємовідносин в освітньому середовищі. Українські науковці дотримуються спільної точки зору, що модернізація освіти – це політичне та загальнонаціональне завдання, тому має реалізовуватися не як проєкт, а як загальнодержавна програма, де активними суб’єктами є органи державної влади, місцеве самоврядування, професійно-педагогічна спільнота, наукові, культурні товариства.

Національна академія педагогічних наук України надає особливого значення розробленню концептуальних засад професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів. Питання трансформації освітньої сфери є предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як Н. Авшенюк, В. Биков, О. Глушко, А. Джурило (модернізація педагогічної освіти в країнах ЄС), Л. Березівська, А. Бойко (реформування шкільної освіти в Україні: історичний аспект), І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, С. Калашнікова, О. Митник, М. Тименко, В. Шинкарук (трансформація змісту освіти, трансформація особистості), В. Ковальчук, О. Локшина, І. Маріуц, А. Марчук, Л. Пуховська (трансформаційні процеси шкільної освіти в контексті європейської інтеграції), О. Ляшенко (реформування початкової та середньої освіти), В. Андрущенко, А. Литвин, Л. Руденко (освітні реформи), О. Савченко, Н. Бібік (реформування початкової освіти, реформування змісту освіти), О. Пометун (реформування шкільної історичної науки в Україні), С. Сисоєва, М. Степко, О. Шпарик (освітні реформи: освітологічний контекст) та інші. Отже, українськими вченими проводяться масштабні дослідження трансформаційних процесів в освіті в Україні й у зарубіжжі з метою осмислення їхньої сутності, динаміки та результатів.

Спільний пошук шляхів подолання проблем країнами Європейського співтовариства, пов’язаних із глобалізацією шляхом радикального реформування освіти, уможливив напрацювання перспективного практичного досвіду. Цінними є теоретичні дослідження зарубіжних учених із проблеми трансформаційних процесів в освіті А. Бенаво, В. Блюма, О. Брісеїд, Г. Вайдеану, Ф. Ваніскотта, Л. Вьоссмманна, А. Економоу, Б. Зюмека, Д. Каллена, Ф. Кейо, Е. Кліме, Дж. Ле Мете, І. Оомен-Вельке, У. Пайнера, П. Радо, Ф. Раміреза, І. Ратінена, Ф. Ставрули, М. Фуллана, П. Хейджера, Г. Швердта, М. Шльоттера, М. Шуайб, М. Янга та інших.

Концепція реалізації державної політики “Нова українська школа” у сфері реформування загальної середньої освіти окреслює завдання щодо формування соціально-успішної особистості вчителя. В сучасних умовах педагог має демонструвати високий рівень умінь із орієнтування у світі інноваційних технологій, котрі можуть бути залучені ним до організації освітнього процесу із метою його інноватизації та оптимізації. Суть такого підходу в тому, що і навчання, і розвиток особистості, і виховання залишаються основними компонентами освітньої діяльності. Раніше розвиток особистості був засобом для оволодіння знаннями, а зараз набуття тих чи інших знань та навичок є основним засобом формування та розвитку особистості. Знання перестали бути самоціллю, основною метою навчального процесу, проте за ними залишається функція найважливішого інструменту досягнення мети – розвитку індивіда.

На думку Ю. Жука, від учителя вимагається наявність свідомого опанування педагогічної діяльності, що є відображенням характеру особистості педагога та має бути представлена такими професійними навичками, а саме:

– гностичними – умінням знаходити, поповнювати й розширювати власні знання, здатністю та схильністю до вивчення своєї особистості й особистості учня;

– проєктувальними – здатністю до планування навчального та виховного процесів, узгоджених із навчальними цілями, психологічними закономірностями, оптимальними методами, різновидами, прийомами здійснення професійної діяльності;

– конструктивними – умінням вибору найкращих способів та прийомів навчання, відповідних форм роботи, а також здійсненням добору та дозування навчального матеріалу, оптимальним керуванням процесом навчання;

– організаційними – здатністю до організації власної діяльності та навчання учнів згідно з цілями, поставленими освітнім процесом;

– комунікативними – вмінням користуватися різними механізмами, пов’язаними з міжособистісними взаєминами учасників педагогічного процесу та їх формуванням; здатністю до застосування акторської майстерності, попередження та розв’язання конфліктів, створення комунікативної мережі занять [1, с. 73].

Для того аби забезпечити становлення успішної в соціумі особистості під час освітнього процесу, як зазначає О. Митник, необхідно, щоб у вчителя було сформовано готовність до здійснення названого процесу. Уміння конструктивно взаємодіяти з іншими характеризується високою дисципліною розуму, що означає здатність аргументовано доводити власні погляди і переконувати в їх правильності, уміння вислухати та зрозуміти позицію партнера, а також, ніби зайнявши позицію партнера, оцінити власні ідеї: їх істинність чи хибність, раціональність або нераціональність тощо; потім, разом із партнером, порівняти висловлені ідеї (гіпотези), оцінити їх та обрати оптимальну (раціональну, істинну тощо) [6].

Отже, формування соціально-успішної особистості вчителя, оновлення змісту освіти й економіки освіти в контексті європейського вибору України – це два центральні напрями модернізації освіти. Без вирішення цих завдань освіта не зможе виконати свою соціальну місію – стати двигуном поступального розвитку країни, генератором зростання її людського капіталу.

Список використаних джерел:

1. Жук Ю. О. (2006) Проблеми формування навчального середовища сучасної школи. *Моделі розвитку сучасної української школи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Черкаси, 11–13 жовтня, 2006 р.). Черкаси – Сахнівка – Київ. С. 71–77.
2. Законі України “Про освіту” (Law of Ukraine “On education”) (2017). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Концепція “Нова українська школа” (Concept “New Ukrainian school”) (2016). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf>
4. Локшина О. (2023) Стратегія європейського співробітництва у галузі освіти і навчання у 2021 – 2030 рр. як євроінтеграційний орієнтир для української освіти. *Український педагогічний журнал*, № 4. С. 5–17. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-5-17>
5. Локшина О. (2019). Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя: оновлене бачення 2018 року. *Український педагогічний журнал*. № 3. С. 21–87. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-3-21-30>
6. Митник О. Я., Манзер С. А., Цілик Н. В. (2017) Теоретико-методичні засади становлення успішної в соціумі особистості під час навчально-виховного процесу в ЗНЗ. *Рідна школа*. № 1-2. С. 36–40.
7. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету міністрів України № 988-р від 14.12.16 [Електронний ресурс] // Освіта ua. URL : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/.

*Кіян О. І.,
кандидат педагогічних наук,
завідувач сектору експериментальної педагогіки
відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи
ДНУ “Інститут модернізації змісту освіти”*

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ДУХОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ.

В Україні національне виховання дітей та молоді, в основі є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо формування громадянина як духовно-моральної особистості учня, яка плекає українські традиції, духовні цінності, володіє відповідними знаннями, вміннями та навичками, здатна реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства, сповідує європейські цінності, готова до виконання обов’язку із захисту Батьківщини, незалежності та територіальної цілісності України.

Формування духовно-моральної особистості в українському суспільстві найактуальніша задача сьогодення як для держави, так і для системи освіти в цілому. Під час неоголошеної та повномасштабної війни росії проти України, постала нагальна потреба в перегляді та оновленні парадигми виховання.

Тому нині вкрай необхідні нові підходи і шляхи до системи виховання, дієвих методик формування духовно-моральної особистості, як базової якості особистості.

На долю теперішніх освітян і громади випала велика місія – виховати покоління справжніх патріотів, сильних духом та сформованими національними цінностями та національною ідеєю.

Більше того, освіта – це є стратегічний пріоритет державної політики будь-якої цивілізованої країни. ЮНЕСКО сьогодні закликає політичних лідерів зробити освіту сутністю загальної стратегії національного розвитку.

Одним із запитів сучасного українського суспільства є формування у молодого покоління, зокрема учнів, патріотичних якостей і соціальної відповідальності. На цьому наголошується у Концепції Нової української школи, яка пояснює ідеологізацію змін «Адже реформа освіти має бути підтримана і вчителями і батьками»

Одним із восьми компонентів формули нової школи є наскрізний процес виховання, який формує усвідомлену особистість учня.

Виховний процес має бути, як визначається у Концепції нової школи, невід’ємною складовою усього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність), а також говориться, що «Найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдські цінності. Нова українська школа буде формувати ціннісні ставлення і судження, які служать базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством» [4, с. 5].

Тому сім’я і громада виступають таким осередком і фундаментом суспільства, де закладається виховання та створюються необхідні умови для розвитку і становлення

особистості, передаються моральні і гуманістичні цінності, життєвий досвід, традиції, формуються правила моральної поведінки тощо.

Ефективне партнерство можливе за сформованості у батьків готовності до взаємодії зі школою на паритетних засадах, з опорою на розуміння того, яку діяльність краще виконає школа, а яку – сім'я. Родина виступає як основний соціальний інститут, що відповідає за виховання дитини і відіграє пріоритетну роль у її формуванні і розвитку, створенні умов для набуття зростаючою особистістю моральних і духовних якостей, самовиявлення у відповідних діях і вчинках, визначенні власного місця у житті.

На думку Т. Алексєєнко, Л. Косарчук, Т. Кравченко, О. Руденко, І. Хоменко та ін., найбільш ефективною моделлю взаємовідносин між закладом загальної середньої освіти і сім'єю є їх партнерство.

Аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури (К. Журба, С. Кириленко, О. Митник, В. С. Манзер, В. Оржеховська, М. Стельмахович, О. Столяренко, Н. Шмигіна Н. Цілик та ін.) дає змогу визначити взаємодію як цілеспрямований взаємовплив школи й сім'ї одне на одного, що сприяє взаємозбагаченню, посиленню виховного потенціалу кожної сторони, позитивно позначається на морально-духовному вихованні дитини.

У цьому контексті актуалізується діяльність закладу загальної середньої освіти, який володіє вагомим потенціалом щодо формування у дитини базових цінностей, мотивації соціально схвалюваної поведінки, сприяння засвоєнню моральних норм і соціальних відносин. Однак здійснюючи таку діяльність, заклад освіти має враховувати особливості виховного впливу інших середовищ, насамперед сім'ї, сприяючи встановленню партнерських взаємин з батьками, створюючи в такий спосіб оптимальний для виховання дитини цілісний виховний простір.

Основою таких партнерських стосунків є єдність вимог батьків і вчителів до зростаючої особистості, взаємоповага і довіра один до одного, відповідальність і рівноправне партнерство.

Духовний світ людини – невід'ємний бік її існування, взаємодії з навколишнім світом. Людина мислить, мріє, виражає свій стан емоціями, настроєм, здійснює у своєму повсякденному житті різні задуми, реалізує свої ідеї. Вона має свій внутрішній світ, який складається з її ідеалів, фантазій та пізнання всього, що її оточує. Отже, справжня духовність – це спосіб життя людини, для якого провідними є вищі цінності – істина, добро, краса.

Розглядаючи психологічні особливості духовного розвитку особистості, Е. Помиткін доходить висновку про те, що в деяких випадках спостерігається ототожнення духовності з моральністю людини. На його переконання, таке ототожнення є цілком зрозумілим, "адже вчинки високодуховної, як і морально розвиненої людини, мають гуманістичну спрямованість" [3, с. 24].

Як відомо, поведінку учнів значною мірою зумовлюють соціально-психологічні явища. Виникаючи як продукт спілкування, вони поступово набувають відносної самостійності, здійснюючи регулюючий вплив на вчинки учнів. Зумовлено це наявністю досить значної кількості різноманітних чинників, які, залежно від генетичних даних конкретної особистості, тією чи іншою мірою впливають на розвиток усіх її складових: духовно-моральну і психосоціальну сфери, інтелект, креативність тощо.

Підґрунтям цього процесу стає своєрідний механізм соціальної саморегуляції, який, зазвичай, характеризується певною випадковістю, непередбачуваністю. Лише спільними цілеспрямованими зусиллями педагогів, батьків громади вдається плідно

впливати на морально-духовне становлення особистості учня, розв'язувати актуальні виховні завдання.

«У процесі виховання людської особистості, – говорив В. О. Сухомлинський, – діє багато сил: по-перше, сім'я; по-друге, особа педагога з усіма його духовними багатствами і цінностями, з його знаннями, уміннями, життєвим досвідом; по-третє, колектив, який має могутню силу впливу на кожну особу; по-четверте, сама особа виховання, тобто її самовиховання» [4, с. 153].

Розглядаючи партнерську взаємодію як головний шлях підвищення ефективності виховання молодого покоління, науковці наголошують на необхідності оновлення змісту педагогічної освіти батьків, винайдення способів зацікавлення обох сторін у досягненні такої мети за рахунок виявлення і підтримки кращих якостей і властивостей дитини.

Особливості змісту морально-духовного виховання визначають вибір методів, технологій та виховних моделей. Важливим є відповідність мети і завдань освітнього процесу технологіям, що використовуються. Як зазначає видатний вчений-психолог, академік І. Д. Бех, що будь-який виховний вплив чи виховна технологія має педагогічну доцільність лише у тому випадку, якщо вона спричинила зміни у життєвому світі та духовному досвіді вихованця [1, с. 48].

Оскільки дорослі відповідають за те середовище, де формується майбутнє держави – морально-духовна особистість, а освіта є зв'язним ланцюжком, яка поєднує всі провладні структури. Україна – найкраща держава, найкраща земля; і ми повинні це вкладати в професіоналізм вчителя, батьківської громади, учнівського самоврядування, які є рівноправними учасниками освітнього процесу. Осмислити, що це наше європейське майбутнє і зробити все необхідне, щоб зарадити “вірусам” неповаги до Батьківщини. Щоб це було скерованим процесом треба об'єднати зусилля громади, соціуму, батьків, освіти. Ми повинні сформувавши у здобувачів освіти внутрішню відповідальність і соціальну зрілість, сформувавши самодостатність і гордість дитини за свою державу, землю своїх пращурів.

Питання партнерської взаємодії є досить актуальним на сучасному етапі розвитку. В останні десятиріччя в Україні відбувається переосмислення концептуальних основ виховання молодого покоління українців, пошук шляхів його модернізації на засадах гуманістичної педагогіки. Тому звернення до проблеми формування морально-духовної особистості є актуальним і на часі. Сучасний заклад освіти має бути в авангарді суспільних змін, зазначається у Концепції Нової української школи. А одна із головних ключових компетентностей є педагогіка, яка ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем, батьками та суспільними інституціями.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К. : Либідь, 2003. 280 с.
2. Митник О. Я., Манзер С. А., Цілик Н. В. (2017) Теоретико-методичні засади становлення успішної в соціумі особистості під час навчально-виховного процесу в ЗНЗ. *Рідна школа*. № 1-2. С. 36–40.
3. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету міністрів України № 988-р від 14.12.16 [Електронний ресурс] // Освіта.ua. URL : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/.
4. Сухомлинський В. О. Твори у 5-ти т. К. : Рад. школа, 1976. Т. 3. 670 с.

Корх В. М.,
кандидат психологічних наук, старший викладач
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

ТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Основним завданням закладу вищої освіти є підготовка спеціаліста з обраного фаху, здатного професійно виконувати певну соціальну функцію, досягати соціальної успішності та бути конкурентно-спроможним фахівцем на ринку праці. Сучасний заклад вищої освіти, зокрема, готує фахівців, які можуть виконувати роль вчителя, практичного психолога, соціального педагога, вихователя чи керівника дошкільної установи тощо. Вирішальним у підготовці фахівців освіти є відповідна готовність, ставлення, певна позиція студента відносно своєї професійної діяльності, становлення особистісно-професійних якостей та загальних і професійних компетентностей.

У законі України “Про освіту” зазначено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству [2].

Сформовані особистісні та професійні якості студента є підґрунтям успішної навчальної та професійної діяльності, виступають компонентом *комунікативної компетентності*, впливають на формування вольових та моральних якостей. Рівень сформованості особистісних та професійних якостей особистості студента відображається у специфіці його поведінки, спілкування, науковій та громадській діяльності, що є предметом вивчення багатьох досліджень психологічних аспектів підготовки майбутніх фахівців закладу вищої освіти (Л. Долинська, О. Дусавицький, Є. Заїка, О. Іванова, Н. Крейдун, С. Максименко, Н. Наумчик, О. Научитель, Н. Повякель, В. Панок, О. Солодухова, О. Фалько, Т. Хомуленко, Н. Чепелева, Л. Яворовська, Т. Яценко та ін.).

Саме у студентські роки процес формування особистісних та професійних якостей набуває особливої інтенсивності. Юнацький вік характеризується усвідомленням власної індивідуальності, неповторності, несхожості на інших. У цьому віці остаточно складається фундамент морально-ціннісних орієнтацій, окреслюється коло головних напрямків, пошуків, самореалізації тощо. Професійні інтереси, політичні орієнтири, стиль поведінки, характер міжособистісної комунікації тощо.

Вивченням формування комунікативної компетентності займалися такі вчені: Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, О. Божович, Т. Вольфовська, Є. Головаха, Т. Годлевська, В. Давидова, О. Деркач, Г. Данченко, О. Добротвор, М. Докторович, В. Духневич, Ю. Ємельянов, О. Жирун, Т. Іванова, С. Козак, Т. Ладиженська, А. Леонтєв, М. Лісіна, С. Макаренко, Є. Мелібруда, Р. Немов, В. Панфьоров, Л. Петровська, М. Станкін, С. Трубачева, Н. Паніна, Р. Парошина, В. Черевко, С. Щербак, Л. Яковлева та ін.

У нормативно-правовому документі Базовий компонент дошкільної освіти наведене таке визначення *комунікативної компетентності*: здатність дитини до спілкування з однолітками і дорослими у різних формах конструктивної взаємодії;

здатність підтримувати партнерські стосунки, заявляти про свої наміри і бажання, узгоджувати свої інтереси з іншими, домовлятися, за потреби аргументовано відстоювати свою позицію. З комунікативною компетентністю тісно пов'язана *мовленнєва компетентність*, під якою розуміють здатність дитини продукувати свої звернення, думки, враження тощо в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання за допомогою вербальних та невербальних засобів. Мовленнєва компетентність об'єднує фонетичний, лексичний, граматичний, діалогічний, монологічний складники та засвідчує їх взаємозалежність і взаємозумовленість [1].

Комунікативна компетентність у системі професійної освіти традиційно розглядається як інтегративна властивість особистості, що передбачає здатність людини до успішної реалізації комунікативних здібностей, умінь та навичок міжособистісного та фахового спілкування. Комунікативна компетентність зумовлює сформованість у здобувача професійно спрямованої освіти навичок цілепокладання у комунікації, здатності адекватно оцінювати ситуацію й визначати конгруентні способи взаємодії, готовність до варіювання мовленнєвої поведінки, гнучкого змінення стилів комунікації (Н. Токарева, 2022) [4, с. 155-156].

Емпірично дослідивши логіко-сміслову організацію мовлення здобувачів вищої освіти педагогічного університету (257 студентів), Н. Токарева зазначає, що через орієнтованість загальної та професійної освіти на засвоєння готових алгоритмів вирішення типових задач і тестовий контроль знань, в результаті чого відбувається знецінення розвитку комунікативних навичок особистості, значна кількість здобувачів вищої освіти, і зокрема – психолого-педагогічного спрямування, мають проблеми із моделюванням мовленнєвих конструкцій, висловлюванням і аргументованим доведенням своїх думок, організацією професійного спілкування [4, с. 156].

З метою розвитку комунікативних та соціально-перцептивних здібностей студентів, оптимізації міжособистісних відносин у групах, сприяння самопізнанню, саморозвитку, самореалізації та формуванню комунікативної компетентності студентів в освітньому середовищі закладу вищої освіти рекомендуємо використовувати тренінгові технології в освітньому процесі.

Під *соціально-психологічним тренінгом* (СПТ) у широкому сенсі розуміється система активної підготовки до взаємодії. Відомо, що процес взаємодії, соціальної перцепції (міжособистісного сприймання та пізнання) та комунікації є сторонами цілісного процесу спілкування (Г. М. Андрєєва). Загальна мета СПТ – підвищення компетентності у царині спілкування як міжособистісної взаємодії, удосконалення комунікативної поведінки особистості (В. П. Захаров, Н. Ю. Хрящева, Л. А. Петровська, А. П. Ситников). Головними перевагами СПТ як засобу навчання виступає його здатність слугувати цілям навчання і можливість переводити реальні цілі в реальні результати (В. Сатір). З цією метою широко використовуються такі форми роботи як групові дискусії та ігрові розвиваючі та психокорекційні вправи.

Різні дослідники застосовували у своїх дослідженнях тренінгові технології з метою формування певних якостей особистості: Ю. Н. Ємельянов, Л. О. Петровська, І. О. Вахоцька та О. А. Жирун, В. М. Духневич, Н. М. Фалько використовували соціально-психологічний тренінг для розвитку комунікативної компетентності; С. П. Третьяков – з метою корекції особливостей емоційного реагування, підвищення професійної готовності, формування продуктивних взаєностосунків з оточуючими, розвитку психологічної компетентності тощо.

Застосування тренінгових технологій в освітньому процесі ЗВО сприяють розвитку студентської молоді завдяки таким особливостям (О. В. Чуйко): налагодження групової

згуртованості, особливості організації їх освітньо-виховного процесу; усвідомлення під час тренінгу на власному досвіді цінності згуртованості колективу для виконання спільних завдань, координації дій, обміну інформацією загалом для майбутньої професійної діяльності (профілактики професійного вигорання, розвитку, досягнень); усвідомлення процесу навчання як частини життєвого плану, у якому всі ситуації навчання (труднощі у роботі, побуті, стосунках) можуть стати важливим досвідом, ресурсом для професійного успіху; усвідомлення цінності знань для задоволення потреби відчувати себе професіоналом, особистістю, яка реалізувала власний потенціал [18, с. 147-150].

Цілями удосконаленого нами (В. М. Корх, 2013) та апробованого в рамках дисертаційного дослідження комунікативного тренінгу є: 1) сформувати базові психологічні знання про особистісні властивості, стилі взаємодії, спілкування та роль емоцій та почуттів в житті людини; 2) розвинути соціально-перцептивні та комунікативні компетенції; 3) розвинути вміння адекватно виражати свої емоції та почуття, а також розуміти “мову емоцій” партнерів по спілкуванню (розвиток емоційного інтелекту); 4) підвищити рівень рефлексивності, інтуїтивності, емпатійності та навичок ідентифікації з партнерами по взаємодії, створити мотивацію для подальшого саморозвитку учасників; 5) тренувати вміння рефлексії, децентрації; 6) згуртувати учасників, сформувати атмосферу довіри для ефективнішої особистісної роботи в тренінговій групі [3, с. 124].

Висновок. Таким чином, обґрунтовано доцільність використання тренінгових технологій в освітньому процесі закладу вищої освіти з метою формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Закон України “Про освіту”: новий (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст. 380). [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>
3. Корх В. М. Розвиток механізмів соціальної перцепції в підлітковому та юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2013. 278 с.
4. Філософія освітнього простору: психологічний та психолінгвістичний дискурс : колективна монографія / за ред. Н. В. Корчакової. Київ : вид-во “Центр учбової літератури”, 2022. 468 с.

*Костюшко О. М.,
кандидат філологічних наук, директорка
Загальноосвітнього навчального закладу I-III ступенів
“Спеціалізована школа № 3 міста Києва
з поглибленим вивченням інформаційних технологій”*

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ, СПРЯМОВАНОГО НА СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧА СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Завдання освіти полягає не лише в передачі знань, але й у вихованні молодого покоління з урахуванням особливостей сьогодення. Школа здійснює вплив на формування навичок та вмінь, необхідних для успішної адаптації учнів до сучасного світу. Одним із найважливіших напрямків виховання є формування в учнів навичок саморегуляції, зокрема, управління емоціями, підвищення самодисципліни та самоконтролю, що в разі підвищує ефективність ролі дитини в різних соціальних сферах.

Багаторічний досвід педагогів спеціалізованої школи № 3 м. Києва підтверджує той факт, що формування соціально активної особистості необхідно починати в молодшому шкільному віці, бо дитина, яка виявляє природну потребу в активних діях, за підтримки педагогів вчиться спрямовувати власний потенціал, зокрема соціальну активність, на користь соціуму для самовдосконалення.

Саме тому педколектив СШ № 3 долучився до співпраці з кафедрою практичної психології педагогічного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова і є базою дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня за темою “Психолого-педагогічний супровід формування соціально успішної особистості учня початкової школи” [1]. У рамках експерименту школа бере участь у розробці програми формування соціально успішної особистості учня початкової школи, яка охоплюватиме роботу з дітьми молодшого шкільного віку, їхніми батьками та вчителями.

Для реалізації поставлених завдань проведено курси підвищення кваліфікації спільні семінари, тренінги на такі теми, як: “Методичні засади формування емоційного інтелекту молодшого школяра” (Митник О. Я.), “Впровадження демократичних цінностей в систему загальної середньої освіти” (Цихмейструк О. М.), “Формування соціально успішної особистості учня в освітньому процесі спеціалізованої школи № 3”, “Психологічні аспекти розвитку молодшого школяра” (Лапченко І. О.).

Для учні школи доктором філософії в галузі психології, старшим науковим співробітником УНМЦ практичної психології і соціальної роботи Предко В. В. проведено зустріч на тему “Успішна поведінка: ключі до успіху”.

Велику увагу педагоги приділяють розвитку емоційного інтелекту, вчать дітей розрізняти та розуміти емоції свої та людей, що їх оточують, вміти ними керувати та правильно їх використовувати. Емоційна грамотність дає школярам можливість досягати успіху в спілкуванні з вчителями і однолітками, вирішувати конфлікти, розуміти себе, свої бажання і потреби, причини власних вчинків, а також ставити перед собою цілі і вдало їх досягати. Все це позитивно впливає на поведінку в школі і поза школою, а також на ефективне засвоєння знань.

Практичним психологом школи запропоновано для використання адаптований для колективу метод “Зони регуляції”, який активно використовується у зарубіжній освітній

практиці і спрямований на розвиток емоційного інтелекту, розпізнавання учнями свого емоційного стану у даний момент та вибір способів повернення до врівноваженого емоційного стану. При цьому такий метод корисний не лише для учнів, а й для вчителів, які знаходяться під впливом підвищеного рівня стресу та тривоги.

Ще один важливий аспект діяльності школи полягає у налагодженні співпраці між сім'єю і школою у розвитку особистості школяра. Діяльність батьків та педагогів в інтересах дитини є успішною лише в тому випадку, коли батьки та педагоги є одностайними. Тому особливий акцент в організації освітньої діяльності школи – на налагодженні партнерських взаємин з сім'єю кожного учня, створення атмосфери взаємопідтримки та спільності інтересів. За нашими спостереженнями, зазвичай, батьки проявляють активну діяльність на першому році навчання дитини в школі, а до кінця четвертого класу і надалі їх активність поступово згасає. Вони вважають дитину достатньо самостійною, яка не потребує батьківської уваги та підтримки. Для активізації батьківської участі в освітньому процесі постійну роботу здійснює психологічна служба школи: це заняття з елементами тренінгу, анкетування, групові та індивідуальні зустрічі батьків та учнів, надання порад та рекомендацій. Завдяки такій співпраці у педагогів школи стало більше можливостей забезпечити бажання учнів проявляти активність як у навчальній діяльності, так і в суспільно корисних справах у позаурочний час.

У процесі організації освітньої діяльності значна увага приділяється професійній допомозі учням та педагогам у вирішенні психологічних проблем, пов'язаних зі стресом, тривогою та депресією. Так, практичним психологом школи впроваджено курс корекційної програми “Діти та війна: навчання технік зцілення” [2], розробленої англійськими та норвезькими психологами для дітей, які пережили війну і яким необхідно впоратися з посттравматичними розладами. Ця програма є необхідною учням, які вимушено покинули свої домівки через воєнні дії.

Умови воєнного стану відіграють важливу роль у формуванні соціально успішної особистості. Особлива увага приділяється формуванню моральних, етичних та патріотичних цінностей, які допоможуть молодій людині стати гідним представником своєї країни в умовах війни.

Одним з ключових компонентів успіху в сучасному світі є здатність працювати в колективі, тому заклад освіти допомагає створювати сприятливі умови для розвитку учнівського колективу та формування умінь ефективної співпраці. До того ж, заклад освіти допомагає учням розуміти важливість прийняття відповідальних рішень і сприяє розвитку навичок критичного мислення та аналізу. Разом ці навички допомагають учням не тільки досягти успіху в навчанні, але і стати ефективними учасниками суспільства в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Наказ МОН України від 08.08.2018 № 887 “Про проведення експерименту всеукраїнського рівня за темою “Психолого-педагогічний супровід формування соціально успішної особистості учня початкової школи” у вересні 2018 року – серпні 2023 року”. Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-provedennya-eksperimentu-vseukrayinskogo-rivnya-za-temoyu-psihologo-pedagogichnij-suprovid-formuvannya-socialno-uspishnoyi-osobistosti-uchnya-pochatkovoyi-shkoli-u-veresni-2018-roku-serpni-2023-roku>
2. Діти та війна: навчання технік зцілення. Режим доступу : <https://drive.google.com/file/d/1t-CqvePdZyDvVvQ5vbcUFRzYt7BW5esrg/view>

*Невмержицький В. М.,
кандидат психологічних наук,
провідний науковий співробітник
лабораторії психології навчання імені І. О. Синиці
Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*

ХАРАКТЕРИСТИКИ МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Моральний розвиток, розглядається як центральний аспект особистісного становлення, сутність якого полягає у “привласненні” людиною моральних норм, інтеріоризації моральних здобутків і цінностей суспільства. Пов’язана з цим розвитком моральність, у психологічному контексті, народжується, формується і функціонує у моральній поведінці. Моральність є головною складовою духовності, яка дає можливість особистості осмислити сенс і збагнути мету власного життя, усвідомити свою неповторність і відповідальність за власні дії, зрозуміти те, що життя – це боротьба зі злом в ім’я добра [1, 2].

Система цінностей займає важливе місце у моральному розвитку особистості. Така категорія, як “цінність” інтерпретується науковцями як продукт конкретних історичних умов суспільного життя. На кожному етапі розвитку суспільства створюється специфічний набір і вибудовується певна структура його цінностей; вони сприяють перетворенню суспільних норм та ідеалів на особистісні принципи життєдіяльності, оскільки перетворюються на внутрішні спонуки (мотиви) поведінки особистості. Особистісні цінності мають походження від суспільних і означаються як “прийняті людиною унормовані утворення як певні приписи, що визначають необхідну чи бажану поведінку” [3, с. 11]. Проте, як наголошують І. Д. Бех, К. І. Чорна, К. О. Журба, В. А. Киричок та інші [3], особистісні цінності можна визначити як ідеал, зразок для наслідування. При цьому, якщо ідеалом слугує людина, обрана через те, що вона виконує певні норми, то спостерігається відмінність лише у формі вибору тієї норми (сукупності норм).

Також, у моральному розвитку особистості важливе місце посідають моральні почуття, які відображають ставлення індивіда до різних сторін соціального життя та визначають особливості нормативно – ціннісних взаємин з іншими людьми [4].

Поняття “честь” споріднене із суспільною оцінкою і визнанням моральних досягнень та позитивних характеристик (чеснот) людини як представника певної групи людей чи виконавця конкретної соціальної ролі. Честь, як форма самосвідомості, надає індивіду певного морального статусу, відповідно до його приналежності до певної конкретної (соціальної, професійної, національної чи вікової) групи людей. Почуття честі визначається як переживання особистістю своєї цінності, визнаної референтними іншими [5, с. 19]. Поняття “гідність” встановлює принципову цінність індивіда як представника людства, тим самим показуючи моральний стандарт його самооцінки. Основою почуття власної гідності є потреба особистості в реалізації свого прагнення до морального самовираження, на відміну від почуття честі, яке базується на потребі ствердження власного морального “Я” серед інших і визнання його громадською думкою [6]. Важливою складовою емоційно-ціннісного компонента моральної самосвідомості є совість, що характеризує високорозвинену здатність особистості контролювати свою поведінку і відображувати у своїй самосвідомості ті суспільні вимоги, які можуть бути

поставлені перед людиною. Згідно О. Г. Дробницького, совість виступає в якості “вторинної рефлексії” щодо своїх вчинків, спонукань і мотивів. Совість виникає тоді, коли людина спроможна судити себе з моральної точки зору [6]. За В. К. Демиденком, совість – це особистісне утворення (особлива властивість особистості), що являє собою оцінне ставлення людини до своїх вчинків, думок в її взаємодії з іншими людьми, які характеризуються єдністю знань (ідей, норм, принципів), мотивів практичних дій та емоційно-вольових факторів” [7, с. 32]. Совість – це усвідомлення особистістю відповідальності за своє минуле, сьогодення і майбутнє [5, 6, 7].

Соціально-моральною основою совісті є відповідальність особистості як міра її чесності чи провини перед суспільством і собою, яка враховує власні суб’єктивні можливості, об’єктивні умови і наслідки зроблених вчинків. Моральна відповідальність людини включає вимоги до самої себе з метою оцінювати свої дії і відповідно спрямовувати і корегувати власну поведінку [6, 8].

Відповідальність розглядається як моральна характеристика, що є результатом інтеграції всіх психічних функцій, суб’єктивного сприйняття навколишнього світу, а також оцінки особистістю свого ставлення до обов’язків і до власної волі [6]. Схожі погляди у розумінні відповідальності прослідковуються у М. В. Савчина, який розглядає відповідальність як смисловий принцип мотиваційної регуляції, загальний принцип співвідношення мотивів, цілей і способів життєдіяльності. Відповідальність, з точки зору вченого, є моральною якістю, яка інтегрує духовні, психічні та психофізичні функції особистості [8]. Згідно В. О. Татенка, під відповідальністю розуміється таке ставлення людини до вибору форм належної поведінки, що виявляється в глибокому взаємозв’язку внутрішньої моральної готовності дотримуватися норм поведінки та активної реалізації цих норм у кожній конкретній життєвій ситуації [5]. В цілому ж моральні почуття визначають готовність особистості до здійснення значущих вчинків і підтримують нормативно-ціннісну мотивацію. Крім того, моральні почуття нерідко усвідомлюються людиною як мотиви різних власних вчинків, що дозволяють їй зрозуміти причини поведінки іншої людини і виявляти співчуття до неї [5]. Перетворюючись на складову стереотипів поведінки і поєднуючись із світоглядом, моральні почуття особистості активізують процес формування її моральних якостей.

Таким чином, моральний розвиток є однією з запорок особистісного становлення. Цей розвиток пов’язаний з формуванням у людини совісті, і, навіть, з саморегуляцією емоцій. Модель, за якою здійснюються міркування щодо моралі та співвідношення своїх вчинків із системою суспільних цінностей, можливо назвати формуванням совісті. Високий рівень морального розвитку означає те, що людина поважає себе та інших, вона усвідомлює те, що сенс життя полягає в тому, щоб “давати” і “брати”, беручи до уваги цінності, почуття та думки свого оточення (які можуть відрізнятися від особистих).

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : наукове видання. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
2. Боришевський М. Й. Розвиток морального саморегулювання поведінки учнів. *Психологія : Респ. научн.-метод. сб.* Київ : Рад. шк., 1985. Вып. 24. 119 с.
3. Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів : монографія / І. Д. Бех, К. І. Чорна, К. О. Журба, В. А. Киричок, І. М. Шкільна, С. В. Коновець. Харків : “Друкарня Мадрид”, 2016. 176 с.
4. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних якостей. *Шлях освіти.* 2002. № 4. С. 13–18.

-
-
5. Булах І. С., Алексеева Ю. А. Моральне зростання підлітків: сучасні технології консультативної діяльності : навч. посібн. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 223 с.
  6. Молчанова О. В. Психологічні особливості генези сумлінності особистості в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 283 с.
  7. Демиденко В. К. Совість : навч.-метод. посібник. Київ, 2000. 86 с.
  8. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Інститут педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 1997. 50 с.

УДК 159.942:37.018.1"364"

Омельченко Я. М.,
кандидат психологічних наук,
в. о. завідувачки лабораторії консультативної психології та психотерапії
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

ВІДНОВЛЕННЯ СПРИЯТЛИВОГО ПСИХОЕМОЦІЙНОГО КОНТАКТУ У РОДИНИ ТА АКТУАЛІЗАЦІЯ АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ ЯК БАЗОВІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ДІТЕЙ У ВІЙСЬКОВИЙ ЧАС

Сучасні кризові обставини, які виникли у зв'язку з широкомасштабним вторгненням країни-агресора, значно позначаються на ментальному здоров'ї дорослих громадян та дітей. Наразі військові події ще тривають і мають різну ступінь гостроти на різних територіях країни. Діти можуть перебувати як у зоні гострих бойових дій, так і у відносній безпеці, або ж перебувати в умовах повної безпеки, проте, маємо констатувати, що всі вони, так чи інакше, потерпали від впливу надмірних стресових чинників. Таким чином, проблеми розвитку психологічної стійкості дітей, їхньої здатності справлятися зі значною стресовою напругою сучасності є надзвичайно актуальною.

Проблема чинників, наслідків та психологічної допомоги дітям в умовах війни та вимушеного переміщення досліджувалась нами, починаючи з 2014 року, і на рівні теоретико-методологічному, і на рівні практичного застосування розроблених психотехнологій. Так, працюючи кризовим консультантом на вимогу часу у Кризовому центрі медико-психологічної допомоги населенню при Інституті Г. С. Костюка НАПН України, починаючи від моменту вторгнення країни-агресора на сході країни і продовжуючи таку роботу після широкомасштабного вторгнення, нами здійснено комплексне вивчення специфіки психологічної допомоги дітям в умовах кризи, спричиненої військовими подіями. Очевидним стало те, що психологічна допомога дітям має набувати ознак доступності, масовості, враховувати фактори найчастішої неможливості тривалого супроводу постраждалих, обмеженості по часу контакту з дітьми та дорослими, необхідності застосування таких психотехнік, які були б придатними для широкого застосування, виокремлювались у навички самодопомоги, розвитку опорності до впливу стресових чинників, життєстійкості.

Життєстійкість – вміння ефективно існувати всупереч життєвим перешкодам та труднощам [12]; здатність особистості опиратися стресовим чинникам, що є і вродженою властивістю і сукупністю розвинутих особистісних характеристик [7; 12]; набуває сили,

---

коли людина долає перешкоди, навчається не пасувати перед випробуваннями, не ховатись від страждань. Життєстійкість складають такі особистісні риси як цілеспрямованість, активність, витримка, сміливість [12]. При цьому, маркерами розвитку життєстійкості є не лише наявність вищезначених особистісних рис, а і уміння свідомо та вчасно здійснювати життєві вибори; будувати стратегії подолання стресових ситуацій. Життєстійкість прослідковується у активній позиції дитини, яка реалізується у її життєвому просторі. Іншими словами, життєстійкість дитини проявляється через *активну життєву позицію*, що полягає у здатності брати відповідальність за своє життя та життєвий простір, сприймати складні життєві обставини як такі, що містять в собі можливості набуття нового досвіду, потенціал особистісного розвитку та посттравмівного зростання [11].

Наше дослідження показало, що фактор впливу *психоемоційного стану, особливостей реакції на стрес значущих дорослих у процесі подолання дітьми кризових обставин* є надзвичайно важливим і його необхідно враховувати у процесі здійснення психологічної допомоги [10]. Типові симптоми ПТСР у значущих дорослих, такі як: гіперреактивність, інтрузії та уникнення [5] провокують складнощі їхнього контакту з дітьми, викликають у останніх відчуття відчуженості, втрати близькості з батьками, сталого та надійного зв'язку, а це, відповідно, може впливати на виникнення стану підвищеної збудливості дітей – гіперреактивності, підвищення рівня тривоги розлуки, страх втратити контакт, що стає специфічним і значним стресовим чинником [11].

З огляду на це, необхідно врахувати, що розвиток навичок збереження ментального здоров'я, стійкості дитини до стресу, вміння підтримувати психоемоційний баланс неодмінно пов'язане з роботою зі значущими дорослими, які знаходяться поряд з дитиною. Важливо враховувати наступні *сімейні фактори, які складають основу сприятливого психоемоційного контакту у родині*:

а) *психоемоційний стан батьків* – наявність дистресу, ПТСР-симптомів, психотравми у батьків, які сприяють виникненню таких же розладів у дітей, ускладнюють їхній перебіг та подолання;

б) *ступінь відкритості, надійності, передбачуваності, близькості стосунків у родині* – порушення цих показників у родинних стосунках створює значний додатковий стресовий вплив для дітей, що значно ускладнює перебіг психотравмівного процесу та подолання наслідків дистресу;

в) *домінуючі реакції значущих дорослих на власний стрес та який переживає дитина* – діти вчать, у першу чергу, від батьків, як реагувати на стресові обставини. Несприятливий тип реагування дорослих на стрес погіршує та ускладнює стресові реакції у дітей, негативно позначається на їхньому засвоєнні досвіду, інтеграції конструктивних висновків зі стресових обставин [10; 11].

Наступною важливою складовою розвитку життєстійкості дитини, є *актуалізація їїньої активної життєвої позиції, оволодіння навичками самопомоги*. Створення такої специфічної життєвої позиції можливе за умов поетапного опрацювання негативних наслідків стресу, поступовому формуванні психологічних можливостей для активації:

1. *Відновлення відчуття базової безпеки* – базовий етап психологічної роботи, на якому відновлюється почуття захищеності, надійності, сталості середовища, послаблюються занадто жорсткі механізми захисту психіки, що актуалізувалися через надмірні стресові чинники, відбувається зняття тілесних та емоційних надмірних напружень.

-
-
2. *Активізація та загартування психологічних ресурсів* – етап, на якому відновлюються та зміцнюються природні психологічні ресурси дитини, відбувається оволодіння дітьми навичками саморегуляції та психогієни;
  3. *Пропрацювання негативних психоемоційних станів* – етап, на якому відбувається створення умов для опрацювання та копіювання негативних переживань, що виникли у зв'язу зі стресовими обставинами;
  4. *Актуалізація механізмів самовідновлення, адаптації до нової життєвої ситуації, актуалізація активної життєвої позиції* – етап, на якому відбувається зміцнення та закріплення позитивних змін у психоемоційному стані дітей, активізація процесу самовідновлення, формування сприятливого соціального середовища та адаптація до нього [6].

Активна життєва позиція, яка сприяє розвитку життєстійкості реалізується за певними специфічними векторами, які конкретизуються у навичках самопомоги та саморегуляції:

1. *Піклування про емоційне та ментальне здоров'я, профілактика, подолання симптомів дистресу*: навички психопрофілактики, навички розпізнавання стресових чинників та ознак їхнього впливу на психоемоційний стан, навички опанування, збалансовування психоемоційного стану, навички релаксації та відновлення ресурсів, навички самостійного опрацювання негативних наслідків впливу надмірних стресових чинників;
2. *Пропрацювання стосунків з батьками, розвиток надійної прив'язаності з ними* – навички розпізнавання несприятливих форм комунікації в родині, навички розпізнавання та опрацювання власних негативних станів у комунікації, навички розпізнавання власних потреб у близьких стосунках, навички відновлення сприятливого контакту з близькими;
3. *Уміння ефективно діяти у стресових ситуаціях* – навички розпізнавання стресових/кризових життєвих обставин, навички розроблення ефективного алгоритму подолання стресових/кризових обставин [11], навички усвідомлених дій у відповідності від етапу опанування стресовими/кризовими обставинами;
4. *Подолання відчуженості, інтеграція у соціальний простір, посттравматичне зростання* [8; 9; 11] – навички розпізнавання соціальних потреб у контакті з іншими, навички опрацювання негативних станів, пов'язаних з соціальною напруженістю, навички відновлення сприятливого контакту та комунікації, навички самовідчуття власних інтересів та бажання у соціальному середовищі, навички розпізнавання власного стану відчуженості, навички виходу з самоізолювання та навички просити допомогу, підтримку інших.

Отже, розвиток життєстійкості дітей у військовий час пов'язаний з активацією специфічних ділянок активності дитини, що включає в себе особистісні та соціальні компоненти.

Список використаних джерел:

1. Attanayake, V., McKay, R., Joffres, M., et al. (2009). Prevalence of mental disorders among children exposed to war: a systematic review of 7,920 children. *Med Confl Surviv*, 25(1), 4–19.
2. Drury, J., Williams, R. (2012). Children and young people who are refugees, internally displaced persons or survivors or perpetrators of war, mass violence and terrorism. *Curr Opin Psychiatry*, 25 (4), 277–284.
3. Chrisman, A.K., Dougherty, J.G. (2014). Mass trauma: disasters, terrorism, and war. *Child Adolesc Psychiatr Clin N Am*, 23(2), 257–279.

-
-
4. Michelle Liu, M.D. (2017). War and Children. *American Journal of Psychiatry*, 12 (7), 3-5. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp-rj.2017.120702>.
  5. Rachel C. (2017). Public health implications and risks for children and families resettled after exposure to armed conflict and displacement. *Scand J Public Health*, 45(3), 209-211. DOI: 10.1177/1403494816675776.
  6. Кісарчук З. Г., Омельченко Я. М. (2016). Специфіка перебігу кризових станів, психотравми та посттравматичного стресового розладу у дітей. *Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки* : методичний посібник. Київ. С. 9-21.
  7. Лазос Г. П. (2015). Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник*. Київ : ТОВ "Видавництво "Логос", 26-64.
  8. Міщук С. С. (2015). Згуртування як провідна умова подолання психотравми: традиційний та сучасний контексти. *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій* : методичний посібник. К. : ТОВ "Видавництво "Логос", 64–77.
  9. Міщук С. С. (2019). Відчуженість як центральний феномен психотравмівного процесу *Психологічний часопис*. Вип. 5. № 12. 137-151. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12>
  10. Омельченко Я. М. (2019). Значення типу реагування на стрес значимих дорослих у процесі формування стресостійкості особистості. *Психологічний часопис*. Вип. 5. № 12. 169-181. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12>.
  11. Омельченко Я. М. (2020). Технологія розвитку життєстійкості дітей військовослужбовців, що мають прояви ПТСР, засобом відновлення сприятливого психоемоційного контакту у родині. Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу. Монографія /за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : Видавничий Дім "Слово", 87-114.
  12. Титаренко Т. М. (2009). Кризове психологічне консультування: програма навчального курсу. Академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Міленіум, 64 с.

УДК 373.5.091.12:159-051"364"

Рашковська І. В.,
кандидат психологічних наук, доцент
НДЦ Інститут сімейної та молодіжної політики
Інституту молодіжної політики та соціальної роботи
УДУ імені Михайла Драгоманова

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ШКОЛИ З НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІДЛІТКАМ ПІД ЧАС ВОЄННОГО ЧАСУ

Під час подій, що відбуваються в країні, багато людей перебувають у стані стресу, скутості, невизначеності тощо. Зокрема, дуже важко сучасну ситуацію життя в обмеженостях війни переживають підлітки. Перебування учнів школі пов'язано з постійним стресом як педагогічної спільноти так й учнів. Й тому перед дорослими, зокрема шкільними психологами зараз стоїть завдання зберегти свій нормальний психологічний стан та забезпечити такі умови учням, що знаходяться за партою. В цьому плані дуже важливо практичним шкільним психологам забезпечити підлітків інструментарієм, який сприяв ба збереженню здоров'я та безпеки.

У педагогічній спадщині В. Сухомлинського важливим чинником піклування про дітей є їх здоров'я. За його словами, здоров'я – це повнота духовного життя, радість, ясний розум, яке залежить від особистості [2, с. 8-10]. На думку О. Савченко, проблема виховання в дітей здорового способу життя є багатоаспектною. Вона охоплює впровадження нового змісту забезпечення умов для позитивного впливу на всі складові здоров'я й поширення інноваційних технологій на його збереження та зміцнення [3, с. 8–11].

Як свідчить досвід, багато психологів надають переваги в роботі застосуванню арт-терапії – методу, що характеризується зціленням творчістю, допомагаючи таким чином зцілитися, позбутись стресів, покращити настрій, зрозуміти себе, підвищити самооцінку та відчувати себе більш врівноваженим у наш нелегкий час. Арт-терапевтичні вправи, що використовують психологи та вчителі (іноді в співпраці зі шкільним психологом) можуть носити як активний, так і пасивний характер. Активні методи арт-терапії спрямовані на створення арт-продукту. Це означає використання ізотерапії, казкотерапії, піскової терапії, фототерапії, імаготерапії (арт-терапія засобами театральної дії), музичної терапії тощо. Потужним та дієвим методом арт-терапії є терапевтична гра, що використовується сучасними психологами й має багатовекторний терапевтичний ефект для психологічного відновлення психологічного балансу. Цей метод майже не має протипоказань та може бути цікавим підліткам.

Аналізуючи сучасний період військового стану в Україні, всі вищезазвані напрямки арт-терапії актуальні до використання для зниження тривоги стресових проявів, відновлювання внутрішнього самопочуття після травмуючих подій. Також за допомогою ігрових малюнкових методик підліток має можливість зрозуміти свої емоції та емоції оточуючих, вивчити власну самооцінку, налагодити стосунки зі своїми однолітками. Звісно, арт-терапія є психотерапевтичною методикою. Вона має свої теоретико-емпіричні засади й повинна застосовуватись спеціалістами, які мають спеціальну підготовку. Також потрібно відмітити, що багато інструментів арт-терапії практично не мають вікових обмежень і досить проста в використанні, зацікавлює одразу як дітей, так і дорослих. Більше того, учасники просто виконують нескладні завдання, просто граються, а, насправді позбавляються багатьох психологічних проблем та отримуючи спокій та рівновагу.

Отже, розглянемо ретельніше одну з потужних арт-терапевтичних методик, що має назву мандалотерапія. Термін “мандала” ще кілька років тому сприймали як щось езотеричне та невивчене. Але завдячуючи новим науковим здобуткам та практичним психологічним методикам, наразі мандалотерапія успішно використовується на практиці. За словами К. Г. Юнга “мандала насправді – це цілісність особистості, коли в неї все в гармонії” [4, с. 20–21].

Отже, використання мандалотерапії є дуже актуальною технікою для збереження цілісності особистості будь-якого віку та учнів підліткового віку, зокрема. Цей метод теж може використовуватись практичним психологом в активних та пасивних формах. Активна форма мандалотерапії – це створення своєї мандали, пасивна – отримання готового центричного зображення для терапії. Існує також змішана форма роботи з мандалами – це коли дитина обирає шаблон, який подобається та розфарбовує його на свій розсуд [3]. Даний метод дозволяє підліткам вирішити наступні проблеми: допомога у вираженні та розумінні емоцій, вирівнювання внутрішнього психологічного стану, зняття напруги, розвиток навичок саморегуляції та багато інших.

Дієвою арт-терапевтичною практикою виявилася робота з мандалою захисту. Особистість підліткового віку завжди потребує прихильності, впевненості в захисті – це є

її базовою потребою. На сучасному етапі нашого життя ця потреба стала ще більш актуальною. Ми всі потребуємо захисту, а діти та підлітки особливо. Пропонуємо технологію роботи з “Мандалою захисту”. Вправа “Мандала захисту”. Матеріалом для цієї вправи: в ідеалі є аркуш паперу, кольорові засоби для малювання, які легко контролювати (крейда, пастель, олівці, фломастери); в реальності – все, що є в наявності.

Цікаво спрацьовує з підлітками такий інструмент як іграшка, Підлітки, що знаходяться в тривожному стані приходять в кабінет до психолога та обирають з полиць іграшку, яка їм подобається. Вони по черзі розповідають про переживання своєї іграшки, фактично, розповідаючи про свої. Інші слухають та намагаються від імені іграшок надавати підтримку. Проектуючи свої страхи та тривоги на іграшку, підлітки позбуваються своїх негативних емоцій.

Цікавим виявляється заняття з підлітками з використанням дихальних практик. Всі ці вправи та й багато інших можна робити в будь-якому місті, навіть в укритті. Різновидів таких вправ є дуже багато. Тому дуже важливо їх застосовувати в роботі з підлітками в наші нелегкі часи.

Безумовно, дослідження потребує подальших розробок та доповнень, а, також розробки практичних рекомендацій для роботи практичних психологів шкіл.

Список використаних джерел:

1. Головатюк І. Г. Арт-терапія у зарубіжній науковій традиції. Науковий вісник ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2017. Випуск 2. С. 63–65.
2. Савченко О. Я. Психодидактичні аспекти реалізації здоров'язберезувальної функції шкільної освіти: діалог з В. О. Сухомлинським. *Рідна школа*. 2012. № 7 (991). С. 8-11.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. К. : Радянська школа. 1976. Т. 2. 665 с.
4. Техніка релаксації. URL: <https://uan.koshachek.com/articles/tehnika-relaksacii-ta-dihalni-vpravi-zhurnal-ce.html> (дата звернення: 30.07.2022 р.).

УДК 159.9-051"364"

*Романовська Д. Д.,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії прикладної психології освіти
Українського науково-методичного центру
практичної психології і соціальної роботи
Національної академії педагогічних наук України*

ОСОБИСТІСНІ СТРАТЕГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В УМОВАХ ВІЙНИ

Повномасштабна війна росії проти України обумовили виникнення серйозних викликів у професійній діяльності практичних психологів закладів освіти. Відбулася трансформація змістових ліній психологічного супроводу освітнього процесу, серед яких пріоритетним стала перша психологічна та кризова допомога, психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу.

Більшість практичних психологів не були готові надавати якісну допомогу дітям, дорослим, які перебували в ситуаціях небезпеки, з ознаками гострих стресових реакціях. Тривалий час фахівці психологічної служби закладів освіти займалися переважно

інтелектуальним та соціальним розвитком дітей, підлітків, і визначальними у професійній діяльності психолога були його знання та вміння у віковій та педагогічній психології. Концепція нової української школи, яка запроваджена в освіті з 2017 року, спрямувала фахівців у своїй професійній діяльності приділяти особливу увагу розвитку емоційного та соціального інтелекту здобувачів освіти. Пандемія та Covid-19 з березня 2020 року зорієнтували психологів на збереження психічного здоров'я та гармонізацію емоційного стану учасників освітнього процесу в умовах дистанційного навчання. З 24.02.2022 року пріоритетним стала перша психологічна допомога та емоційна підтримка з метою запобігання формування психічних розладів, серед яких гострий стресовий розлад та посттравматичний стресовий розлад, панічні атаки та інші.

Стратегіальна організація свідомості та діяльності психолога детермінує процес перетворення здобутих знань у власний індивідуальний стиль діяльності, що важливо в системі неперервного розвитку професіонала [1]. Наявність сформованих стратегій професійної діяльності у психолога, який забезпечували їм успіх та результативність у системі психологічного супроводу учасників освітнього процесу ще до повномасштабного вторгнення допомогли їм швидше подолати труднощі, пов'язані з викликами війни.

Оптимізувати процес професійного становлення психолога ми пропонуємо в системі післядипломної педагогічної освіти, методичної роботи обласних центрів практичної психології та соціальної роботи за допомогою формування у них особистісних стратегій професійної діяльності.

Особистісна стратегія професійної діяльності – це інструмент професійної діяльності психолога, який забезпечує творчий підхід та детермінує особистісний план дій у постановці цілей та вирішенні поставлених завдань та запитів клієнта, за допомогою якого формується та реалізується індивідуальний стиль фахівця. Сформована раніше класифікація особистісних стратегій професійної діяльності психолога, в яку входило 44 основні стратегії, що були згруповані у 4 групи (теоретико-орієнтаційні, практико-орієнтаційні, організаційно-методичні та технологічні) [1, с. 26] також трансформувалась в умовах викликів війни.

Сформованість особистісних стратегій професійної діяльності, відповідно до рівнів, психолог представляє за допомогою стратегіального поля. *Стратегіальне поле психолога* – це ієрархізована сукупність видів особистісних стратегій професійної діяльності, яка утворена в ході набуття та вдосконалення теоретичних знань і досвіду практичної роботи, що може потенційно реалізуватися психологом в межах визначених професійних завдань [1]. Стратегіальне поле має вигляд мішені, яка складається з чотирьох інтегрованих рівнів сформованості особистісних стратегій професійної діяльності (початкового; середнього, достатнього, високого). В центрі розміщуються ті стратегії, які сформовані у психолога на високому рівні і якими фахівець володіє якісно і ефективно. Високий рівень сформованості особистісних стратегій професійної діяльності знаходиться в центрі мішені і відображає ціль, якої прагне досягнути психологом. Крайне коло мішені відображає початковий рівень, в ньому представлені ті стратегії, з якими фахівець-психолог знайомий лише на теоретичному рівні і які, можливо, йому і не потрібні для здійснення результативної психологічної допомоги [2].

За допомогою авторського опитувальника “Стратегіальне поле психолога” (це метод самооціночного шкалування) ми визначили особливості стратегіального поля психолога в умовах війни. Для пояснення результатів сформованості стратегіального поля запропоновано використовувати поняття “оптимальне стратегіальне поле”, в якому визначаються ті стратегії діяльності, що сформовані на високому рівні професійної компетентності [2].

Отже, оптимальне стратегіальне поле професійної діяльності групи практичних психологів закладів освіти Чернівецької області (224 фахівця), які активно працювали з ВПО, учасниками освітнього процесу, що постраждали внаслідок війни у 2022 році, складається з 3 стратегій та характеризується більшою орієнтацією на групу *практико-орієнтаційних стратегій*: психоемоційно стабілізаційна; психоедукаційна; консультативна.

Серед *технологічних* стратегій у групі досліджуваних на високому та достатньому рівні сформовані стратегії розуміння та підтримки. Серед *організаційно-методичних* – інтуїтивна стратегія. Серед *теоретико-орієнтаційних* – тілесно-орієнтована, арт-терапевтична стратегії та когнітивно-поведінкова стратегії.

З метою формування стратегіального поля ефективної діяльності психологів в умовах війни в системі науково-методичного супроводу було використано спеціальний навчальний тренінг-практикум “Формування особистісних стратегій діяльності психологів” [1, с. 139-162].

Список використаних джерел:

1. Романовська Д.Д. Особистісні стратегії професійної діяльності психологів : монографія. Чернівці : Технодрук, 2014. 246 с.
2. Романовська Д. Д. Діагностичні можливості опитувальника “Стратегіальне поле психолога”. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. Київ : видавничо-друкарський комплекс Університету “Україна”, 2011. № 3. С. 117-122.

УДК 159.944.4:656.61-051

Сорока О. М.,
кандидат психологічних наук
Дунайського інституту Національного університету
“Одеська морська академія”

ТРЕНІНГ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ФАХІВЦІВ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ

З метою психопрофілактики наслідків негативного впливу різних стрес-чинників, присутніх у діяльності фахівців морського транспорту, а також підвищення їхньої стресостійкості, під час реалізації авторської програми ключова роль відводиться навчанню прийомам психічної саморегуляції та самоконтролю. Основні завдання тренінгових занять були такими: активізація особистості учасників, покликана перебудувати неефективні засоби реагування в індивідуально-значущих стресогенних ситуаціях; навчання контролю власного емоційного стану; вироблення вмінь використовувати ефективну, адекватну форму “психологічного захисту” за складної зовнішньої ситуації. Під неефективним способом реагування у цьому контексті розумілась адекватна поведінкова реакція на стимул-подразник (у межах регламентованих умовами професійної діяльності), яка суб’єктивно оцінюється як негативна та викликає широкий спектр негативних емоцій; а також – неадекватна ситуації поведінка, викликана гіпертрофованим передбаченням загрози.

Методичною основою тренінгових занять є метод образної сенсорної репродукції, метод прогресуючої м’язової релаксації Е. Джейкобсона, метод аутогенного тренування

І. Шульца, метод систематичної десенсибілізації. Перелічені методи використовувалися у поєднанні з музикотерапією. Метод образної сенсорної репродукції являє собою варіант вільних асоціацій і, в умовах тренінгу дозволяє виявляти індивідуально-значущі позитивні образні асоціації, які пов'язані з переживаннями спокою, розслаблення, внутрішньої гармонії, а також сформувати навички довільного використання позитивних образів, що репродукуються, як одного з можливих прийомів регуляції емоційного стану. Метод прогресуючої м'язової релаксації Е. Джейкобсона засновано на припущенні про те, що людина здатна до вольової регуляції активності симпатичної та парасимпатичної нервових систем, перша з яких активізується у стані неспання і посилює активність під впливом екстремальних чинників, а друга активізується у стані спокою, розслабленості, сну. Чимало дослідників вказують, що цей метод є достатньо ефективним як спосіб зниження несприятливих наслідків стресу та ліквідації посттравматичних стресових розладів. У свою чергу метод аутогенного тренування засновано на використанні прийомів самонавіювання для досягнення глибокого ступеня аутогенного занурення та реалізації самовпливу за допомогою самонавіювання. О. М. Кокун на основі аналізу теоретичних та експериментальних матеріалів із вивчення стресу зазначає, що, використовуючи психофізіологічні механізми різних прийомів психічної саморегуляції, людина може цілеспрямовано коригувати власні реакції і не лише активно налаштовуватися на майбутню або очікувану стресову ситуацію, але і завдяки систематичній вправі симпто-парасимпатичної систем зберігати оптимальний психоемоційний стан в процесі стресового впливу [1].

З метою навчання учасників тренінгових занять зниженню емоційної сприйнятливості стосовно певних ситуацій використовуються вправи, розроблені з урахуванням методу систематичної десенсибілізації Дж. Вольпе [3]. Метод систематичної десенсибілізації містить три елементи: глибоку м'язову релаксацію, побудову ієрархії застрашувальних стимулів та образне уявлення (візуалізація) людиною жахливих об'єктів під час релаксації. Десенсибілізація заснована на керованій усвідомленій уяві загрозової ситуації та збереженні безпечної дистанції, що запобігає виникненню страху.

Широке застосування мають тренувальні вправи проводяться у музичному супроводі. Функціональна музика використовується як один із методів естетотерапії з лікувальною метою, а також для формування та підтримки сприятливого емоційного стану. Музика характеризується як подразник, що безпосередньо впливає на регуляцію емоційних станів. Підбираються інструментальні музичні твори релаксаційного характеру (музика, що виконується у спокійному, уповільненому темпі) для комплексу вправ з емоційно-м'язової релаксації та цільового навіювання, і музичні твори швидшого темпу, мажорного характеру для мобілізуючого комплексу.

Оскільки тренінг є активним засобом особистісно-орієнтованого навчання, перевага надається груповій формі занять. На думку К. Вітакер, Ж. Піаже та ін. групова робота є більш ефективною, ніж індивідуальна, адже саме група рівних, які спільно вирішують завдання, є середовищем зародження та виношування ініціативної поведінки у пізнавальній сфері. Заняття проводяться у формі гетеротренінгу під керівництвом психолога. Загальний курс – 12 занять по 2 години (для кожної підгрупи учасників). Частота занять: 3 рази на тиждень. Обладнання: напівкрісла, аудіомагнітофон, касети із записами інструментальної музики, фліп-чарт, маркери, ручки, папір для записів. Система тренінгових занять складається із двох модулів. Перший модуль (6 занять по 2 год.) присвячений формуванню навичок релаксації та аутосугестії. На початку кожної зустрічі учасникам представляється план занять, інформація про можливості кожної з запропонованих до освоєння методик, передбачувані результати та шляхи їхнього

досягнення. Докладно пояснюються у доступній формі основні психологічні та фізіологічні механізми вправ, прийоми, що допомагають прискорити їхнє освоєння. Далі пропонуються спеціально відібрані вправи щодо формування навичок емоційно-м'язової релаксації. Метою таких вправ є нейтралізація негативних емоцій та створення емоційно-позитивного фону релаксації за допомогою уяви: відтворення, на основі особистого досвіду та фантазій певних комфортних ситуацій: сюжетів природи, місць відпочинку та ін.; усвідомлення та запам'ятовування відчуттів розслабленого м'яза за контрастом з напруженою для досягнення повного розслаблення м'язової мускулатури. На тлі емоційно-м'язової релаксації в процесі тренувань для прискорення освоєння вправ і чіткості відчуттів зі створенням міцного умовно-рефлекторного зв'язку "уява – відчуття – позитивний емоційний стан" застосовується поєднання гетеросугестії (безпосередній вплив психолога), та аутосугестії (самонавіювання, самопереконання). Відомо, що словесний сигнал, або образ, викликаний цим сигналом, при систематичному повторенні веде до утворення умовних вербально-вісцеральних реакцій, що сприяє формуванню бажаного стану. Перші три заняття навіювання здійснюються у вигляді повторення формул за психологом. Формули є однаковими для усіх і спрямовані формування загального позитивного емоційного стану.

Далі під час індивідуальних розмов підбираються формули для кожного учасника. Починаючи з 4-го заняття, в процесі емоційно-м'язової релаксації використовуються індивідуальні формули аутосугестії. На наступному етапі використовуються вправи мобілізуючого характеру: повторення формул, що мобілізують, які підкріплюються фізичними вправами – згинання і розгинання рук у ліктьових суглобах, кругові рухи кистями рук і стопами, потягування. Наприкінці заняття кожному з присутніх пропонується поділитися власними враженнями, розповісти про почуття, відчуття, емоції, що виникали під час тренування, що сприяло підтримці впевненості у власних силах, підвищенню мотивації учасників. Другий модуль (6 занять по 2 год.) містить відпрацювання релаксаційних вправ та освоєння методу систематичної десенсибілізації. На початку учасникам пропонується інформація про сам метод і можливості його застосування для запобігання негативним стресовим реакціям в екстремальних ситуаціях. З кожним із них індивідуально обговорюється передбачувана тема образу, що реконструюється.

При цьому приділяється увагу тому, щоб обрана ситуація була надзначушою, оскільки за умов групового навчання і ліміту часу відпрацювання глибинних страхів було проведено ефективно. В основному для відтворення образів обираються сцени з професійної діяльності та повсякденного життя: неприємна розмова, неправильна поведінка оточуючих, необхідність виконання небажаної дії тощо. Для вибору індивідуально-значущої ситуації та подальшого коригування негативного емоційного стану, що виникає під її впливом, кожному учаснику пропонується скласти письмово ієрархію негативного емоційного стану у конкретній обраній ситуації, т. з. "Сходи ієрархії страхів". Далі проводяться навчання прийомам систематичної десенсибілізації.

На останньому етапі кожного заняття обговорюються відчуття на момент тренування, а також типові кризові ситуації: конфліктні службові ситуації, конфліктні ситуації у сім'ї. Під час обговорення багато учасників можуть повідомляти про те, що, моделюючи ситуацію, що викликає напругу, зазвичай відчували легку напругу м'язів плечового пояса, рук, ніг та ін. Виходячи з особистісних особливостей, ставлення учасників до певних ситуацій тренер спільно з ними прагне знайти найбільш прийнятні форми реагування, виробити індиферентне ставлення до цих ситуацій. Таким чином, проводиться корекція стосунків до стресогенних ситуацій і виробляється оптимальна

система реагування. Наступні п'ять занять присвячено відпрацюванню навичок, отриманих в процесі освоєння вище описаних методів. Закінчуючи загальний курс занять, передбачається, що переважна більшість учасники відзначать підвищення загального фону настрою та почуття впевненості у власних силах. Наприкінці занять рекомендується використовувати набуті навички у повсякденному житті для зняття нервової напруги в екстремальних умовах, програмування позитивного самопочуття, моделювання комфортного емоційного стану.

Список використаних джерел:

1. Кокун О. М. (2004) Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психофізіологічному забезпеченні діяльності : дис. ... д-ра психол. наук. Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К. 426 с.
2. Lazarus, R. S., Launier, R. (1978) Stress-related transactions between person and environment. In: L. A. Pervin, M. Lewis. (Eds.). Perspectives in interactional psychology. New York : Plenum Press, 287-327.
3. Wolpe, J. (1969) The practice of behavior therapy. New York : Pergamon Press.

УДК 159.95:613.86

*Ткачишина О. Р.,
кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри психології особистості та соціальних практик
Київського університету імені Бориса Грінченка*

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я

Нестабільність, невизначеність, складність, неоднозначність, важкопрогнозованість та непередбачуваність – це лише деякі особливості сучасного світу які впливають на психіку особистості і змушують її адаптуватися до змін соціально-психологічної реальності. Повсякденне життя особистості в час загальних соціальних трансформацій і потужного інформаційного тиску, які змушують перебувати в стані постійного емоційного напруження, стає загальною нормою. Перебуваючи у ситуаціях постійних стресів та емоційних навантажень, таким проблемам, як внутрішній неспокій, тривога, дискомфорт, зазвичай, не надається належної уваги, не дивлячись на те, що вони можуть призводити до криз, тяжких душевних розладів, потрясінь і негативно впливають на психіку людини та її ментальне здоров'я, а в трагічних випадках закінчуються самогубством.

Динамічність сучасного світу, негативні зовнішні чинники такі, як нестабільність соціально-економічного, політичного становища суспільства, пандемія COVID-19, глобальна криза, військові конфлікти та війни, природні катаклізми (землетруси, повені тощо) впливають на формування образу зовнішнього світу у свідомості особистості, який постає складним і непередбачуваним. Крім того, соціально-технологічний прогрес призводить до зростання негативного впливу на особистість інформаційних потоків, збільшення обсягу впливу інформації на психіку людини, зростання повсякденних фізичних та психологічних навантажень, прискорення темпів та ритму життя, загострення екзистенційного почуття страху, невпевненості, розгубленості та розчарування. Зазначені

негативні впливи та загрози психологічному благополуччю особистості актуалізують проблему ментального здоров'я у сучасному світі [4].

В Україні дана проблема набуває особливої актуальності, що зумовлено реаліями життя, зокрема, повномасштабною війною та її наслідками. В таких умовах особистість все частіше опиняється в стресових ситуаціях, обставинах невизначеності та важкопрогнозованості, ситуаціях коли порушується нормальне життя, а інколи, і забезпечення базових життєвих потреб, у тому числі, і потреби у безпеці, і для того щоб вижити особистість змушена адаптуватися до цих змін.

Динамічність та суперечливість сучасного світу обумовлюють значний вплив на свідомість особистості, втручаються в її особистісний простір і можуть негативно впливати як на психічне, так і на психологічне здоров'я. Невизначеність життя, важкопрогнозованість майбутнього, відсутність або руйнація планів та перспектив призводять до зростаючого емоційного напруження, підвищеної тривожності, появи страхів, нав'язливих негативних думок та постійних переживань, що значною мірою впливають на стан психологічної рівноваги особистості та її психологічне благополуччя.

В умовах суспільних трансформацій найважливішим ресурсом розвитку суспільства стає потенціал особистості, компетентної у виконанні своїх соціальних та професійних функцій, відповідальної у прийнятті рішень, здатної до саморозвитку та саморегуляції, адаптації до змін, що відображає загальні психологічні аспекти психічного, тобто ментального здоров'я.

Соціальна дійсність, як політична, так і економічна, війни та інші соціально-економічні потрясіння досить часто стають для особистості потужним стресогенним чинником, а довготривалий стрес зазвичай виступає провокатором життєвої кризи, що в сою чергу актуалізує проблеми кризових ситуацій, реагування на них, їх переживання та подолання. Все це може негативно відбиватися на ментальному здоров'ї людини. Таким чином, соціально-психологічна реальність в умовах сучасного існування людського суспільства є досить мінливою, при цьому з роками спостерігається тенденція до зростання швидкості цих змін, зростає інформаційний потік на психіку людини, зазнають трансформацій спосіб життя особистості, її особистісне буття та існування суспільства в цілому. Перед особистістю в сучасному соціумі постають як нові можливості, так і нові виклики та загрози. Тому, проблема ментального здоров'я набуває все більшої актуальності у сучасному світі [4].

Термін VUCA виник у 1987 році і став використовуватись як визначення мінливого світу, в якому потрібно взаємодіяти із величезною кількістю інформації та швидко реагувати на нові факти: volatility (нестабільність), uncertainty (невизначеність), complexity (складність), ambiguity (неоднозначність) [6]. Етап VUCA прийшов на зміну SPOD-світу: стійкому (steady), передбачуваному (predictable), простому (ordinary), визначеному (definite). Період впливу SPOD закінчився у 80-ті роки минулого століття через різкий розвиток технологій та збільшення кількості інформації.

В наш час на зміну цьому етапу приходить новий. Ми можемо спостерігати ці зміни у кожній із сфер нашого життя. Футурист Жамі Кассіо переконаний, що наш світ став набагато швидшим і складнішим, ніж був на етапі VUCA, тому запропонував новий термін – BANI-світ:

- Brittle (крихкий, ламкий) – крихкий світ означає, що будь-які звичні нам системи, способи дій, організації можуть зруйнуватися будь-якої миті. Кризи, які раніше стосувалися лише однієї держави чи регіону, впливають на весь світ. Немає нічого надійного і ніхто не захищений.

- Anxious (неспокійний, тривожний) – неможливість передбачити, що станеться далі породжує високий рівень фонові тривоги, який постійно зростає.

- Nonlinear (нелінійний) – нелінійний світ не дозволяє встановити чітких зв'язків між причинами та наслідками, наприклад, між нашими діями та їх результатом. Події мають системний ефект, впливаючи відразу на все. І для досягнення мети потрібні численні системні дії.

- Incomprehensible (незбагнений) – незбагнений світ унеможливорює створення повного уявлення про те, що відбувається. Усі знання завжди неповноцінні, люди відчувають гостру недостатність точних перевірених даних. Тому більшість рішень ми змушені приймати у ситуації невизначеності [5].

Крихіткість проявляється у нестійких ситуаціях, що трапляються щодня, і непередбачуваних змінах – за своєю природою, швидкістю, об'ємом, динамікою. Особистість у сучасному світі все більше починає сприймати нестабільність як нову умову реальності. Зазначені особливості сучасного світу не можуть не впливати на ментальне здоров'я особистості.

Проблема психічного та психологічного здоров'я, яка є особливо актуальною в наш час, цікавила багатьох, як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників таких, як: А. Адлер, Р. Ассаджіолі, Б. Братусь, Л. Бурлачук, І. Дубровіна, А. Елліс, Е. Еріксон, О. Завгородня, Н. Колотій, І. Коцан, В. Лищук, Л. Лушин, А. Маслоу, С. Московичі, К. Роджерс, В. Франкл, З. Фрейд, Е. Фром, К. Хорні, К. Юнг та багатьох інших.

Розкриваючи поняття психічного (ментального) здоров'я, Всесвітня організація охорони здоров'я виокремлює сім компонентів психічного здоров'я: 1) усвідомлення постійності та ідентичності свого фізичного і психічного "Я"; 2) постійність й однаковість переживань в однотипних ситуаціях; 3) критичне ставлення до себе і своєї діяльності; 4) адекватність психічних реакцій впливу середовища; 5) здатність керувати своєю поведінкою відповідно до встановлених норм; 6) планування власної життєдіяльності і реалізація її; 7) здатність змінювати свою поведінку залежно від зміни життєвих обставин [3].

Дослідники виділяють найбільш типові ознаки порушення ментального здоров'я у сфері психічних процесів такі, як: неадекватне сприйняття самого себе, свого "Я", нелогічність, зниження когнітивної активності, хаотичність (неорганізованість) мислення, категоричність (стереотипність) мислення, підвищена навіюваність, некритичність мислення. До психічних станів відносять: афективну тупість, безпідставну злість, ворожість, підвищену тривожність. Серед властивостей виділяють: залежність від шкідливих звичок, уникнення відповідальності, втрата віри у свої можливості, пасивність («духовне нездоров'я»).

Загалом особистість, що має порушення на рівні ментального здоров'я є достатньо дезінтегрованою. Для неї характерна втрата інтересу, любові до близьких, пасивна життєва позиція. Щодо самоуправління, то вона характеризується неадекватністю самооцінки, послабленим чи, навпаки, невинувато гіпертрофованим самоконтролем, послабленням волі. Соціальне неблагополуччя особистості виявляється у неадекватному сприйнятті (відображенні) навколишньої дійсності, дезадаптивній поведінці, конфліктності, ворожості, егоцентризмі, прагненні до влади (як самоціль) [1; 2].

Таким чином, розглянуті ознаки психічного нездоров'я проявляються в міжособистісних відносинах, спілкуванні, особливостях поведінки людини, а саме, можна простежити, що така особистість обирає неконструктивні стратегії поведінки. Отже, порушення на рівні ментального здоров'я впливають на життєдіяльність людини в цілому та її функціонування у соціумі і виходять за межі окремої особистості, а інколи і за межі

певних соціальних груп, що потребує розв'язання даної проблеми на рівні всього суспільства.

Список використаних джерел:

1. Борисюк А. С. До проблеми психічного та психологічного здоров'я молоді. *Психологічні науки* : зб. наук. праць. Том 2. Випуск 10 (91), 2013. С. 46-51.
2. Психология здоров'я : учеб. для вузов / под ред. Г. С. Никифорова. СПб. : Питер, 2006. 607 с.
3. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. К. : “Академвидав”, 2006. 424 с.
4. Ткачишина О. Р. Особистість у сучасному соціумі: психологічний аспект. *Габітус*. Науковий журнал Вип. 24. Т. 2. Видавничий дім “Гельветика”, 2021. С. 107-111.
5. BANI – How To Make Sense Of A Chaotic World? – URL: <https://thinkinsights.net/leadership/bani/>
6. VUCA-WORLD. – URL: <https://www.vuca-world.org/>

УДК 159.953.33

Трачук Р. Г.,
кандидат філософських наук,
заступник Голови правління ГО “Нова полонина”

ФЕНОМЕН ЕПІЗОДИЧНОЇ ТА СЕМАНТИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: ВІД ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ ДО РОЗУМІННЯ

Спираючись на психологічну літературу про пам'ять, можна виділити три типи пам'яті: процесуальну, семантичну та епізодичну. У всіх трьох випадках минулий досвід певним чином впливає на теперішню дію, навіть якщо форма впливу відрізняється.

Три вищезгадані види пам'яті використовують дуже різні види здібностей, від тілесних, заснованих на звичках, схемах поведінки і до дуже складних семантичних та когнітивних навичок.

Тулвінг [1, с. 381-402) розмежував епізодичну та семантичну пам'ять, Численні напрямки досліджень вивчали складні відносини між цими нібито окремими, але, очевидно, взаємопов'язаними системами пам'яті [2, с. 1041-1057]. Сам Тулвінг стверджував: “Я називатиму обидва види пам'яті двома сховищами або двома системами, але я роблю це насамперед для зручності спілкування, а не як вираз глибокого переконання в їхньому структурному чи функціональному розділенні” [1, с. 384]. Далі він називає це “орієнтаційною установкою або дотеоретичною позицією” [1, с. 384].

Як припустив Тулвінг [3, с. 1-12], епізодична пам'ять пов'язана з автоноетичною свідомістю (чітким залученням себе у вибрану подію, яка знаходиться в одній точці часу і простору) і досвідом *пригадування*, тоді як семантична пам'ять пов'язана з ноетичною свідомістю і досвідом *пізнання*.

Використовуючи феноменологічний метод дослідження насамперед *запам'ятовування* та *пізнання*, можливо почати досліджувати, як нещодавно отримана інформація може інтегруватися в семантичну пам'ять.

Поняття епізодичної пам'яті (і пов'язане з ним поняття *пригадування*) значно еволюціонувало від початкової пропозиції Тулвінга: “Я зробив те-то і те-то, в такому-то місці, в такий-то час” [1, с. 389]. Тулвінг з часом розширює зміст цього поняття.

Епізодичні спогади – це спогади про окремі, релевантні для себе, добровільно відновлені у пам'яті події, які супроводжуються відчуттям ментальної подорожі в часі або переживанням [4, с. 1-25].

Ми будемо використовувати це визначення епізодичної пам'яті та термінологію, на відміну від ширших концепцій пам'яті про події [5, с. 1-23], [6, с. 201-209], заради послідовності і ясності.

Аналогічно, поняття семантичної пам'яті змінювалося з роками. Від початкового визначення Тулвінга [1, с. 281-402], яке зосереджувалося переважно на абстрактній, деконтекстуалізованій пам'яті вербальних матеріалів та абстрактних зв'язках між лексичними одиницями, концепція розширилася, включивши в себе такі важливі елементи, як модально-специфічні репрезентації та втілені знання, а також категоріальні та концептуальні знання. Значна частина досліджень семантичної пам'яті зосереджена на природі та організації репрезентацій у семантичній пам'яті [7, с. 511-534].

Потрібно вказати на численні спроби відокремити епізодичну та семантичну пам'ять задля якісної і кількісної оцінки механізмів пам'яті [8, с. 748-753], [9, с. 1041–1057]. Незважаючи на існування таких підходів у дослідженні епізодичної та семантичної пам'яті, потрібно зазначити, що ці дві форми пам'яті можуть бути менш незалежними, ніж припускають або сподіваються такі підходи

Важливість вивчення переходів спогадів між формами пам'яті пов'язана з труднощами, які виникають при моделюванні досвіду навчання, який можна порівняти з багатим, повторюваним, контекстуально змінним і мультимодальним впливом інформації, що відбувається в реальних контекстах.

Актуальним залишається питання про те, як нова або нещодавно отримана інформація може перейти від епізодичного характеру до інтеграції в базу знань і семантизації, як відбувається перехід від *запам'ятовування* до *знання* та схематизації.

Поведінкова робота, що передбачає натуралістичне представлення інформації протягом тривалих періодів часу, як у формальному освітньому контексті, так і в неформальних ситуаціях, узгоджується з теоретичними підходами, описаними вище. Повторення епізодично набутого досвіду може призвести до семантичного або семантично подібного знання.

Дослідження в студентській аудиторії показали практичні наслідки переходу від епізодичної до семантичної пам'яті, зокрема при дослідженні переходу від *запам'ятовування* до *знання* та розуміння.

Одним з подальших можливих напрямків дослідження взаємозв'язку епізодичної та семантичної пам'яті є дослідження “історичної пам'яті”, про що писав у своїй ранній роботі, присвяченій вивченню пам'яті на події, Н. Р. Браун [10]. Автор досліджував те, що він назвав “історичною пам'яттю” або пам'яттю на події, в т.ч. нещодавні події, інформацію про які отримано з новин чи ЗМІ тощо, і яка, на його думку, інтегрована в базу знань і є критично важливою для підтримки таких функцій, як осмислення дискурсу, прийняття рішень і формування думок.

Найбільш можливою перспективою є дослідження концептуального навчання дітей та дорослих. Як зазначають Ренольт та Раг [11, с. 139], загалом важко контролювати набуття семантичних знань, за винятком окремих випадків, таких як натуралістичне концептуальне навчання дітей або засвоєння нових, часто штучних, концепцій у дорослих.

Список використаних джерел:

1. Tulving, E. (1972). Episodic and semantic memory. In E. Tulving & W. Donaldson (Eds.), *Organization of memory* (pp. 381–402). Academic Press.

-
-
2. Renoult, L., Irish, M., Moscovitch, M., & Rugg, M. D. (2019). From knowing to remembering: The semantic-episodic distinction. *Trends in Cognitive Sciences* 23(12), 1041–1057.
  3. Tulving, E. (1985). Memory and consciousness. *Canadian Psychology*, 26, 1–12.
  4. Tulving, E. (2002). Episodic memory: From mind to brain. *Annual Review of Psychology*, 53, 1–25. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135114/>
  5. Rubin, D. C., & Umanath, S. (2015). Event memory: A theory of memory for laboratory, autobiographical, and fictional events. *Psychological Review*, 122, 1–23.
  6. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. – Київ : Центр учбової літератури, 2012, – 424 с.
  7. Balota, D. A., & Coane, J. H. (2008). Semantic memory. In J. H. Byrne, H. Eichenbaum, R. Menzel, H. L. Roediger, III, & D. Sweatt (Eds.), *Handbook of learning and memory: A comprehensive reference* (pp. 511–534). Elsevier.
  8. Greenberg, D. L., & Verfaellie, M. (2010). Interdependence of episodic and semantic memory: Evidence from neuropsychology. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 16 (5), 748–753. <https://doi.org/10.1017/S1355617710000676>
  9. Renoult, L., Irish, M., Moscovitch, M., & Rugg, M. D. (2019). From knowing to remembering: The semantic-episodic distinction. *Trends in Cognitive Sciences* 23 (12), 1041–1057.
  10. Brown, N. R. (1990). Organization of public events in long-term memory. *Journal of Experimental Psychology: General*, 119 (3), 297–314. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.119.3.297>
  11. Renoult, L., & Rugg, M. D. (2020). An historical perspective on Endel Tulving’s episodic-semantic distinction. *Neuropsychologia*, 139. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2020.107366>(2020)

УДК 159.922:316.64]:34-053.6(477)

Хлонь О. М.,
кандидат педагогічних наук, доцент
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

ПРАВОСВІДОМІСТЬ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ, ЯК ОСНОВА ДЛЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Сучасний світ набуває все більшої і більшої динаміки у питаннях розвитку та потягу до прогресу, освоєння нових технологій та розширення можливостей людини його пізнати. На цьому складному шляху дослідник, який планує досліджувати проблематику вивчення правосвідомості молодого покоління, як основу для розвитку соціально успішної особистості в контексті європейського вибору України перебуває у дихотомічній єдності двох основних зазвичай протилежних потягів: зміни існуючих уявлень на підставі нових даних та збереження стабільності базових та фундаментальних знань, які становлять основу для новоутворень. Однак ці віковічні дилеми тим складніші для розв’язання чим більше число викликів ставить новий світ перед суспільством в цілому та кожним індивідом зокрема. Нерозривна єдність буття людини і суспільства спонукає до компромісів, які однак визначаються сталими та загальноприйнятими лише в рамках необхідності застосування щодо них спеціальних процедур, за умови яких вони можуть бути кардинально змінені.

При цьому за необхідності зміни правил та нормативно-правових приписів, кінцеве рішення приймається виходячи із факторів впливу усвідомлених чи не усвідомлених об'єктивних та суб'єктивних чинників на спеціально уповноважену групу або іншого представника певної суспільної формації, що передбачає врахування думки такої формації, найбільш впливової його частини або в цілому суспільства, долученого до цього процесу. Вбираючи кожен інформаційну складову безпосереднього або опосередкованого учасника такого процесу, узагальнюючі інформаційні данні, утворюють в тій чи іншій формі єдину концепцію майбутньої бажаної поведінкової моделі, вираженої в схвалюваній суспільством поведінки та бездії по відношенню до поведінки засуджуваної суспільством, а також прогностичного бачення на підставі таких поведінкових перетворень суспільних процесів, які за реальної, а не формальної дії усіх її складових обумовляють результат, що стане сходинкою на шляху до процвітання або навпаки занепаду такої суспільної формації.

Велика відповідальність, яка виникає у зв'язку із прийняттям таких важливих рішень усіх учасників такого інформаційного, а потім і діяльнісного процесу ставить високі вимоги не лише до безпосередніх учасників процесу, але і до опосередкованих, якими можуть бути звичайні громадяни далекі від розуміння глибинних та фундаментальних ідей права та високих правосвідомих устремлінь. Як за ефекту доміно, який побічно підтверджується в праві "теорією розбитих вікон" запропонованою Джеймсом Вілсоном та Джорджем Келлінгом [1], навіть незначні прорахунки глобальній перспективі можуть призвести до незворотних змін чи порушень, особливо, якщо це стосується суспільних процесів побудованих на уявленнях про необхідності дотримання загально правових норм та правил. При цьому однак, виникає спокуса головну увагу зосередити на дріб'язкових деталях спустившись у прагненнях по відношенню до деталізації до примітивного бюрократизму, що має бути враховано потенційним законодавцем. Крім того, мінливість та постійні трансформації суспільства, нові данні про нього на підставі доведених фактів, вивчення та виявлення законів і закономірностей, які раніше враховані не були, спонукає до розуміння правової дійсності не в законсервованій статистиці, а в живій динаміці де правові норми видаються доречними відповідно до існуючих потреб і тенденцій. Саме тому, важливим є всебічне розуміння чітке усвідомлення феномену правосвідомості, як цілісної формації, що дозволяє досягнути природу не лише правових явищ, але і їх досягнення та інтерпретацію з позиції як законодавця, так і осіб, що будуть об'єктами та суб'єктами правореалізаційних процесів.

З огляду на це можна прийти до **висновків** про необхідність змістовного вивчення феномену правосвідомості молодого покоління, як основи для розвитку соціально успішної особистості в контексті європейського вибору України та на підставі цих знань сформувані не лише єдине уявлення про правосвідомість, але і конкретні шляхи її розуміння та формування включаючи дієві заходи, зокрема розробку державних концепцій, програм розвитку та усього комплексу необхідних освітньо-просвітницьких заходів спрямованих на формування правосвідомості молодого покоління, як основи для розвитку соціально успішної особистості в контексті європейського вибору України.

Список використаних джерел:

1. Wilson J. Q., Kelling G. L. Broken windows. The police and neighborhood safety [Electronic resource]. 1981. Mode of access : http://www.manhattaninstitute.org/pdf/_atlantic_monthly-broken_windows.pdf

*Шулдик Г. О.,
кандидат психологічних наук, доцент;*

*Шулдик А. В.,
кандидат психологічних наук, доцент
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини*

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ЛЮДИНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

За 2022 рік українці пережили стільки емоцій, скільки, часом, не випадає за все життя. Настрої постійно змінюються. Спочатку були тривога, страх розпач. Потім виникла гордість за ЗСУ, потім інформація про сили стримування окупантами захопленої території привела до панічних настроїв, відчаю. Часто думка провокує стан, який посилює думку, а вона в свою чергу посилює стан і так виходить замкнуте коло. Небезпечні думки: “ми не встоїмо”, “що з нами буде” негативно впливають на втомлену свідомість, якій потрібно багато енергії, аби подолати стан відчаю.

Психічний стан українців зараз не дуже стабільний: люди перебувають в ненормальних обставинах. Така нестабільність – нормальна реакція на ненормальні обставини. Перепади емоційних станів під час війни – це типово. Питання в тому, як людина діє та повертає себе до раціонального стану.

Мета публікації: описати способи психологічної підтримки людини під час війни.

В середньому емоції людини чергуються так: спочатку розгубленість, потім тривога, страх, паніка; злість та роздратування; короткотривала ейфорія, яка переростає в апатію.

Апатія, втома та депресивні симптоми зазвичай проявляються тоді, коли людина перебуває у невизначеному стані. Після етапу апатії людина переходить у фазу стабілізації. Емоційні хвилі можуть повторюватись, але, оскільки людина вже з ними знайома, вони проходять більш м'яко. У стані адаптації треба усвідомити: ми знаходимося в нових умовах на невизначений термін. Треба вчитися в них функціонувати. Стабілізація проявляється в тому, що людина починає думати про те, що буде далі, як діяти в новій реальності, зникає до невизначеності та все одно будує плани на майбутнє. Усвідомлює, що все змінилось і треба жити відповідно до нових умов.

Пропонуємо поради, як керувати своїми емоціями та використовувати їх найбільш конструктивно.

Людина може собі допомогти різними способами:

1. Планувати роботу на день.
2. Виконувати щоденно певні пізнавальні завдання: вивчити декілька слів іноземною мовою, засвоїти інструкцію з надання першої медичної допомоги, допомогти дітям у виконанні домашніх завдань, тобто навантажувати пам'ять, мислення та інші психічні процеси.
3. Навчитися розділяти себе та думку: не я пропав (-ла), а я *думаю*, що я пропав (-ла). Пам'ятати, що емоції, які виникають, це нормально. Навчитися аналізувати, що саме зі мною відбувається, яку емоцію я відчуваю. Коли людина відокремлює думку від факту, тоді з думкою можна вже працювати, змінюючи спосіб мислення.

---

2. Керувати своїми образами. Часто можуть виникати флешбеки як нав'язливі образи (відчуття вибуху, коли закриваються дверці автомобіля чи гримить, чути сирену, а насправді гул холодильника тощо).

3. Треба спілкуватися з тими, з ким людині добре. Поговорити з рідними, друзями, зателефонувати їм чи зустрітися. Дуже важливо бути в спільноті та підтримувати одне одного. Подвиги наших військових, участь в допомозі волонтерам, добрі справи, щирі слова – все це допоможе подолати страхи. Не відмежовуватися від спільноти, особливо у періоди перепаду настрою.

4. Послухати сучасну патріотичну музику, яка надихає та втілює віру у майбутню перемогу. Так, символом майбутньої перемоги стала пісня Січових стрільців “Ой у лузі червона калина” у виконанні Андрія Хливнюка та британського рок-гурту Pink Floyd. Ед Шиرون, а потім велика кількість переспіву. “Антитіла” написали пісню “Сирени обірвали наш сон”, яка сприяє згуртуванню всіх українців. Треки гурту PROBASS Δ HARDI “Доброго вечора”, “Козаки йдуть”, “Настане день” мають величезну енергетику, підтримують бойовий дух та вселяють віру в перемогу.

5. Регулярно виконувати різноманітні дихальні та фізичні вправи: (фізична зарядка, прогулянка пішки, танці під улюблену музику, робота на присадибні ділянці, миття посуду, підлоги тощо). Людині важливо вибрати те, що до вподоби.

6. Врешті решт прийняти гарячий душ, виспатися, адже сон зміцнює психіку. Якщо у вечері був відчай, то вранці ситуація вже не здавалася такою страшною.

7. Пити воду, адже вона має природні заспокійливі властивості. За даними Гарвардської медичної школи, вживання достатньої кількості води може допомогти зняти тривожність. За даними Національної академії наук жінкам необхідно споживати близько 11,5 склянок (2,7 літра) рідини в день, а чоловікам – 15,5 склянок (3,7 літра). Фрукти та овочі містять рідину, і це теж враховується.

8. Дуже важливо пам'ятати про власні цінності, про сенс життя. Вони допомагають триматися та робити свою справу, незважаючи ні на що.

Все це підсилює свідомість людини. За стійку психіку негативним думкам зачепитися складніше, ніж за ослаблену.

Список використаних джерел:

1. Без паніки! Як вижити, боротися й перемогти під час бойових дій : Порадник для цивільного населення / укл. Олександр Дедик, Михайло Слободянюк і Олег Фешовець ; проілюстр. Дзвенислава Подляшецька. 3-тє вид. Львів : Видавництво “Астролябія”, 2022. 160 с.
2. Лівін М., Полудьонний І. Простими словами. Як розібратися у своїх емоціях. К., 2021. 224 с.
3. Перша психологічна допомога : посібник для працівників на місцях. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 64 с.
4. Практикум з формування стресостійкості військовослужбовців до раптових змін бойової обстановки : методичний посібник / [О. М. Кокун, Н. С. Лозінська, І. О. Пішко] ; за ред. В. М. Мороза. К. : НДЦ ГП ЗС України, 2020. 70 с.

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ

Для людини, яка пережила або ж переживає кризову подію, дуже важливо знати методи для нормалізації власного стану та збереження рівня професіоналізму. На педагогів завжди покладається дуже багато надій, відповідальності за покоління, яке стане частиною рушійної сили розвитку культури та нації в цілому. Враховуючи теперішній воєнний стан в країні, рівень тривоги, як невротичної так і реальної, зростає, проте педагоги мають зберігати на високому рівні свій професіоналізм, навички та уміння використовувати різні види навчальних технологій.

Тематику навчальних технологій досліджували видатні науковці: Дичківська М., Рудницька Н., Гаврилюк О. Є, які зробили внесок в розвиток педагогіки.

«Навчальна технологія – цілеспрямоване управління соціальними процесами, планомірні впливи на особистість людини, необхідність досягнення конкретного соціального результату обумовлюють розвиток проектно-технологічної методології» [1, с. 10].

Технологія у всіх випадках передбачає отримання конкретного наперед заданого результату.

Хтось зазначає, що навчальна технологія характеризується послідовністю дій обох сторін навчального процесу, максимізації засвоєння та достеменної обробки навчального матеріалу під час вивчення дисциплін, застосовуючи сукупність методів і засобів навчання [3, с. 150].

Дослідження алгоритмізації та навчальних технологій ведуться багатьма вченими та дослідниками у різних галузях знань, таких як педагогіка, психологія, інформатика, математика та інші.

Педагоги використовують алгоритми в різних аспектах своєї професійної діяльності, зокрема:

- оцінювання студентських робіт за певною методикою, заздалегідь встановивши критерії та критичні значення, які будуть використовуватися для оцінювання;
- в плануванні та організації уроків, розв'язуванні проблем зі здобувачами освіти, а також при розробці інноваційних методів навчання.

Один з основних способів використання алгоритмів у педагогіці – це планування та організація навчального процесу. Педагоги можуть застосовувати алгоритмічний підхід при створенні плану заняття, розробці методів оцінювання рівня знань студентів, розподілі часу на різні етапи уроку, та багато іншого. Наприклад, педагог може використовувати алгоритмічний підхід для оцінювання студентських робіт за певною методикою, заздалегідь встановивши критерії та критичні значення, які будуть використовуватися для оцінювання [2, с. 54].

Алгоритмізація також може допомогти педагогам розробити інноваційні методи навчання, такі як графічне програмування, веб-розробка, мобільні додатки та інші. Застосування алгоритмів у цих методах допомагає студентам зрозуміти, як працюють

програми та системи, та розвивати навички розв'язування проблем. Крім того, педагоги можуть використовувати алгоритми для розв'язання проблем зі здобувачами освіти, таких як виявлення особливостей навчальної поведінки студентів, індивідуального підходу до кожного студента, та інше. Застосування алгоритмів у педагогіці допомагає забезпечити більш ефективну та системну організацію навчального процесу.

Алгоритмізація навчання додає особливу вагу самостійній роботі студентів і сприяє вдосконаленню управління навчальним процесом.

Дослідники вважають, що алгоритми можуть мати позитивний вплив на педагогів, зменшуючи рівень тривоги та напруги. Це пов'язано з тим, що алгоритми допомагають забезпечити більш структуровану та системну організацію навчального процесу, що зменшує необхідність педагога виснажуватися емоційно в процесі роботи. Використання алгоритмів при плануванні та проведенні уроків допомагає педагогам підготуватися до занять заздалегідь, встановити чіткі цілі та завдання для студентів, а також розподілити час ефективно. Це зменшує тривогу та напругу педагога, оскільки він знає, що має розроблений план та знає, що чекати на занятті.

Крім того, алгоритми можуть допомогти педагогам знизити рівень тривоги при вирішенні проблем зі студентами. Якщо педагог має алгоритм взаємодії з учнем, він може бути впевнений у своїй стратегії та плану дій.

Отже, можна стверджувати, що алгоритмізація є важливою частиною навчальної діяльності, яка має позитивний вплив як на викладачів, так і на учнів, адже знижує рівень тривожності та допомагає підвищити ефективність навчального процесу.

Список використаних джерел:

1. Алгоритми діяльності працівників психологічної служби : Т. 1 / авт. кол. за заг. ред. В. Г. Панка. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 138 с.
2. Вердіна С. В., Панченко А. Г. Секрети педагогічної майстерності. Уроки для вчителя. Х. : Вид. група "Основа", 2008. 111 с.
3. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми : монографія / В. Г. Панок. Київ : Ніка-Центр, 2017. – 188 с.
4. Садкіна В. І. 101 цікава педагогічна ідея. Як зробити урок. Х. : Вид. група "Основа", 2008. 88 с.
5. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 358 с.

*Лунченко Н. В.,
науковий співробітник
Українського науково-методичного центру
практичної психології і соціальної роботи
Національної академії педагогічних наук*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПРАЦІВНИКАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища, і як наслідок, охорона і підтримка психологічного здоров'я її учасників є пріоритетним напрямом діяльності психологічної служби у системі освіти [6].

Як зазначає В. Г. Панок, психологічна служба – це цілісна структура, яка забезпечує психологічний супровід і соціально-педагогічну підтримку учасників освітнього процесу на основі єдиних стандартів, методик і технологій для реалізації основних завдань функціонування освітньої галузі [4].

Головними принципами у діяльності фахівців психологічної служби визначено слідування за природним розвитком особистості на даному віковому і соціокультурному етапі онтогенезу; принципи прийняття безумовної цінності внутрішнього світу кожного здобувача освіти, визнання пріоритетності його потреб, цілей і цінностей його розвитку; створення умов самостійного творчого засвоєння системи відносин зі світом і з самим собою; принцип вторинності форм і змісту супроводу відносно соціального і навчального простору життєдіяльності здобувача освіти [2].

За результатами досліджень Т. Надвиничної, В. Г. Панка, А. В. Фурмана [4; 5], завданнями психологічної служби закладу загальної середньої освіти мають виступити:

- створення сприятливого психологічного клімату педагогічного та учнівського колективу;
- надання психологічної допомоги учасникам освітнього процесу у складних життєвих ситуаціях;
- психологічний супровід освітнього процесу, гуманізація стосунків в учнівському та педагогічному колективах;
- моніторинг актуальних соціально-психологічних проблем в освітньому середовищі та своєчасне реагування на них, профілактика девіантної поведінки та булінгу;
- забезпечення індивідуального підходу до особистості кожного школяра;
- формування готовності школярів до майбутнього професійного вибору;
- формування у педагогів готовності до професійного саморозвитку та самовдосконалення, підвищення психолого-педагогічної компетентності;
- створення умов для психологічного благополуччя та творчої самореалізації педагогів та школярів;
- підвищення культури учасників освітнього процесу.

Найважливішими напрямками роботи психологічної служби основної школи з учнями, спрямованими на забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища, є сприяння адаптації дітей до навчання в основній школі, забезпечення сприятливого психологічного клімату у шкільних колективах, індивідуальна робота з учнями, що мають особливі потреби, підготовка учнів до навчання у профільній школі.

Робота з підвищення психологічної культури педагогічних працівників є надзвичайно важливою, оскільки саме від педагогів, їхньої майстерності та відповідальності передусім залежить психологічне благополуччя підлітків. Такі негативні явища сучасного освітнього середовища основної школи, як приниження гідності учня, нехтування його правами і свободами, психологічний тиск і погрози, залякування або байдужість до його особистості є розповсюдженими та вимагають коригування за участю психологічної служби. Найбільш поширеними засобами підвищення психологічної культури учителів є здійснення лекторіїв, навчальних семінарів, тренінгів педагогічного спілкування, тренінгів розв'язання конфліктів, тренінгів емоційної саморегуляції тощо. Помітну роль у підвищенні психологічної культури педагогів відіграють аналітичні звіти, результати і висновки тестувань, моніторингів, обстежень, які здійснює практичний психолог з учасниками освітнього процесу [1].

Вагому роль у процесі створення психологічно безпечного середовища відіграє адміністрація, психологічна служба освітнього закладу, діяльність всього педагогічного колективу і кожного педагога зокрема. У зв'язку з цим стає важливою спеціально організована підготовка педагога, який умітиме змоделювати і спроектувати освітнє середовище, де особистість учня вільно функціонуватиме, де всі учасники освітнього процесу відчуватимуть захищеність, емоційний комфорт, задоволеність основних потреб, зберігатимуть і зміцнюватимуть психічне здоров'я [3].

Психологічними мішенями у діяльності психологічної служби основної школи із забезпечення безпеки освітнього середовища слід вважати:

- забезпечення емоційного благополуччя, оптимізацію психоемоційних станів підлітків, зокрема, корекцію почуття розчарування, причинами яких є труднощі у стосунках із учителями;

- сприяння розвитку особистісної спрямованості взаємодії вчителя з учнями, його майстерності, оптимізація стану професійного здоров'я учителя;

- подолання психологічного насилля у школі, корекція недисциплінованості підлітків, сприяння їх повазі до учителя та інших учнів, подолання факторів, що сприяють цькуванню учителів та булінгу учнів;

- подолання труднощів, які виникають у вчителів при взаємодії з батьками, які вбачають у діяльності школи, вчителя, класного керівника причину конфліктних ситуацій та труднощів у навчанні дітей.

Отже, діяльність психологічної служби із забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища основної школи має враховувати напрями роботи з усіма учасниками освітнього процесу та містити форми і методи психодіагностичної, консультативно-терапевтичної, корекційної, просвітницької та психодідактичної роботи, враховуючи матеріально-просторову, соціально-психологічну та психолого-педагогічну її складові.

Список використаних джерел:

1. Гаркавенко З. О. Методичні рекомендації керівнику навчального закладу щодо діяльності психологічної служби [Електронний ресурс]. К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. 79 с.
2. Древаль Ю. Д. Безпека особистості в конфліктному соціумі. *Державне будівництво*. 2013, 1. С. 201-210. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2013_1_4.
3. Мешко Г. М. Підготовка майбутніх учителів до створення психологічно безпечного освітнього середовища у школі в контексті завдань педагогіки здоров'я. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2011. № 2 (5). С. 290–296.

-
-
4. Панок В. Г. Концепція психологічного супроводу освітніх реформ у діяльності психологічної служби. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-9-1>
  5. Фурман А., Надвинична Т. Психологічна служба університету: від моделі до технології. *Психологія і суспільство*. 2013. 2. С. 80-104.
  6. Шелевер О. В., Фізер В. С. Психологічна безпека освітнього середовища: психолого-педагогічний аспект. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019 р. № 67, Т. 1. С. 87-91. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.67-1.18>

УДК 373.2.091.33-027.22:796]:159.9

*Токарєва Л. Д.,
молодший науковий співробітник
лабораторії психології дошкільника
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДОРСЛОГО І ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У СЮЖЕТНО-РОЛЬОВІЙ ГРІ ЯК ПЛАТФОРМА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ

Стурбованість про психічний стан здоров'я дитини дошкільника стає актуальним для суспільства особливо сьогодні, коли на превеликий жаль, надзвичайні, кризові ситуації і трагічні події стали частиною нашого буденного життя. Адже війна та її наслідки негативно позначаються на психічному стані усіх, як дорослих так і дітей. А це ставить під загрозу виховання наших дітей та їх психічне здоров'я. Війна вплинула на всіх без винятку, та найбільше потерпають від неї діти. На фоні початку пандемії, коли вперше були порушені звичні ритми нашої життєдіяльності, потім воєнного стану в нашій країні, змусило нас опанувати навички адаптації до умов цієї тотальної невизначеності. В таких умовах проявилась недостатність рухової активності, що спричинило великі перевантаження психіки людини. Бурхливість, калейдоскоп негативних різних життєвих вражень – все це, в тій чи іншій мірі, наклало свій відбиток на організм і психіку дитини. Нервова система у більшості дітей не витримує такого перевантаження і приходять у стан постійної напруги. Саме в дитинстві відбувається формування нервової системи і її розвиток, відбувається складний механізм адаптації дитини до зовнішнього середовища.

Отже, усяка нестабільність, нестійкість базується на нервовій системі. Чим стійкіша психіка дитини її емоційний стан, тим краще вона може долати будь-які труднощі. Емоційна і психологічна стійкість діє як внутрішня сила і допомагає впоратися з усіма негативними сторонами життя. І задача педагогів, вихователів закладів дошкільної освіти, в цей час, повинна бути спрямована на створення особливих, позитивних умов для надання дитині психологічної опори, моральної сили і можливості пережити кризові моменти в її житті.

Однією із властивостей, що може допомогти нашим дітям їх пережити – це психологічна стійкість. В ідеалі психологічна стійкість дає можливість і вміння керувати своїми емоціями, почуттями та знаходити вихід із будь-якої ситуації. Тому саме формування основ психологічної стійкості пропонуємо розпочинати з раннього віку, щоб забезпечити продуктивне функціонування, збереження позитивної адекватної адаптації до зовнішнього середовища, психічного здоров'я особистості та здатності пристосовуватися до різних мінливих ситуацій, попри перебування під впливом стресових факторів.

А для пом'якшення негативних впливів різних травмованих ситуацій на дошкільників, пропонуємо формувати й підтримувати їхню емоційну і психологічну стійкість в межах дошкільного освітнього закладу. Завдання не з легких, бо для цього потрібно знайти не тільки потрібні слова, а й дібрати відповідні види і прийоми роботи: бесіди, ігри, вправи, казки, оповідання тощо. І саме від вихователя дошкільного закладу і від створеного ним виховного, ігрового середовища буде залежати, наскільки емоційно стабільною, внутрішньо захищеною і врівноваженою буде почувати себе дитина, що додасть їй певні умови захисту, відчуття впевненості в собі та людях, які її оточують.

І саме сюжетно-рольова гра, на наш погляд, допоможе сформувати психологічно-стійку особистість, завдячуючи якій буде відбуватись заохочення, стимулювання і прояв до самостійності, створення дружньої атмосфери у грі, в якій всі діти грають на рівних, пропонуючи один одному допомогу, долаючи в ній певні труднощі; створення ситуацій успіху, моделювання різних емоційних станів, позитивних і негативних емоцій інших людей. І дійсно, це так, дякуючи грі передаються деякі правила вправління і належного, достойного виходу із стресових ситуацій, правильного збереження емоційної і психологічної стійкості. І саме тут, в сюжетно – рольовій грі і поза нею, педагогу важливо надавати можливість дітям дотримуватися деяких важливих особливостей надаючи один одному “дорослий – дитина”, “дитина – дитина” – тілесний контакт, обійми, погладження, просто бути фізично поруч, разом з ними, отримуючи від дорослого емоційний ресурс; надавати можливість розмовляти з дитиною, пояснюючи їй незрозумілі складні ситуації сьогодення, знову ж таки у грі і через гру. Розвиток психологічної стійкості вимагає чіткого усвідомлення дітьми своїх емоцій. Важливо навчити дитину дошкільника справлятися із неприємними емоціями, такими як гнів, ненависть, роздратування, страх тощо. Коли діти розуміють власні почуття і знають, що робити з ними, вони стають краще підготовленими до вирішення проблем будь-яких ситуацій.

Педагог повинен дозволяти проявляти дитині свої позитивні та негативні емоції та програвати їх, краще за все у сюжетно-рольовій грі під деяким його супроводом, навчаючи розпізнавати емоції однолітків та інших людей, допомагаючи дошкільнику у прояві емоцій, у трансформуванні деструктивних переживань в конструктивні. В своєму арсеналі у педагога має бути багато ігрових етюдів, наприклад, “Різні настрої”, “Портрет”, “Навпаки” тощо, які спрямовані на розвиток, прояв і керування емоціями.

Для того, щоб допомогти дитині впоратися з психічною травмою необхідні безпека, підтримка, готовність слухати і розмовляти з нею. Загалом, вона завжди шукає у дорослого підтримки, утіхи, схвалення, тому в арсеналі у дорослого повинні бути якісь особливі, творчі, власні ритуали, які допоможуть їм впоратися з тривогою дитини в умовах дошкільного закладу тощо. Наприклад, написати про свої страхи при допомозі дорослого, намалювати, а потім зробити деякі перетворення – порвати, спалити, закопати тощо, для того щоб зменшити психологічну і емоційну напругу. А різні “ритуали”, які може придумати педагог, як раз і можуть бути вписані, вбудовані в рольову гру дитини і дорослого.

Спільні рольові ігри дитини і дорослого можуть бути доповненими різними ігровими практиками для зняття емоційної напруги, і нормалізації емоційного стану дитини, наприклад, “Килимки від злості”, “Скляночка для сліз”. Поганого настрою допоможе позбутися казкові персонажі дитячих таємниць, а “Крісло добрих спогадів” допоможе згадувати найкращі події в своєму житті. Мудрі педагоги завжди повинні бути напоготові в обладнанні “чарівних місць”, де завжди в достатку (пластилін, пісок, пластична глина, природний матеріал, олівці, фломастери, паперові аркуші, розмальовки

тощо). Ці “чарівні місця”, також можуть бути вплетені, вбудовані в сюжетно-рольову, творчу гру дитини дошкільника. Вони можуть бути частиною задуму рольової гри.

Що до наслідків стресу, загалом, стрес – це нормальна реакція організму на будь-які зміни. Саме він допомагає нам розвиватися та адаптуватися до будь-яких умов. Якщо дорослі допоможуть спочатку собі, а потім дитині справитися зі стресом та його наслідками, то згодом сформується навички, які допоможуть дитині справлятися з різними життєвими викликами.

Як важливо проговорювати з дитиною про стресові ситуації, які зачепили дитину через різні види ігор та ігрову діяльність. Розуміючи, що ігрова діяльність дошкільника є провідним видом діяльності, то дитині легше буде проявити свої переживання, думки та емоції, коли вона розповість про те, що сама відчуває чи думає з допомогою іграшок або улюбленої іграшки, вкладаючи зміст своїх переживань і інтерпретуючи через слова і дії іграшки. Дитині важливо проговорити, розповісти про свої переживання, емоції та почуття, про стресову ситуацію, у якій вона перебувала, або яку побачила чи почула. І роль педагога в цих випадках особлива, бо дитина повинна знати, що те що вона відчуває такий емоційний стан, це є нормальною реакцією організму і що багато інших дітей, також відчувають такі ж емоції.

Не слід нехтувати включенням у будні дошкільного закладу особливих, цікавих для дошкільників занять, які допоможуть згуртувати групу або підгрупу дітей разом для залучення їх до нескладних побутових справ, до різноманітної творчої діяльності, настільних та інших інтелектуальних ігор, перегляду пізнавальних відео і телепередач тощо. Граючи разом з дітьми, можна активніше і скоріше долати емоційні проблеми, поступово удосконалюючи формування психологічної і емоційної стійкості.

Варто зауважити, що у формуванні психологічної стійкості дитини велике місце займають і рухливі ігри, оскільки сприяють їхньому гармонійному розвитку, задовольняють потребу дітей у русі, що допомагає знімати напруження та стрес за допомогою фізичної активності та ігрової діяльності.

Але важливо зробити акцент на зовнішній причині загрози психологічній безпеці дитини в такий скрутний час, це надмірна опіка над дітьми, що завдає значної шкоди позитивному розвитку особистості і формуванню психологічної стійкості. Дорослі намагаються геть усе робити за дитину, а відтак позбавляють її самостійності й ініціативності, навіть у ігровій діяльності, так і в прийнятті рішень.

Висновки Сюжетно-рольова гра є ефективним засобом адаптації до обставин життя, нейтралізації стресових навантажень, вона допомагає долати скутість та напруженість дітей, знімати психологічний стрес. Кращий спосіб спонукати дитину до розвитку психологічної стійкості – це демонструвати їй свою власну психологічну стійкість. Граючи разом з дітьми – зміцнюється емоційна і психологічна стійкість. Дошкільнику важливо знати, що педагог, вихователь – завжди поруч. І в будь-якій ситуації вона може звернутися до нього.

Список використаних джерел:

1. Лазос Г. П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології*. Том 3.: Консультативна психологія і психотерапія. Вип. 14. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2018. Вип. 14. С. 26–64.

*Андрієті А. В.,
старший викладач
Національної академії Служби безпеки України*

ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ ОСІБ, ЯКІ ЗВІЛЬНЕНІ З ПОЛОНУ

Від 24 лютого 2022 року триває повномасштабна, жорстока збройна агресія російської федерації проти України із непередбачуваними змінами та постійними стресами. На превеликий жаль, сьогодні багато українців ще перебуває у полоні або умовах примусової ізоляції. Президент України, вище керівництво нашої держави та усі посадові особи структур, які займаються звільненням з російського полону, прикладають максимум зусиль для того, щоб наші співвітчизники повернулися до дому.

Окрему групу військовослужбовців, правоохоронців, цивільних громадян становлять ті особи, які перебували в полоні, отримали серйозні фізичні травми або інвалідність внаслідок цього. Станом на 26 квітня 2023 року за від початку повномасштабного вторгнення російської федерації було повернуто з російського полону 2279 українців і українок.

Безумовно, наслідки полону негативно впливають на загальний психічний стан звільнених осіб, які неодноразово розповідали про жорстоке поводження з ними, катування, приниження та жахливі умови, в яких їх утримували.

Прояви в осіб, які знаходились у полоні негативних психічних станів, посттравматичних стресових розладів, соціальної дезадаптації вимагають невідкладних заходів щодо надання їм психологічної допомоги. Саме цим й обумовлена актуальність теми нашого наукового пошуку.

Вивченню психологічних особливостей перебування особового складу у полоні та надання психологічної допомоги потерпілим від бойових дій приділили увагу у своїх наукових дослідженнях такі вчені, як: В. Алещенко, Ю. Андрусишин, В. Апальков, Г. Бондарев, О. Буковська, Т. Грицевич, І. Гузенко, О. Зарицька, Н. Зарецька, Н. Іванова, О. Капінус, В. Клименко, В. Климчук, О. Кокун, П. Круть, С. Ларіонов, Н. Лозінська, Т. Мацевко, К. Мирончик, О. Моргунов, А. Неурова, В. Олійник, В. Осьодло, І. Пішко, Н. Потапчук, А. Романишин, О. Сафін, М. Сириця, Б. Станішевська, Т. Титаренко, О. Тімченко, Н. Шинкарьова, Ю. Широбоков, С. Хоружий, О. Хміляр та багато інших.

Психологічна допомога клієнтам, яку надає кваліфікований психолог, представляє собою систему психолого-організаційних заходів, спрямованих на попередження і подолання посттравматичних стресових розладів, оптимізацію психофізіологічного стану потерпілих та корегування порушень їх інтелектуальної, мотиваційної й емоційно-вольової сфер [1].

Одним із різновидів психологічної допомоги є “психологічне консультування”.

Психологічне консультування – це вид психологічної допомоги клієнтам, які опинилися у складній життєвій ситуації, і має на меті створення сприятливих психологічних умов для повноцінного особистісного розвитку [2, с. 16].

До основних видів психологічного консультування клієнтів слід віднести: особистісно спрямоване (зорієнтоване на оптимізацію власних психологічних характеристик), психолого-організаційне (спрямоване на конструктивні зміни в організації діяльності та спілкування з оточуючими), сімейне (проводиться задля усунення

негативних факторів взаємодії у сімейному колі та покращення стосунків), професійно спрямоване (здійснюється з метою реадaptaції до умов професійної діяльності та підвищення успішності професіогенезу) [1, с. 30].

Враховуючи особливий характер відомостей про факти тортур у полоні й про ті психологічні травми, через які страждають люди, що їх отримали, в тому числі й спустошуюче почуття власної безпорадності, психолог-консультант для роботи з цією категорією має бути знайомим зі Стамбульським протоколом – Керівництвом з ефективного розслідування та документування тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання та мати відповідний рівень профільної підготовки, а також повинен пройти попередню підготовку по роботі з особами, які отримали психологічні травми, зокрема, травми внаслідок тортур. Йому мають бути відомі умови утримання у в'язницях та місцях ізоляції, катувальних камерах, методи тортур, що застосовуються в тому регіоні, де клієнт був поміщений у місця утримання військовополонених, а також характерні наслідки тортур [3, с. 68].

Безумовно, не всім звільненим з полону в подальшому знадобиться психологічна допомога. Це залежить від їх індивідуально-психологічних особливостей, рівня стресостійкості, ступеня фізичного та психологічного тиску на них, часу перебування у полоні. Ми завжди маємо вірити у особистісні ресурси людини, завдяки яким вона вижила у полоні і тепер їй під силу впоратися з цим досвідом самотійно.

Але, є й такі постраждалі, які у перші дні після звільнення перебувають у шоковому стані, яким важко адаптуватися самотійно до звичного життя. В такому випадку вони потребують невідкладної психологічної допомоги.

До найбільш поширених психологічних симптомів, що виникають у звільнених з полону, належать: депресивні реакції, безсоння, нічні кошмари, послаблення пам'яті [3].

Усі звільнені особи проходять поглиблений огляд у лікувальному закладі, що не виключає надання психологічної допомоги у вигляді консультацій. На цьому початковому етапі взаємодії психологу-консультанту важливо встановити довіру у відносинах з постраждалими.

Психолог-консультант повинен не лише зосереджуватися на подоланні наслідків посттравматичного стресового розладу, а й сприяти наданню практичної допомоги звільненим з полону в оформленні соціальних виплат, поновленні втрачених документів, банківських та телефонних карток тощо.

Більшість звільнених осіб казали, що вижити в полоні їм найбільше допомогли думки про родину. А тому саме на етапі відновлення постраждалого, дуже важливу роль мають відігравати його рідні та близькі. У разі необхідності (тільки по бажанню) доцільно організувати індивідуальну психоконсультативну роботу з членами сім'ї звільненого з полону.

Психологічна підтримка сім'ї в різних сферах її життєдіяльності – важлива складова процесу психоконсультативної роботи з постраждалими, яка може тривати до двох років.

Члени сім'ї мають розуміти, що їхня рідна людина тривалий час перебувала в ізоляції, що не може минути без наслідків. Звільненим потрібна родина, яка поступово повертає їм контроль над власним життям. На жаль, у полоні всім доводиться частково відмовлятися від своєї ідентичності, щоб вижити. Тому, після звільнення не треба орієнтуватися на минулий досвід, не варто розпитувати людину, що сталося в полоні. Якщо рідний захоче, сам розповість і зробить це, коли буде готовий. На ці аспекти психолог-консультант має обов'язково звертати увагу під час спілкування з рідними звільненої особи.

Під час організації та безпосередньої реалізації заходів психоконсультативної роботи, психологу необхідно пам'ятати, що досвід, пережитий кожною звільненою з полону особою, є неповторним. Тому важливо не формалізувати надання психологічної допомоги, а шукати індивідуальний підхід до кожної постраждалої людини та її члена його сім'ї.

На нашу думку, для психологічної підтримки звільнених з полону необхідно застосовувати не тільки слова, а й щоразу на зустріч брати з собою невеличкі подарунки – сувеніри, символіку, друковані видання, солодощі тощо, щоб налаштувати їх на позитив.

Таким чином, найважливішим результатом психоконсультативної роботи має стати подолання звільненими особами проблем, пов'язаних з перебуванням у полоні, та повернення їх до нормального повноцінного життя.

Список використаних джерел:

1. Психологічна допомога військовослужбовцям – учасникам антитерористичної операції : практ. посіб. / Н. Г. Іванова та ін. Київ : Нац. акад. СБУ, 2017. 135 с.
2. Цимбалюк І. М. Психологічне консультування та корекція : навч. посіб. Київ : ВД “Професіонал”, 2007. 544 с.
3. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами : метод. посіб. / О. М. Кокун, Н. А. Агаєв, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. Київ : 7 БЦ, 2023. 175 с.

УДК 378.091.8:159.9]316.47

*Матвієнко І. А.,
старший викладач
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова*

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА СОЦІАЛЬНУ АКТИВНІСТЬ СТУДЕНТІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Вступ. Студентський період вважається важливим етапом життя, коли молоді люди активно розвиваються як особистості та формують свою соціальну ідентичність. Студентська громадськість, активна участь у соціальних заходах та волонтерська діяльність мають значний вплив на формування особистості та становлення молодої людини як активного громадянина. Однак, існує потреба у розумінні факторів, що впливають на соціальну активність студентів, зокрема з психологічного погляду.

Актуальність цього питання виникає з розуміння важливості соціальної активності студентів для їхнього особистісного розвитку, навчання та громадського впливу. У сучасному світі зростає потреба в молодих людях, які не лише успішно навчаються, але й активно включаються в громадське життя, розвивають соціальну компетентність та виявляють лідерські якості. Студенти, які виявляють соціальну активність, мають більше можливостей для особистісного зростання, встановлення міжособистісних зв'язків, набуття цінних навичок та формування цінностей.

Крім того, соціальна активність студентів є важливим фактором для розвитку громадських та професійних мереж, сприяє створенню позитивної соціальної зміни та вирішенню суспільних проблем. У зв'язку з цим, розуміння факторів, що впливають на

соціальну активність студентів, має практичне значення для розробки ефективних програм та стратегій підтримки молоді в їхньому соціальному розвитку та громадській участі.

Метою даного дослідження є виявлення та аналіз психологічних факторів, які впливають на соціальну активність студентів. Дослідження спрямоване на визначення особистісних, мотиваційних, соціальних та інших психологічних аспектів, що стимулюють або стримують соціальну активність студентської громадськості. Це дозволить зрозуміти, які чинники впливають на студентську готовність до активної участі в громадському житті та волонтерській діяльності.

Дослідження, що стосуються факторів, що впливають на соціальну активність студентів, були проведені багатьма науковцями та дослідниками в галузі соціальної психології, освіти, соціології та інших суміжних галузях. Серед них можна відзначити таких вчених:

Карл Роджерс: американський психолог, який вивчав особистісний розвиток та самореалізацію. Він підкреслював важливість самооцінки та самовизначення у формуванні соціальної активності студентів. [7].

Альберт Бандура: відомий американський психолог, який розробив соціально-пізнавальну теорію. Він досліджував роль самоефективності у визначенні соціальної поведінки та активності студентів [1].

Міхай Чіксентміхайї: угорсько-американський психолог, який вивчав поняття “поток” – стану поглиненості та задоволеності, що виникає під час виконання діяльності. Він досліджував, як відчуття потоку впливає на соціальну активність та залучення студентів [3].

Джон Дьюї: американський філософ та педагог, який активно досліджував питання процесу навчання та соціальної активності студентів. Він підкреслював важливість взаємодії з оточуючим середовищем та залучення студентів до громадського життя [5].

Ці науковці та дослідники активно працювали над розумінням особистісних факторів, що впливають на соціальну активність студентів, та їхнього внеску в цю галузь знань. Дослідження, проведені ними, розширили наше розуміння та усвідомлення про важливість самооцінки, самоефективності, спільної діяльності та соціального навчання як ключових аспектів, що стимулюють соціальну активність студентів.

Фактори, що впливають на соціальну активність студентів:

1. Особистісні фактори. Першим важливим психологічним фактором, що впливає на соціальну активність студентів, є їхні особистісні особливості. Наприклад, студенти з високим рівнем самооцінки, впевнені у собі та своїй компетентності та здатності до самореалізації, частіше проявляють більшу соціальну активність. Вони мають сильну мотивацію до спілкування, лідерства та внесення позитивних змін у суспільство [2].

2. Мотиваційні фактори. Мотивація відіграє важливу роль у формуванні соціальної активності студентів. Студенти, які мають внутрішню мотивацію, тобто зайняті діяльністю не зовнішніми нагородами, а внутрішнім задоволенням, більш схильні до участі в громадському житті та волонтерській роботі. Зацікавленість у вирішенні соціальних проблем та бажання вплинути на оточуючий світ є потужними мотиваторами для студентів [4].

3. Соціальні фактори. Соціальне оточення має значний вплив на соціальну активність студентів. Студенти, які перебувають у підтримуючому соціальному середовищі, де сприяють активності, спілкуванню та розвитку лідерських якостей, частіше проявляють соціальну активність. Взаємодія з різними групами людей, наявність

менторів та сприятливих умов для розвитку громадської діяльності сприяють залученню студентів до активної участі у соціальних проєктах [6].

4. Психологічна стійкість. Психологічна стійкість є важливим фактором, який впливає на соціальну активність студентів. Студенти, які мають високий рівень емоційної стійкості та здатність до подолання труднощів, більш схильні до виконання вимогливих завдань та ризикованих ситуацій, які виникають у соціальній діяльності. Вони мають більшу впевненість у своїх здібностях та готовність брати на себе відповідальність за результати своєї діяльності. Така психологічна стійкість допомагає студентам подолати перешкоди та пристосуватися до нових викликів, що сприяє їхній соціальній активності [8].

Висновки. Студенти з високим рівнем самооцінки та впевненістю у собі мають сильну мотивацію до спілкування, лідерства та внесення позитивних змін у суспільство. Внутрішня мотивація, яка базується на внутрішньому задоволенні, спонукає студентів до участі в громадському житті та волонтерській роботі. Соціальне оточення, яке підтримує активність, сприяє соціальній активності студентів. Висока психологічна стійкість допомагає студентам подолати перешкоди та адаптуватися до нових викликів, що підвищує їхню соціальну активність.

Знання про фактори, що впливають на соціальну активність студентів, може бути корисним не тільки для навчальних закладів, але й для організацій, що займаються розвитком молоді, професійної підготовки та кадрового забезпечення. Розуміння і підтримка цих факторів можуть сприяти ефективному впровадженню програм і проєктів, спрямованих на розвиток студентської громадянської активності та волонтерства.

Список використаних джерел:

1. Bandura, A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 1977, 191-215.
2. Bandura, A. Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 2001, 1-26.
3. Csikszentmihalyi, M. *Flow: The psychology of optimal experience*. Harper & Row, 1990.
4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 2000, 227-268.
5. Dewey, J. *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. The Macmillan Company, 1916.
6. Eccles, J. S., & Gootman, J. A. (Eds.). *Community programs to promote youth development*. National Academies Press, 2002.
7. Rogers, C. R. *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Houghton Mifflin, 1961.
8. Ryan, R. M., & Deci, E. L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and psychological well-being. *American Psychologist*, 2000, 68-78.

*Матвієнко І. А.,
старший викладач;*

*Щербатюк А. Д.,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова*

КАЗКОТЕРАПІЯ: ЯК ЗАСТОСУВАННЯ КАЗОК МОЖЕ ВПЛИВАТИ НА ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ТА РОЗВИТОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Історію казкотерапії як школи практичної психології, яка об'єднує елементи мистецтва, фантазії, особливу специфіку культурного контексту взаємодії з особистістю, слід починати з 90-х років ХХ століття. Однак якщо розглядати її саме як метод активного впливу на особистість, то її історія буде мати набагато більш давнє коріння. Серед найвідоміших фольклористів, діяльність яких можна вважати основою етапу збирання та дослідження казок, можна відзначити Ш. Перро у Франції ХVІІ ст., Я. і В. Грімм у Німеччині ХІХ ст.

Види арт-терапії відповідають існуючим видам мистецтв. Виділяють власне арт-терапію, образотворчу терапію, музикотерапію, танцювально-рухову терапію, драматерапію, казкотерапію, маскотерапію, етнотерапію, ігротерапію, кольоротерапію, фототерапію, лялькотерапію, орігамі та інші. Крім того, кожен із цих видів має безліч арт-терапевтичних технік. До таких відноситься казкотерапія.

Актуальним на сьогодні є питання роботи вчителя із дітьми з особливими освітніми потребами, коли казкотерапія є необхідною складовою освітнього здоров'язбережувального середовища саме для таких дітей.

Казкотерапія – одна з найдавніших арт-терапевтичних технологій, суть якої полягає у створенні особливої казкової атмосфери, яка робить мрії дітей дійсністю, дає змогу розвинути самосвідомість, стати самими собою та побудувати близькі стосунки з навколишнім світом, а також реалізувати свій творчий потенціал. Ніхто не заперечить, що це є один із таких засобів здоров'язбереження. Технологія казкотерапії, яка включає безліч прийомів і форм роботи з учнями початкових класів, допомагає боротися зі стресом, гармонізувати внутрішній світ дитини, знайти вирішення складної проблеми, зміцнити силу духу, стати добрішим та позитивно сприймати життя. Виділяють такі види казкотерапії: аналіз й інтерпретація обраної або створеної казки; використання архетипу казки; створення казок; медитативні казки; драматерапія казки; малювання казки; казкова подорож [3].

Науковиця Себало Л. І. пропонує використання казкотерапії у здоров'язбереженні під час воєнного стану [2].

Основним принципом казкотерапії є цілісний розвиток особистості, турбота про душу, зцілення казкою. Якщо інтегрувати казку у здоров'язбережувальну діяльність, то на основі казок діти вчать правил безпечної поведінки вдома, на вулиці, з незнайомцями тощо.

Серед здоров'язбережувальних технологій є технології, що можуть використовуватися в практиці вчителя початкових класів, в практиці соціального педагога, в практиці практичного психолога. Для вчителя початкової школи такою

здоров'язбережувальною технологією є казкотерапія, що впливає на формування здоров'язбережувальної компетентності молодшого школяра. В психології: казкотерапія – це психологічний метод впливу на особистість, який використовує казкову форму для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, удосконалення взаємодії з навколишнім світом. Вплив казкотерапії на учнів відбувається на двох рівнях: вербальному і “невербальному”. Рекомендується починати роботу на вербальному рівні (сприймання казки), продовжувати на невербальному (малювання, ліплення) на завершальному етапі застосовуються вербальні засоби (обговорення казки, дискусія). І все таки, чому саме казка? Відповідь однозначна. У дітей не має власного життєвого досвіду, а казка є своєрідним джерелом життєвих ситуацій, допомагає розкрити внутрішній світ дитини. Крім того, казка поєднує дорослого і дитину, вчителя і учня, допомагає налагодити тісний зв'язок між ними.

Казкотерапія допомагає вирішити такі проблеми:

- позбутися від дитячого страху;
- направити енергію гіперактивних дітей в потрібний напрямок;
- знизити агресію;
- усунути проблеми фізичного розвитку (погано їсть, неприємності з сечовим міхуром та ін.);
- повернути душевну рівновагу, порушену проблемами в сім'ї (розлучення, новий член родини і т.д.);
- втішити і підтримати при втраті близької людини або домашнього вихованця.

Казкотерапія для дітей збільшує цінність метафори, яка несе в собі важливі відомості, виражені символічно:

- про найважливіші явища в житті, цінності, моралі, цілеспрямованості і багатство внутрішнього світу;
- про облаштування навколишнього світу і можливі життєві перешкоди і способи їх подолання;
- про дружбу, кохання, стосунки з батьками і однолітками;
- про важливість прощення [4].

Казкотерапія – це найдавніший вид терапії, який виник на зорі становлення самосвідомості людства, коли люди навчилися виражати свій духовний світ у мові. В атмосфері казки виявляються потенційні риси й досі не задіяні ресурси людини; зароджуються і матеріалізуються мрії; виникає почуття єдності з усім суцям, проявляються смак таємниці, радість дива.

За допомогою казки можна долати певні труднощі, але під керівництвом дорослої людини: вчителя, вихователя групи продовженого дня, тренера, практичного психолога. Нами було проаналізовано й систематизовано основні прийоми, ігри та вправи, які використовуються в казкотерапії [1], а також наведено приклади авторських казок А. Руденко, які може використовувати педагог в освітньому процесі, під час виховних заходів, індивідуальних бесід з учнями для корекції їх поведінки та для вирішення таких проблем як агресія, упертість, жорстоке ставлення до тварин та природи, сором'язливість, несамотійність, дитяча брехня, жадібність, дитячий песимізм та при позитивних моментах: вихованні в дітей цілеспрямованості, наполегливості, послідовності, любові до читання, доброти.

Отже, використання казкотерапії у роботі вчителя з молодшими школярами полягає в тому, що завдяки своїй образності казки легко запам'ятовуються і після закінчення впливу продовжують “жити” у повсякденному житті дитини, допомагаючи їй розумітися на ситуаціях, приймати рішення, зберігаючи їх здоров'я. Завдяки

багатогранності смислів, одна і та ж казка може допомогти людині у різні періоди життя вирішувати актуальні проблеми. Казкотерапія як напрямок практичної психології є привабливим ще й тим, що має небагато обмежень, порівняно з іншими підходами. Казкотерапія застосовується для вирішення найрізноманітніших проблем: від труднощів у навчанні до гострих життєвих криз.

Список використаних джерел:

1. Прихожан А. М. Причини, профілактика і подолання тривожності. *Психологічна наука і освіта*. № 2. 1998. С. 11–17.
2. Себало Л. І., Рашковська І. В. Здоров'язбережувальні технології як складники оздоровлення учнів початкової школи під час воєнного стану: теоретичний аналіз. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. № 87. С. 88-92.
3. Сердюк Н. І. Підготовка майбутніх педагогів до використання арттерапевтичних технологій при роботі з молодшими школярами. *Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції*; Міністерство освіти і науки України; Бердянський державний педагогічний університет. Бердянськ, 2017. С. 129-135.
4. Скалига В. Казкове виховання : казкотерапія – ефективний і цікавий спосіб розв'язати проблему, подолати страх, передати досвід. *Освіта України*. 2013. 1 лип. (№ 26). С. 12.

УДК 378.091.3:37.091.12.011.3-051]:005.366.2:316.77

Ван Жуньдун,
*аспірант кафедри початкової освіти
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА У ПРОЦЕСІ ДІЛОВОЇ ГРИ

Поняття “комунікативна компетентність” є серцевиною професіоналізму вчителя, тому що спілкування з дітьми складає суть педагогічної діяльності. Комунікативна компетентність має складну структуру, складаючись з певної системи наукових знань і практичних умінь. Комунікативна компетентність майбутнього педагога є готовністю до спілкування, сформованістю комунікативних вмінь і особистих якостей учителя, сприяючих творчому вирішенню педагогічних задач, які виникли в процесі спілкування.

«Компетентна» в своїй справі людина означає “обізнана, є визнаним знавцем в будь-якому питанні, авторитетна, повноправна, володіючи колом повноважень, здатна” [1].

Під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Вона передбачає вміння змінювати глибину і коло спілкування. Розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми.

Цей досвід набувається не тільки у процесі безпосередньої взаємодії. А також опосередкованої, в тому числі з літератури, театру, кіно, з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішень. У процесі опанування комунікативної сфери людина запозичує з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм.

Науковці розглядають поняття “компетентність у спілкуванні” і “комунікативна компетентність” як синоніми. У загальному комунікативна компетентність є сукупністю комунікативних здібностей, умінь та знань, адекватним комунікативним завданням і достатніх для їх розв’язання.

Комунікативна компетентність – це моральна категорія, що регулює всю систему ставлення людини до природного і соціального світу, а також до самого себе, як синтезу цих двох світів і вимагає від особистості усвідомлення власних потреб і ціннісних орієнтацій, перцептивних умінь, готовності сприймати нове у зовнішньому середовищі, своїх можливостей у розумінні норм і цінностей. Показово, що у наукових працях поняття “компетентність” трактується по-різному: і як синонім професіоналізму, і як одна з його складових.

Розвинене спілкування має тісно пов’язані грані: спілкування на суб’єкт-об’єктній основі і на суб’єкт-суб’єктній основі. До характеристик компетентного спілкування належить рівень зовнішній, поведінковий, операційно-технічний і рівень внутрішній, глибинний, який торкається особистісно-сміслових утворень, а також комунікативні знання, уміння і досвід. У цілому. Через систему бесід, дискусій, ділових ігор, розв’язання педагогічних ситуацій. Психологічних задач, обговорення психолого-педагогічних джерел майбутні учителі не лише одержують знання про особистість та особливості людського спілкування, але й розвивають комунікативні навички і вміння, культуру спілкування за допомогою спеціальних вправ, описаних у різній літературі [4, с. 50].

Першоосновою аналізу комунікативної компетентності може бути структура спілкування: комунікативну, інтерактивну і перцептивну.

Отже, одним із вагомих аспектів підготовки майбутнього педагога до практичної діяльності є формування в нього навичок спілкування. Ці навички ціле направлено формуються в процесі проведення ділових ігор, що проводяться з студентами педагогічних вузів. Проблема комунікативної підготовки майбутнього педагога присвячено велику кількість досліджень як психологів так і педагогів. Комунікативність як риса особистості, що переросла в професійно-особистісну якість, забезпечує ефективність педагогічного спілкування і є єдністю трьох компонентів: потреби у спілкуванні, емоційного самопочуття до, під час і після спілкування, комунікативних навичок і вмінь.

Особливий інтерес для нас представляють рольові та ділові ігри, оскільки вони досить часто ототожнюються [5].

Ділова гра – це класичний метод навчання дійсності. Гра сприяє формуванню і вдосконаленню професійних умінь і навичок, в тому числі умінь приймати рішення в обстановці ризику і невизначеності, залучати для прийняття рішень колективний досвід і знання, а також навички роботи з інформацією і умінь застосовувати отримані знання на практиці [3].

У процесі гри “відбувається розвиток психіки у гравців, засвоюється зміст, формується система вмінь та навичок, стосунків, пов’язаних з майбутньою професійною діяльністю” [2].

Активність студента в діловій грі проявляється так яскраво, має настільки творчий і тривалий характер, що говорять навіть про “вимушену активність” маючи на увазі, що сама обстановка ділової гри примушує її учасників бути весь час активними.

Активна позиція кожного студента у процесі ділової гри сприяє творчому характеру засвоєння знань.

На нашу думку, виконання професійних завдань у процесі ділової гри викликає необхідність творчого пошуку та сприяє творчому використанню набутих теоретичних знань у новій практичній ситуації.

Розвиткові та яскравому прояву особистості майбутнього фахівця сприяє особливий підвищений емоційний рівень навчання, який створюється саме в процесі ділової гри, адже при використанні традиційних методів навчання (лекції, семінари) емоційність з боку студентів або відсутня взагалі, або знаходиться на досить низькому рівні.

Процес ділової гри передбачає не лише одержання, коректування знань самими студентами та глибоке їх переосмислення, оскільки в процесі гри відбувається практичне “входження” студентів у майбутню професійну діяльність, що супроводжується реконструкцією професійно-ціннісних орієнтацій особистості, виробленням і закріпленням необхідних умінь і навичок, способів діяльності, накопиченням власного досвіду практичної діяльності тощо [2].

Таким чином, аналіз психолого-педагогічних та методичних наукових джерел переконує, наскільки багатоманітним та змістовним є поняття ділової гри. Тому не дивно, що, існують різноманітні підходи до розгляду ділових ігор: соціальний, педагогічний, психологічний, професійно-орієнтований. Залежно від підходів, по-різному характеризуються суттєві ознаки ділової гри, виділяються її складові елементи, визначаються конкретні цілі і завдання використання гри в навчальному процесі. Ці підходи розкривають складну природу ділової гри як дидактичної категорії.

Список використаних джерел:

1. Бакум З. П. Формування комунікативної компетентності майбутніх економістів: теоретико-практичний аспект проблеми. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Вип. LVIII – Ч. 2. Херсон : ХДУ, 2011. С. 278–282.
2. Вієвська М. Імітаційно-ігровий підхід у викладанні психолого-педагогічних дисциплін студентам економічних спеціальностей. *Вища школа*. 2001. № 2–3. С. 47–58.
3. Василишина Т. В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування : автореф. дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.07 “Вікова та педагогічна психологія” ; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2000. 20 с.
4. Рибалка В. В. Аксиологічні основи психологічної культури особистості : навч.-метод. посіб. Чернівці: Технодрук, 2009. 228 с.
5. Хомич Л. О. Аксиологічні основи професійної підготовки майбутнього вчителя. Аксиологічний підхід – основа формування цілісності особистості майбутнього педагога : монографія / за заг. ред. Л. О. Хомич. Київ-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. С. 6-22.

*Мітченко К. В.,
старший викладач
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
аспірантка
Криворізького державного педагогічного університету*

НАДАННЯ ПЕРВИННОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ ЗЛОЧИНІВ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

Сьогоднішня українська держава демонструє важливість надання первинної психологічної допомоги постраждалим від війни та інших злочинів. Як показує досвід, люди, які вважають, що їм надали первинну соціальну та психологічну підтримку, після кризи краще справляються з труднощами, ніж ті, хто вважає, що їм допомогли недостатньо.

Поняття “психологічна допомога”, за О. Ф. Бондаренком, відображає певну реальність, соціальну практику, полем діяльності в якій є сукупність питань, утруднень та проблем, що належать до психічного життя людини. Психологічна допомога є сферою та способом діяльності, що призначена для сприяння людині та спільноті у вирішенні широкого кола проблем, які породжуються соціумом. Зміст психологічної допомоги полягає в забезпеченні емоційної, смислової та екзистенціальної підтримки людини чи спільноти в ситуаціях утруднення, які виникають у процесі їх особистісного або соціального буття [3, с. 13].

В свою чергу, перша психологічна допомога – це сукупність заходів загальнолюдської підтримки та практичної допомоги ближнім, які відчують страждання і потребу. Може надаватись не лише професійними психологами, а й іншими спеціалістами, які знайомі з правилами надання ППД.

В основі надання ППД лежить ненав'язливе надання практичної допомоги та підтримки; оцінку потреб і проблем; надання допомоги у задоволенні нагальних потреб (наприклад, таких як їжа, вода, інформація); вміння вислуховувати людей, але не примушуючи їх говорити; вміння втішити і допомогти людині заспокоїтись; надання допомоги в отриманні інформації, встановленні зв'язку з відповідними службами і структурами соціальної підтримки; захист від подальшої шкоди.

Основними завданнями визначають:

- формувати відчуття безпеки, зв'язку з іншими людьми, спокою і надії;
- сприяти доступу до соціальної, фізичної та емоційної підтримки;
- зміцнювати віру в можливість допомогти собі та оточуючим [1, с. 89].

Від початку повномасштабного вторгнення ізраїльські вчені (Моше Фрид, Без Оффе, Йори Гідрон, Інна Фельдман та інші) щедро ділились власними напрацюваннями надання первинної психологічної допомоги військовим та жертвам військових злочинів, проте особливості протікання війни на території України, особливості ментальності українців вносять свої корективи в наявний досвід та потребують детального додаткового вивчення. Значний вклад в забезпечення надання якісної психологічної допомоги українцям надали військові психологи, спеціалісти Червоного Хреста, Міжнародного медичного корпусу.

При наданні первинної психологічної допомоги важливо повністю сконцентрувати увагу на ній та дати зрозуміти, що вона почуття, важлива та поліцейський орієнтований на допомогу.

Як відмічають дослідники та практичні працівники, які мають досвід надання первинної психологічної допомоги алгоритм дій не залежить від того колу надається допомога, дорослому чи дитині.

В кризовій ситуації, якою звісно може бути злочин, для психіки постраждалого характерна дезорієнтація (гіперчутливість емоцій, переважання емоцій над розумом), дисоціація (втрата ідентичності, власного Я), втрата контролю над власним життям, гостре відчуття безпорадності, безпомічності, почуття самотності.

Поліцейський при виявленні дитини, якій опинилась в складних життєвих обставинах, стала жертвою злочинів важливо дотримуватись визначено протоколу дій:

1. Ідентифікувати себе (ім'я, посада), запропонувати допомогу та чітко проговорити свої дії постраждалому, розуміючи, що в цей час особа дезінтегрована.

2. Забезпечити безпечне місце, підтримуючи гідність особи, орієнтуючись на основні вікові особливості.

3. Повернути до реальності, через використання простих питань, звернення по імені, прохання допомогти.

4. Забезпечити задоволення базових потреб. При цьому важливо постраждалому надавати право вибору, з метою повернення контролю над своїм життям, хвалити.

5. Дати можливість виговоритись, слухати, але намагатись максимально відтворити хронометрах подій, фіксувати завершення окремих етапів.

6. Бути поруч стільки треба або перенаправити іншому спеціалісту (мед. працівнику, психологу).

Додатково слід відмітити, особливості віку дитини. Так, важливо пам'ятати основні характеристики віку, які можуть бути важливими при наданні первинної психологічної допомоги.

- Для дітей раннього віку (1-3 роки) характерно відсутність усвідомленості власних мотивів поведінки, дії виконуються під впливом миттєвих почуттів, відчуття любові та симпатії до близьких, прагнення отримувати похвалу, зароджується вміння відчувати сором та прикрість.

- Для дошкільного віку (3-6 років) характерні перші спроби контролювати власну поведінку. Діти засвоюють норми та правила соціуму: пізнання світу відбувається через сюжетно-рольову гру.

- Молодшому шкільному віці (6-9 років) характерна самостійність, підпорядкування мотивів, прагнення бути кращим.

- Для підліткового (9-16 років) характерна прагнення бути приналежним до групи, активно формується почуття дорослості, відбувається статеве дозрівання.

Враховуючи перелічені вікові особливості, можемо відмітити характерні особливості віку при наданні первинної психологічної допомоги. Для раннього віку – якомога більше хвалити дитину, при цьому хвалити просто по факту того що вона є, говорити про те що неї можуть пишатись рідні, що близькі її люблять, вони як тільки матимуть змогу будуть поруч, а поліцейський зараз просто може допомогти; для дошкільного – також хвалити дитину, при цьому відмічати що вона молодець, проводити “допомагаючі дії” через гру; молодший шкільний вік – підкреслювати сміливість дитини, її самостійність, зазначати, що ви вперше бачите як дитина такого віку справляється в такій ситуації; підлітковий вік – орієнтуйтеся на повернення дитині самоконтролю,

---

ідентичності, демонструвати, що вона не сама, що поруч є люди, що готові надати підтримку.

Голанські фахівці, які працюють з дітьми постраждалими від різного виду насильства, виділяють основні принципи взаємодії з дитиною, які сприяють ефективному встановленню контакту. Дані принципи являються основоположними в роботі з дітьми від 3 до 17 років, важливо орієнтуватись на новоутворення віку та безпосередньо особливості самої дитини.

1. Правдивість – бути з дитиною щирим, відкритим, уникати захисної чи нападаючої позиції.

2. Повага до дитини – вміння цінувати її індивідуальність і ставитися до неї як до особистості.

3. Компетентність – впевненість у своїх діях.

4. Прагматизм – сприйняття реальності без ілюзій (як негативних, так і позитивних).

5. Відповідальність [2, с. 424].

Поліцейському під час надання первинної психологічної допомоги важливо усвідомлювати межі своєї відповідальності та психоемоційний стан постраждалого.

Список використаних джерел:

1. Колегія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я. Перша психологічна допомога. Львів : Друкарські куншти, 2015. 184 с.
2. Мітченко К. В. Психологічний аспект взаємодії поліцейського з дітьми-жертвами домашнього насилля. *Толерантність у системі цінностей сучасної особистості* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, приуроченої до Міжнародного дня толерантності, м. Маріуполь, 12 листопада 2021 року. Маріуполь : ДонДУВС, 2021. С. 424-428.
3. Перша психологічна допомога : посібник для працівників на місцях. Київ : Університетське видавництво. ПУЛЬСАРИ., 2017. 66 с.

УДК 159.923.2

*Касинець М.,
аспірант*

*Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ОСОБИСТІСТЮ ЗА ДОПОМОГОЮ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ГЕНЕТИЧНОГО МЕТОДА

Експериментально-генетичний метод покликаний формувати і вивчати, а не долати проблеми, хоча останнє теж відбувається, але – неконтрольовано, ніби мимовільно. (Максименко, 2021)

Експериментально-генетичний метод складається з теорії, у межах якої він виник: проектування (моделювання), перетворюючого (формуального) експерименту та діагностики (фіксації) як проміжних, так і, певною мірою, кінцевих психологічних новоутворень особистості, що розвивається.

Відповідність експериментально-генетичного методу вивченню психічних функцій безпосередньо визначається діалектичними положеннями про соціальний генезис свідомості індивіда, про психічний розвиток як привласнення суб'єктом культурних набутоків суспільства. Тому він є адекватним методом дослідження проблем навчання і психічного розвитку особистості.

Експериментально-генетичний метод не використовується і не може використовуватися для дослідження особистості як такої. Але ті реальні емпіричні результати, які отримані завдяки його застосуванню, теоретичні узагальнення, що здійснені у межах теорії розвивального навчання, дозволяють розглянути його у вигляді концептуального підґрунтя створення методу вивчення особистості.

Отже, розглянемо принципи побудови експериментально-моделюючого методу (За Максименком С. Д., 2021): принцип аналізу за одиницями, принцип історизму, принцип системності, принцип проектування.

Принцип аналізу за одиницями. Побудова та використання експериментально-генетичного методу психологічного дослідження передбачає розкриття, з'ясування причинних зв'язків і відношень, що лежать в основі складних психічних процесів. Засобом вирішення цієї проблеми є аналіз “за одиницями”. Аналіз “за одиницями” спрямований на вичленування вихідного відношення (в реальності воно завжди існує у вигляді певного протиріччя), що породжує клас явищ як ціле.

Виділена психологічна одиниця – “клітинка” зберігає властивості цілого. Цей вид аналізу дає змогу виділити в кожному психологічному цілому певний момент, який зберігає основні властивості цілого. Слід підкреслити, що одиниця зберігає властивості цілого у потенції, як можливість їх виникнення в процесі власного розвитку. Дані властивості – це вся різноманітність форм, конкретних ознак, у яких проявляється одиниця як сутність різноманітного.

Таким є цілісний аналіз. Його основне завдання – не в розкладенні психологічного цілого на частини або навіть шматки, а у виділенні в кожному психологічному цілому певних рис і моментів, які зберегли б примат цілого; використання пов'язане з природничим поясненням психічних процесів.

Аналіз за одиницями дає змогу з'ясувати й інтерпретувати реальні зв'язки і відношення, що утворюють дане явище. Такий аналіз повинен пояснити виникнення, походження зовнішніх ознак психічного процесу. Це можливо при повному динамічному розгортанні усіх моментів психічного процесу, що вимагає завжди певного уповільнення у перебігу процесів і досягається найкраще тоді, коли їх перебіг ускладнений. (Максименко, 2021)

В експериментально-генетичному методі “аналіз за одиницями” поєднався з генетичним шляхом наукового дослідження, і в результаті цього даний аналіз набув статусу наукового обґрунтування розвитку психічних процесів. Такий підхід до дослідження привів до того, що всі психічні утворення як щось стале почали розглядатися як процеси.

Принцип історизму. Цей принцип упроваджується як логічне розгортання попереднього принципу (аналізу за одиницями). Справа в тому, що вичленована одиниця як суперечливе вихідне відношення, виходячи з вимог діалектичної логіки, розглядається як процес, що має свій історичний початок і завершення. Історизм вимагає простеження усіх моментів розвитку і закономірностей їх зв'язків та переходів. Використовуючи принцип історизму щодо психічних утворень, слід враховувати його певну адекватність стану досліджуваного, але ні в якому разі не тотожність філогенетичному та онтогенетичному аспектам розвитку.

Завдання дослідника за цих умов полягає у генетичному вивченні структурних компонентів психічного процесу, що розгортається. Охопити у дослідженні процес розвитку якоїсь речі у всіх його фазах та змінах від моменту виникнення до загибелі і означає розкрити його природу, пізнати його сутність, бо лише в русі простежується його наявність. (Максименко, 2022)

Принцип системності. Першорядне значення для одержання об'єктивних даних про рушійні сили та механізми психічного розвитку має вибір системи, у якій він (розвиток) розглядається. З плином часу відповідний метод аналізу, перемагаючи труднощі, здобув належне місце і в науці про психічне життя людини. Тоді культурно історична теорія розвитку психіки людини стала результатом застосування цього методу. Причому саме у її розробці вказаний принцип був реалізований найбільш строго і послідовно.

Втілюючи експериментально-генетичний метод в учбовий процес, принцип системності виступає необхідним логічним кроком при конструюванні змісту учбового матеріалу. Він передбачає здійснення логіко-психічного аналізу наукового знання і проектування його в систему учбового змісту. В ЕГМ принцип системності є похідним від принципу аналізу за одиницями та принципу історизму і характеризує історичне розгортання аналізу за одиницями.

Принцип проектування і моделювання форм психіки. Принцип проектування у теорії експериментально-генетичного методу розкриває його якісну відмінність від відповідних структурних компонентів інших психологічних методів. Експериментально-генетичний метод спрямований на штучне створення таких психічних процесів, яких у внутрішньому світі індивіда ще немає. (Allport, 1955)

Цією обставиною диктується необхідність конструювання експериментальної моделі їхнього генезису та розвитку, з'ясування закономірностей цього процесу. Подібні експериментальні моделі тих чи інших психічних функцій, тих чи інших здібностей (або процесів) створюються з пізнавальною метою, але вони є прототипом реально функціонуючих процесів. Звичайно, конструювання психологічних моделей не є результатом інтуїції дослідника. Воно виникає у процесі складної логічної обробки результатів пізнання, що становлять суть людської культури.

Експериментальна модель, виходячи з принципу проектування і моделювання форм психіки після втрати їх здібностей, полягає в тому, що конструюється культура (математична, фізична, біологічна) у формі навчальних завдань. І ці учбові завдання вибудовуються так, що вони віддзеркалюють і, власне, проектується в газують навчального предмету. Цей предмет виступає формою, засобом, методом привласнення цієї культури. Різниця в тому, що в експериментально-генетичному методі, який дає можливість формувати і рефлексію, і здібності, і інтелектуальний розвиток, і теоретичне ставлення до дійсності, випадає аспект особистості і не враховується до якої міри індивідуально типологічні особливості школяра, дорослої людини.

Але даний метод не може охопити особистість як цілісність, що являє собою не суму окремих частин, а їхню особливу організованість і рухливе взаємопроникнення. Цілісність, яка присутня в усій особистості і у кожній окремоті, яка специфікується кожен раз відповідно до конкретної частини, залишаючись при цьому рівною собі самій. В цьому сенсі експериментально-генетичний метод є "типовим" номотетичним способом дослідження особистості. Хоча він і спрямований на те, щоб встановити, як ця унікальна система, що саморозвивається, створює свою власну цілісність, сама цілісність знову залишається "за дужками", і дослідник має добудувати її у власному мисленні, виходячи з конкретних і часткових результатів. Різниця об'єктів вивчення і реальних

дослідницьких цілей зумовлює різну логіку розгортання і технологію використання експериментально-генетичного і генетико-моделюючого методів.

Генетико-моделюючий метод має на меті вивчення самої цілісної особистості, що саморозвивається. У зв'язку з цим виникла необхідність пошуку “одиниць” зовсім іншої природи, і було встановлено, що такою є нужда, як суперечлива вихідна єдність біологічного і соціального, яка зумовлює існування особистості. (Максименко, 2021) Принципи побудови методу відбивають природу існування об'єкта вивчення: соціального, неможливість отримати остаточні (кінцеві) емпіричні пошуки щодо внутрішнього світу людини (рефлексивний релятивізм). Технологія методу (принцип єдності генетичної і експериментальної ліній розвитку) передбачає проведення дослідження в максимально “природних” умовах існування особистості і створення актуального простору реалізації самою особистістю численних можливостей моделювання власного розвитку і існування. Жива істота, яка починається в материнському лоні, є відпочатково “плоть від плоті” твором двох людських істот. Соціальне (весь неосяжний досвід поколінь, привласнений і сконцентрований у двох люблячих істотах – батьках) опредметнюється і втілюється в дивне створіння – нову біологічну істоту, але... не лише біологічну, а саме – біосоціальну. **Нужда двох, біосоціальна за природою, нужда їх один в одному і нужда у власному продовженні – творінні, породжує це творіння і продовжується в ньому, реалізуючись у різних потребах, і забезпечує, в тому числі, і те, що називається “вростанням в культуру”.** **Нужда виступає і носієм віковичного досвіду людини (і як біологічної, і як соціальної істоти) і, водночас, вона є витокom особистісної активності – активатором, енергія якого ніколи не згасає, тому що вона втілюється і відновлюється у новому житті.** (Максименко, 2022) Коли ми спостерігаємо за дитиною в перший період її існування після фізичного народження, наш чуттєвий досвід (або й експеримент) надає нам інформацію про окремі частини, їх взаємозв'язок, функціонування. При цьому щось дуже головне, суттєве, залишається поза нашим чуттєвим досвідом, але ми знаємо про це. Ми знаємо, що це – жива, людська істота, що в основі її існування – дія біосоціальної нужди, що вона, істота, вже зараз є втіленням всього природного і культурного досвіду, і конкретно – своїх батьків, що вона готова стати особистістю, і ми можемо уявити, якою вона стане (і біологічно, і соціально). Це знання – не менш реальне, ніж те, що ми отримуємо в чуттєвому плані, воно просто – інше. В. Гете дуже давно назвав таке знання напрочуд вдало – “точна фантазія”: тобто, це наша вільна побудова, але вона, нібито, “не зовсім” вільна, оскільки є водночас і точною, адже ґрунтується на надійних емпіричних даних. Це є наше проектування цілісного об'єкта вивчення. Але ця “точна фантазія” не охоплюється існуючими у психології дослідницькими процедурами. Вона або “мається на увазі”, або підмінюється якимись частковими поняттями – домислами, які, взагалі-то, ніякого відношення до об'єкта вивчення не мають. Це є феномен, перед яким психологія в усіх її напрямках і проявах завжди зупинялася і заявляла, що далеко не все може бути дане в досвіді. Ми вважаємо по-іншому. Якщо чуттєвий досвід виявляється недостатнім у поясненні феномену особистості, немає сенсу ні зупинятися, ні привчати думку до спекулятивних хитросплетінь. Треба подолати даний недолік шляхом розширення і якісної зміни досвіду. Підкреслимо: мова йде не лише про розширення (скільки б нових методик і технік ми не застосовували, якщо вони виходять з існуючої парадигми, то нічим не допоможуть). Необхідна саме якісна зміна, тобто зовсім інший і новий досвід, який відповідав би сутності самого явища, що вивчається. У даному випадку суттєвим є єдність: природа – олюднена, людина – оприроднена. Сама ця фраза, звичайно, нічого не дає в пізнанні, але без неї ми не можемо йти далі, вона – точка відліку. Тому що “природа

– олюднена, людина – оприроднена” – це є феномен (а не лише констатація), і як такий він має різні форми існування. Одна з них – біосфера як єдність, а інша – людська істота як єдність. В останній ця єдність викликається і утримується нуждою, біосоціальною за своєю сутністю. (Максименко, Руденко, 2021)

Необхідно зауважити, що в теорії розвивального навчання генетико-моделюючий метод називається генетико-моделюючим експериментом, і ототожнюється з формувальним навчальним експериментом. Нам здається, що це ототожнення є непорозумінням, оскільки відображає думку, нібито Л.С. Виготський вживав терміни “експериментально-генетичний метод” і “генетико-моделюючий” як синоніми, що, на наш погляд, є дуже сумнівним). Особистість є складною системою, що саморозвивається, тобто – сама моделює і реалізує власну генезу. Для того, щоб науково дослідити цей процес, а отже, й дослідити саму особистість, ми маємо створити такі способи і форми вивчення, які б не переривали й не зупиняли його штучно, а – викликали, співіснували б із ним. В ідеалі – це є співіснування за **принципом сполучальності** (Г. С. Костюк): ми повинні дати змогу особистості (об’єкту вивчення) вільно функціонувати і розвиватися за власними законами, але, водночас, надавати їй керовано такі можливості (природні і соціальні), які підлягають емпіричній фіксації і верифікуванню.

Список використаних джерел:

1. Максименко С. Д., Яланська С. П. Генетико-креативний підхід: діяльнісне опосередкування особистісного розвитку : монографія. Київ : Людмила, 2021. 508 с.
2. Максименко С. Д., Піроженко Т. О., Пророк Н. В., Папуча М. В. Психологічний портрет особистості дитини: вікові періоди. Київ: Людмила, 2021. 104 с.
3. Maksimenko S. D. Features of the components of students’ psychophysiological readiness to work as teachers , Idōkan Poland Association “IDO MOVEMENT FOR CULTURE. Journal of Martial Arts Anthropology”, Vol. 21, no. 2 (2021). Pp. 11–18.
4. Максименко С. Д., Руденко Я. В. Мультипсихологінчий дискурс вокалотерапії психосоматичних розладів особистості : монографія. Київ : Людмила, 2021. 904 с.
5. Максименко С., Деркач Л., Кіричевська Е., Касинець М. Психологія когнітивних процесів : науковий посібник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г. С. Костюка. Київ : Людмила, 2022. 420 с.

УДК 378.091.8:613.2]:159.9

*Пивоваренко О. А.,
здобувачка ОС магістр
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

ХАРЧОВА ПОВЕДІНКА, ЯК ПРОЕКЦІЯ ЛОКУС КОНТРОЛЮ (НА МАТЕРІАЛАХ ОПИТУВАННЯ СТУДЕНТІВ)

Об’єктивні реалії сьогодення спричиняють психоемоційні навантаження, створюючи у людини суб’єктивні стани внутрішнього напруження та дискомфорту. Неможливість задоволення іноді базових потреб спричиняє їх несвідому заміну на інші. А оскільки їжа, як біологічна потреба у будь-який спосіб має бути задоволена, то часто споживання їжі підміняє собою задоволення інших потреб індивіду, що призводить до

розладів харчової поведінки. Внаслідок таких переносів проблема з психологічної переходить вже медичну, соціальну тощо площини.

Аналіз зарубіжної історіографії дає підстави стверджувати, що особистісна складова харчової поведінки є основним предиктором усіх можливих соціальних та індивідуальних наслідків [6]. Крім внутрішніх чинників, значний вплив створюють чинники зовнішні, серед яких особливого значення набувають приклади харчової поведінки батьків [1], специфіка соціального оточення [3] та інформаційного простору. Для вітчизняної науки цей напрямок є інноваційним, але доробки українських науковців доводять його значення та необхідність подальшої розробки [4, 5, 7].

Нами було проведено дослідження у якому взяли участь 110 здобувачів вищої освіти 2 курсу Національного університету харчових технологій віком 18-20 років (60% – дівчата, 40% – юнаки), які восени 2022 р. проходили вибірковий навчальний курс “Історія їжі: антропология, традиція, культура”.

Ми дотримуємося психологічно-соціокультурного підходу, тому подальший теоретичний аналіз здійснювався через цю методологію. Враховували ми і психологічну концепцію самосприйняття та концепцію самопроєктування та життєвого самовизначення особистості. Серед діагностичних методів було використано наступні: “Опитувальник образу власного тіла” (ООС); “Шкала оцінки харчової поведінки” (англ. Eating Disorder Inventory, скор. EDI); “Опитувальник локус контролю (за О. Ксенофнтовою)”; Методика “Тілесний локус контролю (ТЛК)” та опитування за розробленою нами анкетною, що стосувалась стилю харчування.

Результати анкетування на загальний локус контролю показали, що по різних критеріях: стосунки, навчання, здоров’я, кращі успіхи тощо 55-65% опитаних схильні брати відповідальність на себе, інша частина свої здобутки асоціює з впливом оточення, вдачею, збігом обставин, при цьому на питання “Те, що зі сторони здається удачею чи везінням, найчастіше є наслідком довгої цілеспрямованої діяльності” схвально відповіло 90% опитаних. Якість харчування зі станом здоров’я на пряму пов’язує 89% опитаних. Але тут при інтерпретації результатів слід зважати на те, що 90% опитаних навчаються на технологів харчових виробництв і вже володіють певними профільними знаннями.

За даними обстеження тілесного локус контролю: повністю задоволені своїм тілом лише 20% опитаних, а постійно невдоволених 6,5%. Це має пряму відсоткову кореляцію з типом соціальної взаємодії. Ніколи не відчувають занепокоєння щодо ваги 37%. А от 29,6% відчувають провину за свою вагу: інколи – 29,6%, часто – 5,6%, завжди – 1%. На сором за своє тіло у 60% впливають соціальні стандарти, але вони не настільки важливі та не мають високих мінусових значень (переважає “іноді”), як реакції найближчого оточення. 26,8% опитаних відчувають психологічний тиск членів родини. Детальний аналіз анкет показав, що саме серед цієї групи опитаних формуються важкі розлади харчової поведінки.

Загалом стійкі розлади харчової поведінки виявились у 15 % опитаних. 10% від опитаних не можуть навіть визначити голодні вони чи ні, їдять потайки, тощо. Практично всі розлади ми віднесли, в переважній більшості, до емоціогенних, оскільки він домінує. Лише 1 випадок до обмежувального типу (анорексія). Екстернальний тип харчової поведінки, на нашу думку, є супутнім. Прояви такої харчової поведінки присутні практично у всіх і лише їх частота може кваліфікуватись як розлад. Але це можна визначити лише на індивідуальних сесіях. З трьох осіб, що виявили таке бажання, результати були відчутними вже на стадії пропрацювання загального локус контролю.

Отже, на харчову поведінку впливає соціальне середовище і власні, часто підсвідомі установки та переконання. Певна обізнаність у фізіології та технологіях харчування має лише опосередкований вплив на вибір дієти. Загальний і тілесний локус контролю безпосередньо і в значно більшій мірі впливають на тип і стиль харчування, які, у зворотному напрямку, впливають на самосприйняття. Але першопричина лежить виключно в психологічній площині.

Список використаних джерел:

1. Greeson J. M. (2016) Mental Health Foundation. Cheers Report, from: <https://www.mentalhealth.org.uk/publications/cheers-understanding>
2. Julian B. Rotter. (1954) Social Learning and Clinical Psychology. Prentice-Hall: Clinical psychology.
3. Winkielman P. (2005) Unconscious affective reactions to masked happy versus angry faces influence on consumption behavior and judgements of value / P. Winkielman, K. C. Berridge, J. L. Wilberger. Personality and Social Psychology Bulletin, (31), 121–235.
4. Абсалямова Л. М. (2017) Психологія харчової поведінки людини. Харків: Смугаста типографія.
5. Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В. (2008) Методика та організація наукових досліджень з психології. Київ: Центр учбової літератури.
6. Коннер М., Армтейдж К. Дж. (2012) Соціальна психологія їжі. Харків: Гуманітарний центр.
7. Нижник А. Є. (2013) Харчова поведінка молоді як предмет психологічного дослідження. Наукові записки. Серія: Психологія та педагогіка. Острог: Вид-во Національного університету "Острозька академія", (22), 136–141.

УДК 373.3.015.3:004.77:165

*Попов М. О.,
аспірант кафедри початкової освіти
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова*

ОСОБЛИВОСТІ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ЕЛЕКТРОННИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ

Електронні освітні ресурси розглядаються як потужний інструмент для отримання учнем найрізноманітнішої інформації та ефективний засіб підвищення інтересу до навчання, мотивації, наочності, науковості, в результаті – забезпечення якості навчальних досягнень учнів.

Використання на уроках засобів електронних освітніх ресурсів дає змогу перейти від пояснювально-ілюстрованого способу навчання до діяльнісного, за якого дитина стає активним суб'єктом навчальної діяльності. Це сприяє усвідомленому засвоєнню знань учнями. Адже так багато матеріалу існує навколо для поліпшення організації уроків, зацікавлення учнів навчальною діяльністю.

Основним видом використання комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання є їх органічна інтеграція в певні уроки. У цікавій, динамічній, ігровій формі учні початкової школи опановують комп'ютерні засоби, набувають первинних навичок користування пристроями введення-виведення, початковими вміннями й навичками управління

комп'ютером та одночасно удосконалюють свої знання з певних навчальних предметів, розвивають пам'ять, просторову уяву, логічне мислення, творчі здібності.

Вітчизняний досвід роботи з молодшими школярами у співробітництві з інститутами педагогіки, психології, гігієни дітей і підлітків, дозволяє зробити такі висновки:

1. Застосування сучасних інформаційних технологій у початковій школі сприяє більш активному і свідомому засвоєнню учнями навчального матеріалу з математики, музики, природознавства, української, англійської мов.

2. Оволодіння елементами комп'ютерної грамотності не викликає суттєвих труднощів у молодших школярів. При цьому, комп'ютерні ігрові програми сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу, створюють позитивне емоційне ставлення учнів до діяльності, опосередкованої комп'ютером.

3. В процесі сумісної комп'ютерно-ігрової діяльності виникає "кооперуючий ефект". Учні у грі проти комп'ютера допомагають, як правило, несвідомо один одному. Шукають раціональні способи організації сумісних дій, навіть в тому випадку, коли така задача їм не ставиться в явному вигляді.

4. Навчаючі і контролюючі програми, програми-тести, програми-редактори стимулюють інтерес молодших школярів до навчальної діяльності, сприяють формуванню логічного, творчого мислення, розвитку здібностей учнів.

5. Використання інформаційних технологій на уроках в початковій школі є одним з самих сучасних засобів розвитку особистості молодшого школяра, формування інформаційної культури.

Особливостями мультимедіа, що сприяють удосконаленню та активізації пізнавальної діяльності навчального процесу у початковій школі, є: інформаційна насиченість ресурсу (одночасне гармонійне інтегрування різних видів інформації – високоякісної графічної, звукової, фото і відеоінформації); органічне поєднання навчальної й ігрової складових мультимедіа; інтерактивність програмних засобів; наявність зручних засобів навігації по мультимедіа продукту; фіксація особистих досягнень школярів у процесі роботи.

Електронні освітні ресурси зумовлюють застосування інформаційних технологій на основі комп'ютерних мереж і засобів зв'язку для забезпечення ефективного процесу навчання. Застосування електронних освітніх ресурсів надає можливість вчителю застосовувати в роботі так зване проблемно-орієнтоване або конструктивістське навчання в індивідуальному ритмі кожного учня, здійснювати контроль успішності новими інтерактивними методами та тим самим урізноманітнити власні педагогічні технології і форми роботи.

Більшість недоліків у застосуванні електронних освітніх ресурсів у початковій школі пов'язані з відсутністю розуміння особливостей психічного і фізіологічного розвитку дітей даної вікової категорії, організацією навчального процесу без врахування цих особливостей. Тому дуже важливо знати особливості розвитку дитини в молодшому шкільному віці.

Навчання з використанням засобів електронних освітніх ресурсів покликане вирішувати низку завдань: збільшення обсягу доступних освітніх матеріалів; модернізація педагогічного процесу за рахунок застосування інтерактивних форм занять, мультимедійних навчальних програм; створення комфортних умов для творчого самовираження вчителя; спілкування з професіоналами незалежно від територіальної розмежованості.

Один із шляхів активізації пізнавальної діяльності є використання гри. Можливо використання гри залежно від рівня знань, умінь, навичок учнів та від складності дидактичних завдань, що стояли перед учнями.

При підготовці до уроків вчитель може використовувати такі електронно-освітні ресурси: мультимедійні курси; презентації до уроків; логічні ігри; тестові оболонки; ресурси Інтернет; комп'ютерні навчальні програми; електронні енциклопедії.

Робота з засобами електронних освітніх ресурсів дає можливість урізноманітнити урок за рахунок одночасного використання ілюстрованого презентаційного, аудіо- та відеоматеріалу, відкриває учням доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищує ефективність самостійної роботи, дає цілком нові можливості для творчого самовираження, знаходження і закріплення усяких професійних навичок, дозволяє реалізувати принципово нові форми і методи навчання.

Засоби електронних освітніх ресурсів використовуються на різних етапах уроку: для перевірки домашнього завдання, пояснення нового матеріалу, створення проблемних ситуацій на різних етапах уроку, закріплення вивченого матеріалу, перевірки засвоєння знань у процесі уроку.

Засоби електронних освітніх ресурсів мають багато технічних можливостей (графіку, звук, анімацію) і є привабливими для учнів.

Завдання вчителя початкових класів з перших днів навчання у школі сформувати в учнів бажання вчитися. Для підтримки цього прагнення урок має бути ефективним, емоційним, а головне – продуктивним. Такими є уроки математики, забезпечені засобами електронних освітніх ресурсів. Проводячи такі уроки можливо пересвідчитись, що в грі тісно взаємозв'язані навчальна, розвивальна, виховна функції. Проводити ранкову гімнастику та хвилинки відпочинку на уроці також можливо використовуючи засоби електронних освітніх ресурсів.

З упровадженням засобів електронних освітніх ресурсів у шкільний навчальний процес виникла проблема у виготовленні комп'ютерних навчальних інтегрованих середовищ, які поліпшують якість освіти, створюють механізми її стійкого інноваційного розвитку, варіативності та індивідуалізації навчання.

Застосування засобів електронних освітніх ресурсів на уроках посилює: позитивну мотивацію навчання, активізує пізнавальну діяльність учнів.

Використання засобів електронних освітніх ресурсів дозволяє вчителю: проводити уроки на високому естетичному і емоційному рівні(анімація, музика), забезпечує наочність, залучає велику кількість дидактичного матеріалу, підвищує обсяг виконання роботи на уроці в 1,5-2 рази, забезпечує високий ступінь диференціації навчання(індивідуально підійти до учня, застосовуючи різнорівневі завдання).

Застосування засобів електронних освітніх ресурсів: розширює можливість самостійної діяльності, формує навички дослідницької діяльності, забезпечує доступ до різних довідкових систем, електронних бібліотек, інших інформаційних ресурсів, сприяє підвищенню якості освіти.

Засоби електронних освітніх ресурсів природно вписуються в життя школи і є ефективним засобом, за допомогою якого можна значно урізноманітнити процес навчання. Кожен урок з використанням засобів електронних освітніх ресурсів викликає позитивну мотивацію навчання, активізує пізнавальну діяльність учнів, їх емоційний підйом.

Список використаних джерел:

1. Apperson J. M., Laws E. L., Scepanky J. A. An assessment of student preferences for PowerPoint presentation structure in undergraduate courses. *Computers & Education*. 2008. № 50 (1). P. 148-153.
2. Ardac D., Akaygun, S. Effectiveness of multimedia-based instruction that emphasizes molecular representations on students' understanding of chemical change. *Journal of Research in Science Teaching*. 2004. № 41. P. 317-337.
3. Armstrong V., Curran, S. Developing a collaborative model of research using digital video. *Computers & Education*. 2006. № 46 (3). P. 336-347.
4. Bush V. As we may think. *Atlantic Monthly*. Vol. 176. No 1. 1945. P. 101-108.
5. Doe Charles. A Look At... Elementary Resources. *MultiMedia Internet Sch*. 2008. № 6. P. 31-34.
6. Ellsworth, J. B. Surviving change: A survey of educational change models. Syracuse, NY : ERIC Clearinghouse on Information and Technology, 2001. 232 p.
7. Hiltz S. R., Wellman B. Asynchronous learning networks as a virtual classroom. *Communications of the ACM*. 1997. № 40 (9). P. 44-49.
8. Izdebska J. Dziecko w świecie mediów. Wyzwania dla edukacji medialnej. *Wyzwania pedagogiki medialnej – nowe perspektywy XXI wieku*. 2004. S. 62.
9. Kiboss J. K. Impact of a computer-based physics instruction program on pupils' understanding of measurement concepts and methods associated with school science. *Journal of Science Education and Technology*. 2002. № 11. P. 193-198.
10. Leidner D. E., Jarvenpaa S. L. The information age confronts education: Case studies on electronic classrooms. *Information Systems Research*. 1993. № 4 (1). P. 24-54.

УДК 373.3.-17:39(477)

Силенко Н. І.,
аспірантка кафедри початкової освіти
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У системі “народна педагогіка” взаємопов’язані і взаємозалежні прийоми, засоби та методи виховання, які залежать від цілей і співвідносяться зі змістом. Ідеї української народної педагогіки мають у своєму розпорядженні специфічні засоби виховання, до яких належать казки, прислів’я, приказки, пісні, ігри, народні свята.

Для реалізації функцій народної дидактики використовуються різні засоби, до того ж простежується певна специфіка їх застосування: час, диференціація, відповідність віковим особливостям вихованців, багатоваріантність, цілеспрямованість взаємозалежність тощо. Особливості засобів в українській народній педагогіці як у виховній системі зумовили специфічність та різноманітність вживаних засобів. Метод у народній педагогіці – це спосіб досягнення цілей, здійснення цілеспрямованої дії на об’єкт виховання, це сукупність форм, прийомів та засобів. У народній педагогіці, як в педагогічній системі.

Звертаючись до методів, необхідно відзначити, що наукова педагогіка має у своєму арсеналі три групи методів виховання: методи формування особистості і переконань; методи організації діяльності, спілкування та формування досвіду суспільної поведінки; методи стимулювання діяльності і поведінки. Проте в розпорядженні народної дидактики їх значно більше. Так, наприклад, найпоширенішим методом виховання було повчання, зразки якого збереглися у старовинних літературних пам'ятках.

Народна педагогіка дійшла справедливого висновку про навчання як основний чинник становлення особистості (формування розуму, світогляду, почуттів, пам'яті, уяви, мовлення, мислення, уваги, спостережливості, ставлення до життя, знань, праці, пізнавальних і творчих здібностей та інтересів). Навчання, за народною дидактикою, спонукає людський розум вбирати ідеологію і психологію народу, його переконання, традиції, звичаї, моральну, інтелектуальну й естетичну культуру. Надійним співником у цій справі є різноманітні методи і прийоми навчання. Методи і прийоми народної дидактики прості, легкі, загальнодоступні.

Народна педагогіка розглядає досить різноманітні методи навчання: бесіди, розповіді, описи, пояснення, читання, народні оповіді (казки, легенди, перекази, спогади), народну пісенну і народну повчальну творчість (прислів'я, приказки, притчі, заповіді, сентенції, заборони); спостереження за працею, змінами в житті рослин, тварин, у неживій природі, за вчинками людей, побутом; показ предметів, малюнків, зразків, способів дій; виконання практичних завдань за зразком чи за вказівкою, дидактичні, рухливі, драматизовані ігри і ігрові прийоми.

Досить ефективним методом у народній педагогіці є евристична бесіда. Народна педагогіка звертає особливу увагу на вміння її проводити: “Добра голова не скаже пусті слова”, “Не мели, як пустий млин”, “Не мовчанка буває нудна, а пуста балачка”, “Треба знати, де що сказати”, “Слухай тисячу разів, а говори один раз”, “Говори мало, слухай багато, а думай ще більше”, “Або розумне казати, або зовсім мовчати”, “Що маєш казати, то наперед обміркуй”. Народна педагогіка засуджує антипедагогічні методи навчання: “Не вчи дитину штурханнями, а хорошими слівцями”. У центрі уваги народної дидактики є такі розумові операції, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, узагальнення.

Якщо класифікувати методи навчання, які розглядаються народною педагогікою, то можна виділити такі їх групи: а) наочні методи: спостереження, показ предметів, малюнків, зразків, способів дій, ознайомлення з продуктами народної творчості; б) словесні методи: бесіда, розповідь, опис, пояснення, читання, народні оповідки (казки, легенди, перекази, спогади, бувальщини), народна пісенна творчість, повчання і повчальна творчість (прислів'я, заповіді, настанови, притчі, правила); в) ігрові методи навчання.

Важливим компонентом народної педагогіки є форма навчання. В ній відображається найраціональніша організація навчання. Народна дидактика виділяє такі форми навчання: навчання ланцюжком («Знаєш і вмієш сам – навчи цього інших»), самонавчання, наставництво, похід, прогулянка, екскурсія, заняття в гуртках, колективне читання вголос.

Методи навчання є одним зі найважливіших компонентів навчального процесу. Без відповідних методів діяльності неможливо реалізувати цілі і завдання навчання, досягнути відповідних результатів. У процесі навчання зв'язок методу з іншими компонентами взаємозворотний: метод є похідним від цілей, завдань, змісту, форм навчання; водночас він суттєво впливає на можливості їх практичної реалізації. Навчання прогресує настільки, наскільки дозволяють йому рухатись уперед застосовані методи. У структурі методів виділяються прийоми. Прийом – це елемент методу. Елементи методів є не

звичайною сумою окремих частин цілого, а системою, об'єднаною логікою дидактичного завдання. Зокрема, якщо певний спосіб навчання педагог використовує на уроці тільки для того, щоб зосередити увагу на якомусь питанні змісту матеріалу, то цей спосіб відіграватиме роль дидактичного прийому. А якщо спосіб навчання використовується для з'ясування суті питання, для розкриття змісту матеріалу, то це вже буде не прийом, а метод. Метод є способом діяльності, що охоплює весь її шлях.

Обираючи той чи інший метод навчання, учителю необхідно одночасно враховувати багато залежностей: методи, загальні умови, випадкові (невідомі) причини, величину і спрямованість впливу яких не можна передбачити завчасно. При першому наближенні до проблеми вибору методів останніми доводиться зневажати, проте слід пам'ятати, що саме наявністю непередбачених причин зумовлюється надійність прогностичних висновків. Завдання оптимізації методів формулюється однозначно: у конкретних умовах з багатьох методів слід виділити ті, які забезпечують найвищу ефективність навчання за прийнятими критеріями.

Отже, в умовах сучасних викликів і загроз надзвичайно важливим для кожного юного громадянина є почуття патріотизму, патріотизму діяльнісного, з проєкцією на майбутнє.

Українська народна педагогіка, як синтез любові й мудрості старших поколінь, і породила особливо захоплюючу форму збагачення життєвого досвіду дитини – різного роду ігри. Полегшуючи в такий спосіб оволодіння рідним словом, традиціями, що склалися історично, українська народна педагогіка легко й природно дає змогу ввести гру, ігрові моменти в повсякдення дітей, зробити її життєво необхідною. Нині це джерело доступно донесене до дітей мелодійністю української мови, елементами історії, етнографії.

Список використаних джерел:

1. Бабій І. Народна педагогіка про виховання підростаючого покоління: (історичний аспект). *Рідна школа*. 2008. № 11. С.74-76.
2. Бричник М. Феномен народної педагогіки. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2009. № 4. С. 62-63.
3. Етнографія України : навч. посібник / за ред. проф. Макарчука. Вид. 2-ге перероб. і доп. Львів : Світ, 2004. С. 345-374.
4. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. Київ : Наукова думка, 2006. С. 43-53.
5. Ликов В. Народна педагогіка в теорії та практиці В. О. Сухомлинського. *Рідна школа*. 2008. № 9. С. 19-21.
6. Морозова Н. Б. Виховання української ментальності засобами народної педагогіки. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2006. № 3. С. 12-14.
7. Народна педагогіка: світовий досвід / уклад. : А. І. Кузьмінський, В. Я. Омеляненко. Київ : Знання - Прес, 2003. С. 25-27, 114-118.

*Шинкарьова Л. В.,
аспірантка
Київського університету імені Бориса Грінченка*

РОЛЬ ПСИХОЕДУКАЦІЇ У РОБОТІ З ДРУЖИНАМИ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Психологічна підтримка дружин учасників бойових дій надзвичайно актуальна з огляду на те, що в Україні триває повномасштабна війна. Міністр у справах ветеранів Юлія Лапутіна прогнозує, що кількість ветеранів та членів їхніх родин може сягнути 5 мільйонів. Проте сьогодні в Україні маємо масштабну проблему з відсутністю єдиної ефективної системи підтримки сімей учасників бойових дій. На прикладі США під час В'єтнамської війни можемо констатувати, що неефективна система адаптації бійців призводить до розвитку ПТСР, суїцидальних думок, адиктивної поведінки [5, с. 43]. Тому важливим є дослідження методів психологічної підтримки учасників бойових дій та членів їх сімей.

Зокрема, особливості психологічної підтримки із застосуванням принципу рівний-рівному досліджувала Гончарова О. та визначила його можливості у процесі постравматичного зростання ветерана. Фактовець К. описує досвід ГО “Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій” та зазначає основну проблематику і стратегії роботи психологів в зоні АТО. Питання соціально-психологічного супроводу членів сімей військовослужбовців в Україні розкрила у своїх роботах Умеренкова Н. Одним з методів, який допомагає пояснити особливості психічного стану особистості є психологічна просвіта. Вплив психоедукації на емоційний та фізичний стан особистості у своїх роботах розкривають Камінська А., Кирилова О., Олексенко С. Тема психологічної підтримки учасників бойових дій на більш масштабному рівні представлена в українському суспільстві, проте залишається мало дослідженим питання психологічної просвіти дружин бійців.

За даними Науково-дослідницького центру гуманітарних проблем Збройних Сил України, 80 % військовослужбовців, що були учасниками АТО, мали психологічні травми на момент демобілізації. Як наслідок, може збільшуватися кількість розлучень, дезадаптація військового до цивільного життя: саме у 2015-2016 роках 80 % розлучень, зафіксованих в Україні, сталися в сім'ях демобілізованих бійців. Також через відсутність психологічної підтримки сімей захисників та захисниць існує ризик розвитку ПТСР у військових та вторинної травматизації у їх рідних [3, с.79].

Коли учасник бойових дій повертається до цивільного життя стикаються з нерозумінням того, що з ними відбувається. Може проявлятися відсторонення від рідних, відчуття, що його не зрозуміють. Так відповідно виникає прагнення повернутися до виконання бойового завдання [4, с. 117]. У свою чергу дружини бійців під час їх відсутності самостійно приймають усі важливі рішення, піклуються про побут, продовжують працювати. Таким чином, збільшується зона відповідальності жінки, накопичується втома та підвищується рівень тривожності. Проте саме дружини одними з перших допомагають адаптуватися чоловіку до цивільного життя. Тому щоб допомогти жінкам зрозуміти особливості поведінки чоловіків, психологу важливо використовувати у своїй роботі психоедукацію.

Поширеним у науковій літературі є трактування психоедукації (психологічної

просвіти), як способу інформаційної підтримки за допомогою використання пояснювальних моделей та рекомендацій. Як наслідок, особистість може проаналізувати ситуацію та визначити для себе підтримуючі чинники у складних життєвих обставинах [1, с. 86]. Психологічна просвіта може здійснюватися в індивідуальній, сімейній або ж груповій формах.

Основним завданням психоедукації є допомогти зорієнтуватися особистості у своєму стані. Під час своєї роботи психолог може інформувати клієнта про особливості розгортання та перебігу психологічної травми, якої він зазнав, її можливих причин, наслідків та шляхів подолання [2, с. 42]. Таким чином, психоедукація охоплює не лише питання інформування особистості щодо певних процесів та станів, але й спонукає до розв'язання життєвих проблем та відновлення психологічного здоров'я.

Сьогодні існує значний запит на психоедукацію серед дружин учасників бойових дій, які очікують на повернення чоловіків до цивільного життя та не володіють достатньою інформацією аби розуміти можливі поведінкові зміни, емоційні реакції, причину зміни ціннісних переконань чоловіків.

Запити дружин учасників бойових дій умовно можна розділити на три категорії, де перша потреба у розумінні змін, що сталися з чоловіком під час виконання бойового завдання, вплив досвіду участі в бойових діях на поведінку чоловіків. До другої категорії запитів відноситься сфера спілкування, що проявляється у необхідності вибудувати взаємодію з демобілізованим, розподілити сімейні обов'язки, проговорити очікування та переживання, особливості реакцій у конфліктних ситуаціях. Не менш важливою групою питань є розуміння себе та власних реакцій на певні життєві обставини, вміння попіклуватися про себе [1, с. 85].

Працювати з даними запитами можна за допомогою психоедукації. Проведення психоедукативної роботи допомагає пояснити жінкам особливості реакцій військовослужбовця, міжособистісних стосунків, стратегій реагування в конфліктних ситуаціях, основи психогігієни та розвиває навичку взаємопідтримки та самодопомоги. Таким чином, якісно проведена психологічна просвіта допомагає відновити відчуття контролю, краще зрозуміти власний стан та чоловіка, дає можливість визнати страх, знижує рівень тривожності, напруження та зменшує самозвинувачення за негативні емоції. Важливою задачею психоедукації у роботі з дружинами учасників бойових дій є не лише інформування, але й розкриття для жінки можливостей подолання кризової ситуації, спонукання до пошуку ресурсів, віри у власні сили [2, с. 42, 83].

Узагальнюючи, необхідно зазначити, що психологічна просвіта є важливою частиною роботи психолога з дружинами учасників бойових дій. Пояснюючи емоційний стан жінки або ж особливості поведінки її чоловіка, психолог пояснює причинно-наслідкові зв'язки та вибудовує таким чином ситуацію довіри не лише для психоедукаційної роботи, але й для надання психологічних консультацій. Тому як результат відбувається посилення довіри до роботи психолога та опанування надійної інформації, що допомагає підтримати дружині чоловіка на етапі повернення до цивільного життя та пам'ятати про важливість відновлення свого фізичного та емоційного ресурсу. Перспективами подальшого дослідження є вивчення особливостей психологічної підтримки дружин учасників бойових дій за принципом рівний-рівному та визначення провідних ресурсів, які допомагають жінкам адаптуватися до складних життєвих ситуацій.

Список використаних джерел:

1. Гридковець Л. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навчальний посібник. Том 3. Київ, 2018. С. 236.

-
-
2. Кісарчук З., Омельченко Я. М., Лазос Г. [та ін.] Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу : монографія / ред. З. Кісарчук. Київ : Вид. Дім "Слово", 2020. 178 с.
  3. Маркова М. Росінський Г. Порушення здоров'я сім'ї демобілізованих військовослужбовців учасників АТО: психопатологічний, психологічний, психосоціальний і сімейний виміри проблеми: *Український вісник психоневрології*. 2018. Т. 26. No 1 (94). С. 78–82.
  4. Мозговий В. Луценко О. Оптимізація психологічної реабілітації учасників АТО в санаторно-курортних умовах *Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 берез. 2016 р. Київ, 2016. С. 116-119
  5. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Тетяна Семигіна, Ірина Павленко, Євгенія Овсяннікова [та ін.]. Київ : Наш формат, 2017. 1068 с.

УДК 373.3:316.454.52

*Шинкоренко К. О.,
Національний університет "Чернігівський колегіум"
імені Т. Г. Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Сучасні люди повинні вміти контактувати, розуміти позицію іншої людини, знаходити узгоджені рішення при обговоренні спірних питань і т.д. Від наявності або відсутності цих комунікативних умінь багато в чому залежать і особисті успіхи, й успіхи суспільства в цілому. У сучасній освіті відбуваються інноваційні процеси, пов'язані зі зміною змісту, технологій і засобів навчання. Один із напрямів цієї модернізації пов'язано з навчанням спілкуванню.

На думку науковців, сучасна проблема культури спілкування є досить актуальною. Повсякчас кожен з нас має можливість переконатись, що культура спілкування в суспільстві низька. Відбувається становлення України як самостійної держави, інтенсивно розвиваються міжнародні та міжособистісні зв'язки з різними країнами світу. З огляду на це, визначальною стає для нашого суспільства проблема вміння спілкуватись, як на офіційному, діловому, так і на побутовому рівнях. Саме це обумовлює потребу формування культури спілкування громадян ще в дитинстві, а саме в молодшій школі. Адже, у період молодшого шкільного віку відбуваються істотні зрушення в розумовому розвитку і духовному зростанні [5].

Метою даної роботи є аналітичний огляд літературних джерел, які знайомлять з особливостями формування культури спілкування молодших школярів.

Проблема культури спілкування завжди була першочерговою в суспільстві, у сучасних умовах є ще більш значущою. Значна кількість досліджень у педагогічній і психологічній науці розглядають окремі аспекти формування культури спілкування в цілісному поєднанні з розвитком мислення та мовленнєвої діяльності.

На думку фахівців, культура спілкування – одна з базових особистісних характеристик, а людина є суб'єктом комунікації, коли здійснюється взаємодія з оточенням, опанування культурних традицій, особистість може оволодіти чітко визначеними засобами спілкування [3].

Американський психолог Е. Ю. Бьорн вважає, що є шість основних рівнів (або способів) спілкування [2].

Перший – це так би мовити “нуль спілкування” – “заглиблення в себе” (наприклад, мовчазна черга перед кабінетом лікаря або пасажери одного вагона метро). Другий рівень – це ритуали – формалізовані варіанти спілкування, що визначаються прийнятими суспільством нормами (привітання, прощання, подяка за послуги). Третій рівень – робота. Тут не треба особливих пояснень, бо кожен знає, що таке плідне, конструктивне робоче спілкування. Четвертий – розваги. Є певні правила, тон, доречний для спілкування у різних за характером і складом компаніях, товариствах. П’ятий рівень – “ігри” в концепції Е. Бьорна одне з центральних понять. Гра – це спілкування на двох рівнях, коли людина зображує одне, а насправді має на увазі зовсім інше. Будь-яка гра має свого роду пастку, яка спрацьовує при наявності у противника слабкого місця (сентиментальність, дратівливість), на якому можна зіграти. Результат “гри” завжди обопільний і полягає у почуттях, інформації. Багато чого загадкового у людських стосунках зумовлено саме іграми.

І останній і найвищий рівень спілкування близькість. Тут людина відверта, щира, безкорислива, коли вона звернена до іншої всіма силами душі.

Вивчення взаємин дітей у молодшому шкільному віці. Знання їхніх особливостей вкрай необхідне, оскільки потрібні умови та спрямування для розвитку їх особистості в товаристві ровесників.

Адже, американський філософ Дж. Льюїс зазначає, що особистість, яка розвивається не та, що замикається, а яка постійно розширює коло спілкування. Особливо це стосується молодших школярів, в яких у цей час іде розвиток особистості [5].

Потреба в позитивних взаєминах з’являється дуже рано. Вони необхідні вже немовляті. Перші переживання емоційного задоволення виникають у дитини, передусім при контактах з батьками. Спеціальні дослідження свідчать про те, що дефіцит належних емоційних контактів у перші роки життя може спричинитися до виникнення деяких вад у наступному психічному розвитку дитини. Нерідко це бувають підвищена нервозність, скованість, боязкість, замкненість [2].

З віком значення взаємин з оточуючими для дитини стає дедалі вагомішим. Стосунки з близькими не лише забезпечують їй позитивні емоційні переживання і хороше самопочуття, а й стають головним джерелом її зростання, як особистості. Неможливо, наприклад, уявити собі формування у дитини таких рис, як доброзичливість, співчутливість, самовідданість та багатьох інших, у відриві від відповідних взаємин, що складаються у неї у сім’ї, в дитячому садку чи в період її шкільного навчання.

В роки юності, в період зрілості і взагалі протягом усього наступного життя людини значення взаємин не зменшується. Потреба в них завжди залишається невід’ємною сутністю особистості. В процесі взаємин люди постійно виявляють те чи інше ставлення один до одного і повагу, доброзичливість, готовність допомогти.

На окрему увагу заслуговує той факт, що існує різниця між хлопчиками і дівчатками у спілкуванні. Хлопчики слухають в першу чергу, що говорять (звертають увагу на зміст), у той час, коли дівчата слухають, як говорять (звертають увагу на форму передачі).

Щоб зрозуміти, про що говорить співбесідник, треба зрозуміти мету його розмови. Основною метою, якою керуються молодші школярі при спілкуванні є повідомлення чогось. Діти це не здатні переключатися на різні тематики.

Соціальне спілкування вимагає, щоб співбесідники говорили або слухали по черзі, не перебиваючи одне одного. Молодші школярі навпаки, при такому виді спілкування

намагаються всі взяти участь у спілкуванні одночасно. І часто такі бесіди починаються із виразів: “А я чув...”, “А я знаю...” Правильно слухати, коли метою бесіди є обмін інформацією діти здатні у тому випадку, коли це їх зацікавило. Тільки тоді вони чітко запам’ятовують сказане.

При експресивному спілкуванні доречні прийоми нереклексивного слухання або вміння уважно мовчати, не втручатись у промову співбесідника. Адже він і без того емоційний, збуджений і відчуває ускладнення при формулюванні своїх думок. У дітей молодшого шкільного віку при експресивному спілкуванні не спостерігається даних навичок, ці навички вони набувають пізніше з власним розвитком. Хоча в них уже відчувається розуміння того про що говорить співбесідник, при умовах – виявлення жалю, здивованості.

Треба вказати, що фактично спілкування молодших школярів характеризується великою кількістю рухів та жестів. Діти ще не можуть лаконічно, точно побудувати свою розповідь. Часто переходять з однієї теми на іншу. Емоційність у їхньому спілкуванні не відіграє важливої ролі. Діти це не мають навичок самоконтролю. Часто у їх голосі відчувається впевненість у собі, але вона одразу зникає, коли у розмову вступає доросла людина [4].

Отже, культуру спілкування – це система сформованих особистісних умінь, навичок і якостей у взаємодії між людьми, яка дозволяє успішно адаптуватись особистості в соціумі. Культуру спілкування важливо формувати з дитинства. Адже, діти, які вміють комунікувати не лише на побутовому, а й офіційному, діловому рівнях, – це майбутнє успішної, розвиненої, цивілізованої країни. Важливо також враховувати відмінності у спілкуванні між хлопчиками і дівчатками. Спілкування дівчаток виглядає пасивнішим, зате дружнішим і вибірковим. На відміну від хлопчиків дівчата вступають у контакт з тими, хто їм подобається, зміст спільної діяльності для них порівняно другорядний. З раннього віку хлопчики тяжіють до більш екстенсивного, а дівчатка – до інтенсивного спілкування.

Список використаних джерел:

1. Гончар Т. І. Комунікативна культура в контексті психологічних теорій особистості. *Вісник книжкової палати*. 2003. № 5. С. 42-44
2. Красоткіна Н. Г. Виховні бесіди у початкових класах. Тернопіль : Мандрівець, 2008. 176 с.
3. Ніколаєва Л. Етична бесіда як засіб морального виховання школярів. *Позашкільля*. 2009. № 3. С. 7-8.
4. Персіанська Е. Культура поведінки на уроках. *Рідна школа*. 2007. № 7. С. 23-25.
5. Тернопільська В. І. Шляхи виховання соціально-комунікативної культури молодших школярів. *Початкова школа*. 2009. № 10. С. 9-12.

Електронне наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

МАТЕРІАЛИ

Міжнародної науково-практичної конференції

За загальною редакцією професора Тараса ОЛЕФІРЕНКА

12–15 травня 2023 року

За зміст поданих матеріалів несуть відповідальність їх автори

Випусковий редактор – Л. Макаренко

Технічні редактори – Т. Меркулова, В. Мурай, К. Рибалко

Макетування і оригінал-макет – Т. Меркулова

Художнє оформлення – О. Гордашевська

Підписано до друку *15 травня 2023 р.*
Формат 60x84. Папір офісний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 16,62. Облік видав арк. 10,05. Наклад 500.
Віддруковано з оригіналів

ВИДАВНИЦТВО

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002

(044) 239-30-85

Продажу не підлягає!